

# **ХАБАРШЫ ВЕСТНИК**

**«Юриспруденция» сериясы  
Серия «Юриспруденция»  
№ 4 (26), 2011**

**Алматы, 2011**

Абай атындағы  
Қазақ ұлттық педагогикалық  
университеті

**ХАБАРШЫ**

«Юриспруденция» сериясы  
№43 (26), 2011

Шығару жиілігі - жылына 4 нөмір.  
2001 ж. бастап шығады

**Бас редактор**  
заң ғыл.к., доцент  
**Т.Т.БАЛАШОВ**

**Редакциялық алқа мүшелері:**  
заң ғыл.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.  
**С.Н.Сабиков,**  
заң ғыл.д., РФ ИМ академиясы  
профессоры **В.Ф.Цепелев (Мәскеу қ.),**  
заң ғыл.д., проф. **Т.К.Айтмухамбетов,**  
заң ғыл.д., проф. **Б.Х.Төлеубекова,**  
заң ғыл.д., проф. **Э.Э.Дүйсенов,**  
м.ғыл.д., проф. **Г.А.Жетписбаев,**  
заң ғыл.д., проф., ҚР Конституциялық  
Кеңесі мүшесі **В.А.Малиновский,**  
заң ғыл.к., проф. **Р.О.Орымбаев,**  
заң ғыл.к. **Ж.К.Орынтаев,**  
заң ғыл.к., доцент **А.А.Сабитова,**  
заң ғыл.к., доцент **А.Ф.Сулейманов,**  
заң ғыл.к. **С.Ш.Даубасов,**  
заң ғыл.к. **С.Т.Шайкенова**  
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы  
Қазақ ұлттық педагогикалық  
университеті, 2011

Қазақстан Республикасының  
мәдениет және ақпарат  
министрлігінде 2009 жылы  
мамырдың 8-де тіркелген  
N 10111– Ж

Басуға 17.01.2011. қол қойылды.  
Пішімі 60x84 1/8.  
Көлемі 10,2 е.б.т.  
Таралымы 300 дана.  
Тапсырыс 444.

050010, Алматы қаласы,  
Достық даңғылы, 13.  
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық  
педагогикалық университетінің  
өндірістік-жарнама бөлімінің  
баспаханасы

**М а з м ұ н ы**  
**С о д е р ж а н и е**

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ  
МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

**ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА  
И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА**

<b>Төлеубекова Б.Х., Құсаинов С.Ж.</b> Қазақстан Республикасында педагогтың (ұзтасдың) мәртебесін құқықтық реттеу сұрағына тұжырымдамалық көзқарас.....	3
<b>Кенжалиев З.Ж.</b> Конституционные принципы и нормы о языке (М. Шаханов за точное исполнение норм Конституции о языке, а не за их изменение или исключение из Конституции).....	6
<b>Сағындықова Ж.</b> Қаздауысты Қазыбектің «Жеті Жарғыға» қосқан үлесі.....	13
<b>Төлеубекова Б.Х., Құсаинов С.Ж.</b> Қазақстан Республикасындағы педагогтың (ұзтасдың) мәртебесін реттеудегі заң шығару мәселелері.....	15
<b>Ищанова Г.Т.</b> К вопросу о соотношении- Государственного аппарата и механизма Государства.....	19
<b>Акимжанова А., Мейірбекова Г.Б.</b> Ұлттық білім беру жүйесін дамыту – Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің ең басты міндеті.....	22

**СОТ БИЛІГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ**

**СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ  
ОРГАНЫ**

<b>Варенникова С.П., Құсаинов С.Ж.</b> Уважение части и достоинства педагога.....	26
<b>Варенникова С.П., Құсаинов С.Ж.</b> Ювеналды сот ісін жүргізудегі педагогтың (ұзтасдың) мәртебесі.....	31

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС  
ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

<b>Балашов Т.Т.</b> Особенности производства процессуальных, следственных действий с участием несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых.....	35
<b>Бданов Н.</b> Жастар арасындағы суицид.....	39
<b>Жумабаев Н.</b> Жастар арасындағы қылмыстық іс-әрекет мәселесі.....	41

Казахский национальный  
педагогический  
университет имени Абая

**ВЕСТНИК**  
Серия «Юриспруденция»  
№ 4 (26), 2011

Периодичность - 4 номера в год.  
Выходит с 2001 года.

**Главный редактор**  
к.ю.н., доцент **Т.Т.БАЛАШОВ**

**Члены редколлегии:**  
д.ю.н., академик НАН РК, профессор  
**С.Н.Сабикенов**,  
д.ю.н., профессор Академии МВД РФ  
**В.Ф.Цепелев** (г. Москва),  
д.ю.н., проф. **Т.К.Айтмухамбетов**,  
д.ю.н., проф. **Б.Х.Толеубекова**,  
д.ю.н., проф. **Э.Э.Дуйсенов**,  
д.м.н., проф. **Г.А.Жетписбаев**,  
д.ю.н., проф., член Конституционного  
Совета РК **В.А.Малиновский**,  
к.ю.н., проф. **Р.О.Орымбаев**,  
к.ю.н. **Ж.К.Орынтаев**,  
к.ю.н., доцент **А.А.Сабитова**,  
к.ю.н., доцент **А.Ф.Сулейманов**,  
к.ю.н. **С.Ш.Даубасов**,  
к.ю.н. **С.Т.Шайкенова**  
(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный  
педагогический университет  
имени Абая, 2011**

Зарегистрировано в Министерстве  
культуры и информации  
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.  
N 10111 – Ж

Подписано в печать 17.01.2011.  
Формат 60x84 1/8.  
Объем 10,2 уч.-изд.л.  
Тираж 300 экз. Заказ 444.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.  
КазНПУ им. Абая

Типография производственно-  
рекламного отдела  
Казахского национального  
педагогического университета  
имени Абая

## АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ

### ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

<b>Куандыков К.Ж.</b> Правовое обеспечение рационального использования вод в сельском хозяйстве.....	44
<b>Калиева С.</b> Деятельность уполномоченного по правам человека по реагированию на нарушения прав и свобод человека в Казахстане.....	48
<b>Омиртай Р.</b> Босқындардың құқықтық мәртебесін құқықтық реттеудегі негізгі режимдер.....	53
<b>Байсымакова Д.С.</b> Сақтау шарты бойынша жауапкершілік мәселелері.....	58
<b>Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А.</b> Өтелмелі қызмет көрсету шартының құқытық табиғаты.....	61
<b>Сапаров Б.Ж.</b> Қазақстан Республикасындағы банктік құқықтық-қатынастарды нормативтік құқытық реттеудің мәселелері.....	67
<b>Худайбердина Г.А.</b> К вопросу определения состава предприятия как объекта гражданских прав.....	71
<b>Нурахметова Г.Г.</b> Правовой режим земель промышленности и иного несельскохозяйственного назначения.....	74

### ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

#### МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

<b>Пашаев Р.Н., Кужукеева К.С.</b> Международные права женщин, как основные права человека.....	79
---	----

# МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ

## ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

### КАЗАХСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПЕДАГОГТЫҢ (ҰСТАЗДЫҢ) МӘРТЕБЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ СҰРАҒЫНА ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ КӨЗҚАРАС

**Б.Х. Төлеубекова** - *Абай атындағы ҚазҰПУ криминалистика және сот сараптамасы кафедрасының меңгерушісі, з.г.д., профессор,*

**С.Ж. Кусаинов** - *Абай атындағы ҚазҰПУ криминалистика және сот сараптамасы кафедрасының аға оқытушысы*

Ұстаздың мәртебесінің заңға сүйенген реттеуіне тұжырымдамалық көзқарастар объективті түрде елдің негізгі заңында бекітілуі керек. Барлығына ортақ сипатқа ие Қазақстан Республикасының Конституциясы, заңға сүйенген мүдде ұсынатын нақты қатынастардың шектерінде болып ұлттық құқықтың өте мағыналы институттарын белгілейді. Сонымен бірге, Конституцияда педагогтың қызметіне және педагогтың мәртебесіне тікелей белгілейтін жеке ережелер бекітіледі.

Сонымен, Конституцияда Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекітеді (1 бап). Ереже сыйымды, көп векторлы, тарихи қисында негізделген. Оның іске асырылуы, құқықты қамтамасыз ететін ұлттық құқықтың түгел-дей салаларының іске қосылуын белгілейді. Сонымен бірге, бұл педагогтың (ұстаздың) мәртебесінің ерекшелігі жалпы адамдық құндылықтар көрініс алады. Бізге белгіленген арнада келесі моменттерді ерекшелуге мүмкін болған талаптары мыналар:

Зайырлы мемлекет - олардың қызметінің салаларының шектеуі мемлекеттің конституциялық - заңға сүйенген мінездемесі, шіркеудің мемлекеттен бөлектенушілігі. [1, б. 609] Келтірілген энциклопедиялық түсіндірмелерінен келесі анықтама шығады, мұндай мемлекет өз азаматтары үшін міндеттілікті бекітуге тыйым салады.

Академик Г.А. Сапарғалиев Конституцияның 1-бабына түсінік беру кезінде республикадағы мемлекеттік білім беру және тәрбиелеу жүйесі діни бірлестіктерден бөлінген және зайырлы сипатта болады деп белгілейді. Діни пәндерін оқыту мемлекеттік емес оқу және тәрбиелеу орын-дарында еркін жүргізілуі мүмкін. [2, б. 10]

Лексикалық түсіндірмесі зайырлы терминінің келесі мағыналарын белгілейді, олар: шіркеулік емес, бұқара, азаматтық. [3, б. 702]

Айтылған дін басшысының өкілдерін педагогикалық қызметке жатқызу үшін заңға сүйенген негіздерде болады ма деген сұрақтарды актуализдейді.

Бұдан басқа, мысалы, діни пәндерінен (діннің тарихы, философия, социология тағы сол сияқтылар) сабақ беруі үшін дін басшысының өкілдерін мемлекеттік білім беру мекемелеріндегі педагогикалық қызметке кіруге рұқсаты туралы сұрақтар тәжірибелік мәнге ие болады. Өзіндік жатты-ғып сынуда келесі конституциялық ережелер қаралатын тұрғыда жарық көрген: дінге көзқарасы себебі бойынша кемсітуге тыйым салу (14-ші бап); әрбір адамның өз діни тиістілігінің анықтау құқығы (19-шы бап); діни артықшылықтың насихаттауына тыйым салу (20-ші бап); әрбір адамның ұждан бостандық құқығы (22-ші бап).

Діни жолын ұстаушылықтың сыртқы орнегінің синтезі және педагогикалық қызмет орындайтын индивид қызметтің ішкі мазмұны туралы көрініс алады. Дін және мемлекеттің межелеулері рттарындағы тұрпатына қарағанда, тұжырымдамалық маңыздылықты келесі моменттер алуы керек:

біріншіден, -- ұстаздың мәртебесіне діншілерге қатысты емес тұлға ие бола алады; екіншіден, діни тәрбиемен сабақтас емес мақсаттарды қоздейтіндер;

жалпы адамдық, мәдени тұрғыдағы дінге қатынасы бар тұлғаға заңмен белгіленген ретте-педагогикалық қызметпен шұғылдануға кедергі келтірмеу керек;

педагогикалық қызметпен айналысатын діни басқармалардың өкілінің беруіне (имам, молда, аббат) педагог мәртебесін беру функциясы қатысты діни ұйымдарға және олардың тәрбиелік оқу орындарына беріліп конфессиялық педагог мәртебесі зайырлы педагогтың мәртебесіне теңестірілмеу керек.

2. Конституциялық деңгейде мойындалатын адам қоғамының жоғарғы құндылықтары, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары педагогтың мәртебесіне қатысты заңнамаларда көрініс алу- ды талап етеді. Бұл жерде педагогтың әсері бағытталғандар кәметке толмағандығына толық қабілеттілікке ие болмағандығына байланысты жағдай маңызды және мәнді болады. Кәметке толмағандардың Конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау кепілдігі ретінде ұстаз- дарға өз кәсіби міндеттерін және қызметтік функцияларын жүзеге асыруда қойылатын шектеулер бола алады.

Тыйымдардың шеңберіне қосыла алады: жасы толмаған тұлғаға немесе оқушыға қарсы мәж-бүрлеу сипаттағы әрекеттер адамды қинау, психикалық қысым көрсету, ұрып соғу немесе басқа нысандағы оқушыға қатысты негативті әсерлері.

Ұстаздың қызметіндегі шектеулері діни, саяси, ұлтшыл және басқатәрбие сұрақтарында орын алады. Басқа сөзбен айтқанда, шектеу, таңырлық мақсағардағы қолдану тиісті мәліметінде тыйым толық көлемде керек болғанында емес, тәрбиелік мақсаттардағы оның қолдануы педагогикалық қызметтің қағидаларына, мақсаттарына және міндеттеріне қайшы келмеу болғанында.

Конституцияның 1-бабында бекітілген Республика қызметінің негізгі қағидаттары тұжырым-дамалық маңызға ие, олар толығымен зерттелетін мәселе шығатын міндеттердің мақсаттардың призмасының негізі арқылы түсіндіріліп жатуы керек. Мұндай қағидалар ретінде көрінетіндер: қоғамдық келісім; қазақстандық отан сүйгіштік; демократиялық идеялардың жолын ұстаушылық.

А.Т. Ащеулов және О.К. Кобабаевтар белгілегендей, Қазақстан көп ұлттық қоғам болып табы-лады, осыған байланысты олардың арасындағы келісім - Конституцияда бекітілген мемлекеттік міндет болып табылады. Аталған авторлар осы міндет әр түрлі бағыттар бойынша ұйғарылатынын бекітеді: экономикалық, саяси, әлеуметтік, норма жасаушылық, құқық қорғайтын, тәрбие-лік». [4, б. 144]

Ұстаздың мәртебесінің заңнамалық реттеуіне тұжырымдамалық көзқарастардың мәнін түсіну үшін соңғы бағыттың контекстінде, ұсынатын құндылық, А.Т. Ащеулов және О.К. Кобабаев айтып шығылған келесі жағдайлар ерекше маңыздылықтарды алады. Оларды жеке алғанда мем-лекеттің әлеуметтік-экономикалық құқықтары Конституцияда топтық антагонизмнен сақтап қалуы, әлеуметтік ымыраласуды табыс және идеологиялық егестің рұқсат бермеуі мақсаттарын-дағы әлеуметтік әділеттіктермен қамтамасыз етуді міндеттеуге қойылған туралы идеяларына дәлел келтіреді. Бұл міндеттердің шешімі халықаралық келісімді ұлттық және басқа қайшылық-тарды минимумға апара қамтамасыз етсді...» [4, 6, 144]

Қоғамдық келісімнің шеңберінде педагогикалық қызметті қарастыру арнайы қағидасы, атал-ған конституциялық қағиданың орындалуына кепілдік берілуге мүмкіндік беретіні. Педагогика-лық қызмет туралы заңнамада конституциялық қағидалардың дәлме-дәл көшірмесі заңға сүйен-ген жалпылау және реттеудің олардың деңгейлері шамаластық талапқа сай болмайтынның. Соным.ен бірге, педагогикалық қызметтің ерекшеліктері қоғамдық келісімді сақтау қағидасының кең интерпретациялау үшін негіз бермейді. Гипотетикалық деңгейде толеранттық қағиданы ұғуға болады, бізше ол қоғамдық келісім конституциялық қағидасының маңызды тұрғысын интерпретациялау ерісі шектерінде бейнеленуі мүмкін.

Қазақстандық «отан сүйгіштік» конституциялық қағидасына келетін болсақ, оның әмбебап-тығы және ортақтықтығы педагогикалық қызмет туралы заңнамаларда дәлме-дәл көшірмесін бекітуге мүмкіндік береді.

Бастапқыда педагогикалық қызмет қазақстанда отаншылдық адамды тәрбиелеумен байланысты құралады, ол жершілдік, шовинизм, сепаратизм мен сәйкес келмейтін салыстырғанда идеоло-гиясы басқа ұлттар және халықтардан титулді ұлттың артықшылығы туралы идеологиясы сияқты ұсынысты қолдамайды.

3. Демократиялық идеяларына жолын ұстаушылық адамның және мемлекеттің мәртебелерінің қатыстылығымен тығыз байланысты. Кезінде Н.А. Шайкенов айтқандай, «персоноцентристік парадигмаға негізделген мемлекет: адам құқықтарының басымдылығын мойындаған және осы құқықтармен әзінін биліктік функциясын шектеген, адамнан мемлекетке деген қағиданы қолдай- тын мемлекет - құқықтық демократиялық деп есептеледі. Сондықтан мемлекеттің нақты табиғаты адамның және азаматтың құқықтық мәртебесі, тұлғаның қоғамдағы ролі мен орны, оның мемлекетпен қарым қатынасы арқылы ашылады». [4, б. 222-223] Педагогтың рөлін осы тұрғыда қайта бағалауға болмайды. Адамды демократиялық идеяларға жол ұстаушылық сарынмен тәрбиелеу педагогикалық қызметті жүзеге асырудың қағидасы ретінде бола алады.

4. Адамгершілік мәдениеттің ең маңызды элементтерінің бір адамды тілді силауға тәрбиелеу. Қазақстан Республикасының Конституциясына (7-ші бап) сәйкес, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл - қазақ тілі, деген адамның өз тілін немесе шет тілін пайдалану құқығын шекте-мейді. Орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылатынын мойындау педагогикалық қыз-метті іске асырушы тұлғаның политілдік мәселелерін актуальдандырады. Керісінше, Қазақстан Республикасының Президент Н.А. Назарбаевтың осы сұраққа байланысты көзқарасы үш тілде еркін сөйлейтін заманауы қазақстандықты қалыптастыруға негізделген: қазақ, орыс және шетел-дік. Сонымен бірге педагогикалық қызмет политілдік қағидаларға негізделу керек болғаны анық. Қандай жағдай болса да, мұндай маман кәсіби артықшылық белгісіне ие болып қызметінің өсуіне әсерін тигізу керек.

5. Адамның өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау конституциялық құқығы - кім болса да заңдылықты сақтаудың кепілдіктердің бірлері. Педагогикалық қызметті іске асыратын тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының бұзушылықтарының концептуалды мағыналарына қарай бұл құқықтың ұстаздың мәртебесін заңнамаларда бекітілуін алдын ала болжау керек. Сонымен бірге мүдделі тұлғалардың педагогтың қатынасындағы қуғын және қыспақ қандай болмасын сотқа мұндай тұлғаның үндеуіне бостандықтар маңызын ескеру. Басқа сөзбен айтқанда, әлеуметтік сипағағы мәселенің шешіміне ұстаздың қызметінің өсуіне кедергі келтіретін негативті фактор сияқты бағалану тиісті емес.

6. Негізгі заңның нормаларына сәйкес тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайы-на, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды. (14-ші бап). Осы ұйғарымның ерекшелігі, бір жағынан, дискриминациялық әсер етулерге тыйым ұстаз-дың өзіне жатады, басқа жағынан - тыс бағытталған педагогикалық қызметке. Педагогикалық қорпұсты таңдап алу, қою, құрастыруы қарастырылатын тыйымды есепке алумен іске асуы керек. Бір уақытта, педагог өз қызметін тыйымдарды сақтау жолымен іске асыруы керек.

Педагогикалық қызметтің мазмұны республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеумет-тік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді деген талаптар негізінде құрастырылады. Осы тыйым педагогтың мәртебесі туралы заңнамада көрініс алуды талап ететін педагогикалық қызметтің жүзеге асыруын қағиданың мәнін алады. Аталған қағида-ның сақтауы оның бұзылған жағдайларында заңды жауапкерлікке тарту кепілдікпен ілестіру тиімді болады.

Сайып келгенде, конституциялық ұйғарымдар ұстаздың мәртебесінің педагогикалық қызмет саласындағы маңызды қатынастардың объективті түрде шағылатын ақылды интерпретацияға тиесілі концепттерді ұ\_йымдастырудың негізі болып табылады.

1. *Большой юридический словарь*. - М: ИНФРА, 1999.
2. *Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С Сапаргалиева*. ~ Алматы: Нур-пресс, 2004.
3. *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка*. - М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003.
4. *Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост.. д.ю.н., профессор А.Т. Ащеулов* - Алматы: КазГЮА, 2001.

### **Резюме**

В статье рассмотрены отдельные положения Конституции РК, которые определяют основные концептуальные подходы к правовой регламентации статуса педагога.

### **Resume**

In article separate positions of Constitution Republic Kazakhstan which define the basic conceptual approaches to a legal regulation of the status of the teacher are considered.

## **КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРИЩЦЫ И НОРМЫ О ЯЗЫКЕ (М.ШАХАНОВ ЗА ТОЧНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ НОРМ КОНСТИТУЦИИ О ЯЗЫКЕ, А НЕ ЗА ИХ ИЗМЕНЕНИЕ ИЛИ ИСКЛЮЧЕНИЕ ИЗ КОНСТИТУЦИИ)**

**З.Ж. Кенжалиев** - д.ю.н.. профессор

Опубликовано открытое письмо видных общественных деятелей Казахстана Президенту Республики, где они изложили свое видение состояния языковой ситуации в Республике и пути решения имеющихся там проблем. Это открытое письмо - не только крик души, но и смелый и достойный гражданский поступок известных в Республике и за его пределами граждан Казахстана. В своем письме они старались привлечь внимание всего казахстанского общества на положение дел в сфере применения конституционных принципов и норм о языке, о нарушениях при реализации, о происходящей дисгармонии при использовании «государственного языка» и язык; «официального употребления».

Придумывая острый и на первый взгляд, казалось бы «взрывоопасный» лозунг «о снятии Конституции положения о русском языке», тем самым, моделируя искусственное напряжение и искусственную конфликтную ситуацию в языковой сфере, авторы письма, на самом деле сигнализируют о необходимости предотвращения и устранения условий, которые могут реально привести к созданию такой ситуации в Республике.

Мы не должны позволить себе ни «обидеться» нарочито-агрессивному тону данного письма ни «обозлиться и затаить злобу» на их авторов, тем более «поверить и увлечься» его пиар-лозунгом. В то же время нельзя полностью игнорировать данное письмо и произведенный им эффект внезапного «грохота-грома и сверкания молний» среди бела дня (а для кого-то и эффект «взорвавшейся бомбы») и закрыть глаза на те реальные и объективные проблемы, которые подняты в нем и сказываться от их обсуждения и выработки оптимальных путей и способов их решения. Пока наличный уровень остроты имеющихся в языковой сфере «недоработок» дает нам возможность, не доводя их до нежелательных крайностей и «эксцессов», безболезненное и бесконфликтно-компромиссное их разрешение в оптимальные сроки.

Необходимо по доброму правильно попеть данное письмо наших, известных и знаменитых сограждан и привлечь внимание на «суть» поднимаемых ими проблем, -на основные мысли, которые они хотят довести до общества и на конечные цели, которые они преследуют.

Не поверхностное и не предубежденное, а строго объективное и беспристрастное чтение письма видных общественных деятелей Республики показывает, что их конечная цель - не изменение Конституции и даже не исключение из текста Основного закона положения Конституции, посвященного русскому языку (пункт 2 статьи 7 Конституции). Их основная и главная цель - полное точнее исполнение принципов и всех норм Конституции о языках, в том числе и данного ее пункта, исполнения их без искажений и без отклонений, исходя из их точной конституционно-правовой формулировки и из их истинного конституционно-правового смысла, содержания и назначения.

М. Шаханов и другие авторы письма не против русского языка и даже не против конституционно-правового статуса русского языка, закрепленного в пункте 2 статьи 7 Конституции. Наоборот, ни самые первые и «ярые», открытые и публичные, настоящие защитники русского языка его конституционно-правового положения, применяющие, хотя и «нестандартные» методы изложения своих истинных целей и их «озвучивания». Поскольку они на самом деле считают, что многие проблемы в сфере языковых отношений возникают, именно из-за невыполнения и из-за искаженного претворения в жизнь данного пункта Конституции.

Авторы письма не против русского языка и не против его конституционно-правового статуса закрепленного в пункте 2 статьи 7 Конституции. Они против не точного применения этого пункта, против его искаженного применения и требуют, на самом деле «исключить из конституционной жизни и практики» именно такое его не точное, искаженное, противоречащее «букве и духу» как всей Конституции, так и этого пункта Конституции.

Не соответствующие «букве и духу» пункта 2 статьи 7 его применение является не только одним из факторов, препятствующих реализации конституционно-правового статуса казахского языка как государственного, но и одним из основных факторов осуществления конституционно-правового статуса русского языка как языка «официально употребляемого наравне с казахским языком». В связи с чем, в Казахстане есть возможность создания такой языковой ситуации, при которой может стать реальностью нежелательное «соствязание и соперничество» этих двух дружественных языков, что в свою очередь может перерасти в непозволительное и недопустимое их «противоречие и противоборство» в сфере действия государственного языка.

Да, в настоящее время русский язык реально функционирует в сфере действия государственного языка как языка «официально употребляемый наравне с казахским языком». Но как верно пояснил Конституционный совет, это не означает, что русский язык является «вторым государственным языком» в Казахстан: или является «официальным языком» Республики. Русский язык «официально употребляется наравне с казахским языком» в том числе и в целях содействия казахскому языку в деле реального приобретения им статуса государственного языка. Точно также одним из целей функционирования казахского языка, как государственного, является содействие русскому языку в деле полной реализации его конституционно-правового статуса как языка, официально употребляемого наравне с казахским, а также содействие в развитии языков представителей и других наций и народностей Казахстана. Восстановление казахским языком своего утраченного реально-исторического статуса государственного языка на территории Казахстана и фактическое функционирование его в соответствии с нынешним своим конституционно-правовым статусом - вот одно из основных целей, принципов и норм нашей Конституции, посвященных регулированию языковых отношений в Республике. И на раскрытие данного содержания конституционно-правовых принципов и норм и направленно выше приведенные их толкование Конституционным Советом нашей Республики. Именно в этом русле надо понимать и использовать открытое письмо казахстанской интеллигенции, поскольку в этом и заключаются конструктивные и позитивные начала ее содержания.



Авторы письма старались использовать метод «шоковой терапии» для оздоровления общественного сознания, уже в течение многих лет охваченного недугом «правового нигилизма» и бюрократического насилия над ним, насаждающее в обществе, изнутри разлагающую ее мораль игнорирования законности и, самоуправство и вседозволенность. Особенно этот недуг поразил те сферы государственной и общественной жизни, в которых должны были действовать конституционные принципы и нормы о языках, в результате чего они претворяются в жизнь с большим отклонением от них, а где-то и в нарушение этих конституционных положений. Чтобы остановить эту «не конституционную практику» реализации конституционных требований о языках, авторы, были видимо, вынуждены прибегнуть к такому неординарному, противоречащего их истинным и конечным целям «пиар ходу».

По нашему мнению, не желательно изменение Конституции и тем более тех ее принципов и норм, которые направлены на регулирование статуса языков в Республике, в том числе пункта 2 статьи 7 Основного закона. А надо их претворять в жизнь, не искажая их суть, смысл и назначение и реализовать их так, как они сформулированы в Конституции, не отходя от этой конституционно-правовой формулировки и ее истинного содержания ни на шаг, ни на йоту. Лишь тогда мы сможем добиться того, чтобы казахский язык приобрел «на деле» и в реальной жизни статус государственного языка, а русский язык действительно стал официально употребляться наравне с казахским языком, как, и записано в Конституции. Таково основное истинное содержание открытого письма общественных деятелей Казахстана, они не за исключение пункта 2 статьи 7 Конституции из ее текста, а за исключение из жизни «искаженной практики его реализации», они не за отмену конституционно-правового статуса русского языка в Казахстане, а за отмену далеко не точного, сильно нарушению о и искаженного опыта и потому «неконституционного облика» этого статуса. Именно в таком понимании заключается истинная «позитивная» и «конструктивная» парадигма и концепция данного письма наших видных сограждан и именно по доброму в этом русле и в этой «ноте» мы должны воспринимать их обращение и из такой положительной трактовки должны исходить и соответственно, в этом ключе, их оценивать, обсуждать и применять.

Если отвлечься от использованного авторами эффектного «шоу хода», внешней формой которого послужил лозунг «о снятии с текста Конституции положения о русском языке», то мы можем убедиться что авторы действительно смогли поднять острые вопросы языковой ситуации в Казахстане, коллективное конструктивное обсуждение и решение которых уже нельзя откладывать. Было бы справедливо и для авторов данного письма и для его читателей «новое прочтение фабулы данного письма исходя из тех соображений, которых я уже изложил, и воспринимать использовать его содержание исходя из выше изложенных позиций и акцентируя внимание -основные его, следующие конструктивные и позитивные положения:

Конечная цель и основное требование авторов письма-точное и неукоснительное исполнен принципов и норм Конституции, посвященных регулированию языковых отношений в Республике. Они предлагают обсудить и выработать на будущее решение тех проблем, которые накопились в этой сфере.

Письмо не направлено против русского языка или против его конституционно-правового статуса в Республики. Наоборот, оно направлено на создание всех необходимых условий для развития языков представителей всех народов Республики, в том числе русского языка, а также для функционирования русского языка как языка «официально употребляемого наравне с казахским». Лишь тогда мы сможем устранить все имеющиеся реальные и «искусственно созданные причины и факторы, которые порождают ситуации, при которых русский язык вынужден входить в состояние противоборства и противостояния с казахским языком в сфере функционирования государственного языка. Согласно Конституции казахский язык является

государственный русский язык «официально употребляется наравне с казахским». Этот свой конституционно-правовой статус они должны реализовать для осуществления и в рамках тех целей и задач наш: государств' которые прямо указаны в Конституции - для создания и поддержания мира и ми: порядка в Государстве, «миролюбивого гражданского общества», приверженного идеалам «с\* боды, равенства и согласия». Осуществление функции казахским и русским языками, основанных на их конституционно-правовых статусах, должно происходить в условиях их бескорыстного, мирной и партнерского взаимодействия и взаимопомощи, при которых не допускается «конфликтование и противоборство» и категорически запрещается, и пресекаются всякие продления открытого их «противостояния и столкновения». Всякие действия и попытки, направленные на осуществление подобных действий с чьей бы стороны они не предпринимались должны считаться «антиконституционными» и караться по всей строгости закона.

Положение авторов письма об исключении из Конституции пункта об официальном употреблении русского языка наравне с казахским имеют следующие смысловые оттенки:

а) Это положение - лозунг авторы придумали и использовали в основном для того, чтобы обратить внимание на проблемы, возникшие в сфере языковых отношений в Республике.

б) Это положение направлено не против русского языка, и не против его конституционно-правового статуса. Авторы письма не требует исключения из конституции пункта 2 статьи 7 Конституции, закрепляющего конституционно-правовой статус русского языка и гласящий, что «в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык».

в) Это положение направлено против практики искаженного применения пункта 2 статьи 7 Конституции и состоит в требовании исключить из сферы языковых отношений Республики именно такой практики реализации данного ее пункта.

г) Есть оптимальный вариант решения тех проблем, которые авторы поднимают в своих пи.письмах, выдвигая пиар-лозунг «о снятии с Конституции норм, посвященных русскому языку». У проблемы можно решить, не изменяя Конституции, не «исключая», а наоборот сохраняя в к этот пункт у обеспечивая возможность точному его выполнению и в той формулировке как запечатлено в Основном законе («В государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык»). Для этого надо руководствоваться официальным толкованием Конституционного Совета, данное им этому пункт Конституции, и на основе нового решения Конституционного Совета или нового закона больше углубить («прояснить») его и уточнить, после чего использовать его для принятия более ясных и действенных норм о «государственном языке» и «языке официального употребления постановлении Конституционного Совета было отмечено, что второй пункт статьи 7 Конституции («наравне с казахским официально употребляется русский язык») не означает, что русский язык является «официальным» и никак не может стать «вторым государственным язык: Новый закон о языках должен исходить из положения дополнительного постановления Конституционного Совета от 23 февраля 2007 года о том, «что Основной Закон предусматривает верховенство статуса казахского языка, предавая ему публично-правовое значение (пункт 1 статьи 7 Конституции)» (Дополнительное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 23 февраля 2007 года, №3. Сборник постановлений Конституционного Совета Республики Казахстан, Астана, 2010, стр. 41 7). В нем должны быть нормы, которые предусматривают детальный механизм реализации решения Конституционного Совета о том, что «верховенство статуса государственного языка означает закрепление Конституцией и возможность

установления законами исключительности либо приоритетности его применения в публично-правовой сфере»<sup>2</sup> (там же, стр. 419).

Официальное употребление русского языка наравне с казахским означает, что русский язык совместно с казахским языком выполняет те конституционно-правовые цели и задачи Республики Казахстан, которые отражены в Конституции и только в этих целях взаимодействуют и взаимодополняют друг друга, действуют как добрые партнеры. Не допускаются действия, которые могут привести к «недружелюбному» и «недоброму» их соперничеству и конкурированию при выполнении им своих конституционно-правовых функции, тем более к возникновению «подозрительности» в отношениях между ними, ведущему к их «противостоянию» в любой форме. Должны быть устранены все факторы, которые могут служить для создания ситуации, которые могут быть восприняты как проявления их открытого, несовместимого с их конституционно-правовыми статусами, «противоборства», не говоря уже о тех ситуациях, которые могут быть оценены как попытки незаконного вытеснения одним из языков другого. Все условия и факторы, создающие реальные основания для развития ситуации в языковой сфере вне пределов конституционного поля и вне рамок их конституционно-правовых функций должны быть преодолены и им должны быть поставлены законодательные, организационные, морально-нравственные заслоны. В новом законе также должна быть норма, которая закрепляет, что казахский язык как государственный язык должен содействовать полному осуществлению русским языком своего конституционно правового статуса как языка, который «официально употребляется наравне с казахским», точно так же, русский язык должен содействовать осуществлению казахским языком своего юридического статуса как государственного языка. Тем более, что в настоящее время казахский язык остро нуждается в такой помощи со стороны, как русскоговорящих наших граждан, так и самого русского языка.

Сфера действия государственного языка и языка официального употребления наравне с государственным - это сфера реализаций конституционно-правовых ценностей, принципов и задач казахстанского государства. Государственный язык и язык официального употребления являются лишь вербально-словесными и письменными выразителями этих целей и задач, внешними формами и «физическими» носителями и «материальными» проводниками их содержания. Поэтому у государственного языка и языка официального употребления при осуществлении ими своих функций не бывает «собственных» целей и задач, отличных от целей и задач этого государства. Принципы и ценности цели и задачи этих языков, наделенных соответствующими конституционно-правовыми статусами, полностью совпадают с принципами и ценностями, целями и задачами государства Казахстана, и они едины и одни и те же, поэтому между ними не могут быть никакого ни несовпадения и ни малейшей разницы, они ни на йоту не могут быть «разъединены» друг от друга. Государственный язык и язык официального употребления - это «зеркальные и точные» отражатели государственной политики и идеологий, у них не могут быть ничего «своего и собственного», отличного от того что хочет выразить в них и через них государство и народ Казахстана. Именно поэтому критерий нормального их функционирования, совпадающего с их конституционно-правовыми статусами - это их функционирования как родственных языков, как языков одной цели и задач, как «кровнородственных языков», в связи с чем любые действия, слова и даже намеки, которые могут каким то образом негативно влиять на такой конституционно-правовой статус их взаимоотношений должны пресекаться и признаваться «антиконституционными».

Именно в таком понимании в такой трактовке состоит истинная суть, смысл и содержание конституционно-правовых идей, принципов и норм о языках, в том числе их норм, посвященных статусу государственного казахского языка, и статусу русского языка как языка который «официально употребляется наравне с казахским». В проведении в

жизнь такого понимания пункта 2 статьи 7 Конституций добиваются на самом деле и авторы письма. И потому мы должны поддержать их благородное стремление, хотя выразили они его в несколько «экстравагантной» и «взрывоопасной» форме.

Казахский и русские языки могут конкурировать друг с другом как добрые партнеры и доброжелатели только для выполнения общих целей и задач построения правового государства в Республике и укрепления его суверенитета и лишь в рамках достижения этих общих ценностей и как носители, ни в коей мере не выходя за их пределы и границы. Такое «доброе соперничество для достижения общегосударственных целей соответствует их конституционно-правовым статусом, закрепленным в статье 7 Основного Закона. Однако, ни в коей мере нельзя допустить того: чтобы это (доброжелательное партнерское соперничество) двух дружеских языков переросло: свои рамки и превратилось в нечто противоречащее или противоположное ему, тем более нельзя допустить того, чтобы оно переросло в их противостояние или противоборство. Такой характере их взаимодействия в корне противоречат целям и смыслу конституционно-правового их статус и будет мешать им и противодействовать должному выполнению им возложенных на них особ важных государственных задач. И должны быть пресечены любые действия направленные на то чтобы «добропартнерские» и дружелюбные взаимодействия двух языков вышли за эти пределы: не говоря уже о тех действиях, которые носят провокационный характер, специально и умышленно направленный на разжигание нездоровой подозрительности, противоборства и конфликта! отношении между языками.

Русский язык является великим языком, он - велик как родные языки других народов. Известные духовные наставники казахского народа завещали своим потомкам уважительно относиться, к языкам других народов, знать и изучать их, при этом особо отмечали значение русского языка

Русский язык - государственный язык нашего Ботом посланного великого соседа - Русского народа и народов России, и его государства - одного из ведущих мировых держав - Российской Федерации.

Подытоживая выше изложенное и в качестве послесловия, хотелось бы отметить следующее. Для чела зека самым главным является - язык совести. Кому чужд этот язык и кто пренебрег, им, тот ь нечно не сможет в должной мере освоить и свой родной язык, не говоря уже о дру языках, 'ем более он не захочет и не сможет освоить государственный язык, который в мне язычных обществах является языком, принятым на основе общенародного согласия и публичь. договоре каковым обычно выступает Конституция этого государства.

Знание и освоение государственного языка означает научиться быть гражданином св; государства и жить как гражданин своего государства, выполнять те обязательства, которые дал этом\ государству и народу, создавшему это государство, вступая в ряды его гражда-быть гражданином государства означает, что человек, вмняемый и обладающий полной праі дееспособностью обязуется жить и живет, выполняя все свои долги и обязательства как гк своей совестью (перед Богом), так и перед обществом, так и перед государством. Гражданш-тот, кто живет, выполняя все свои личные и публичные долги и обязательства, живет на вь;. осознания важности их принятия, реализаций и выполнения. Он должен понимать, что в эт: есть вся суть и смысл так называемой «всей сознательной жизни» человека. Человек, жив}-по совести выполняет свой обет, данный им перед Богом, и он может считать себя ОСВОИЕ\_ премудрости и тайны языка совести, человек говорящий на родном языке - честен перед с: Родиной и родным народом, перед своими родителями и перед своими детьми и будущим с' потомством. Знание и освоения государственного языка - это выполнение своего слова, дат при принятии гражданства данного государства. Конечно, многие наши граждане могут подозревать, что у них как у граждан данного государства есть такое обязательство перед а Республикой и перед ее народом. Но не знание своего законного права или обязательств; «запамятование» о них не освобождает

нас от их выполнения, так что, уважаемые гра> Казахстана, мы должны выполнять наши обязательства - обетованное слово Наше - перед дарством'. перед его народом и перед самим собой.

### Түйін

Осы мақалада қазақ тілі туралы конституциялық қағидалар мен қалыптар зерделенген.

### Summary

In given article it is considered the constitutional principles and norms about language.

## ҚАЗДАУЫСТЫ ҚАЗЫБЕКТИҢ «ЖЕТІ ЖАРҒЫҒА» ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

*Ж.Сағындықова -Абай атындағы ҚазҰПУ-дың оқытушысы*

Қаздауысты Қазыбектің "Жеті Жарғысы" баспажүзін кормеген, ел ішінде күнделікті тұрмыс-та берік сүйенген праволық ереженің қазақ жеріндегі ең алғашқы қарлығашы сынды, негізінен алғанда ауызекі тараған үлгісі, қазақ халқы үшін тарихи маңызы өлшеусіз конституциялық ескерткіш болып табылады. Сол себепті де тарихи-праволық құжаттар жинағы "Жеті Жарғыға" өзіндік жоғары бағасын беріп, праволық ғылым тұрғысынан әділ де дұрыс орнын алуы қажет.

"Қазыбектің жеті жарғысының" өзінен бұрынғы жарлықтардан бір өзгешелігі - қатал кесім, қанды өлімге тыйым салынғандығы. Әріден беріге қанды өткел салып, қарғыс зауалындай суық сұсты ажалын сүйреп жеткен "қанға-қан, лсанға-жан" деген тоқтам баламды, барынша жеңілдетіп, енді қ.үн төлеу сияқты л<аза, кесіктүрлерін далалық правоға ентізген болатын.

Қаздауысты Қазыбектің кіндік қаны тамған топырағы, туған мекен-жайы ешбір хат-шотта сақ-талмаған, Долбармен лшбалап даңқты бабамызды Сыр бойында туыпты деп нақыталып айта алмай, жалпылап көрсетіп кетіп отырмыз. Өйткені он жетінші ғасырдың екінігі жартысында Жоңғар хандығының басым түсіп отырған шабуылының әсерінен ата қонысынан ығысқан қазақ жұртының Алтай мен Арқаны еріксіз тастап, Сыр бойы мен Қаратау өңіріне жөңкіле құйылғаны тарихтан мәлім. Қаз дауысты Қазыбек бидің біздің есебіміз бойынша да, бірнеше жазба тарихи жазба деректердің көрсетуі бойынша да 1667 жылы Сыр бойында туып, 1764 жылы тоқсан жеті жасында дүниеден өткен екен.

Қазыбектің сүйегі - Орта жүз Арғын ішіндегі Қаракесек (Болатқожа). Қазыбектің өз әкесі -Келдібек, ұлы әкесі, яғни атасы Абыз атанған Шаншар. Бабасы - Бұлбұл. Шетінен тілге шешен, сөзге ұйыған, уәжге тоқтаған біліктілер болыпты бұлар. Қазыбектің атасы Шаншардың ескіше көп оқып, көп тоқып, төңірегіне ақыл-кеңесімен, үлгі-өнегесімен ерекшеленіп Абыз атануы да тегін емес.

Бала би деген аттан дана би деген атаққа дейін көтерілген Қазыбектің ғұмыр жолы он жетінші, :н сегізінші ғасырлардағы қазақ халқының аса бір қилы кезең дүрбелең шытырман оқиғалармен тікелей байланысты.

1680 жылы, Қазыбек он үш жасқа толғаннан кейінде Өз Тәуке атанған Тәуке қазақ хандығы-ның тағына отырып еді. Есім ханның кезінде «алты алаш» атанып: қазақтың үш жүзі мен ноғай, Гашқұрт, өзбекті құраған қазақ даласындағы хандықтың бірлігі әлсіреп, ноғай, башқұрт, өзбек :дақтары ыдырап, енді «төрт алаш» атауымен үш жүзге қырғыз ұлысы қосылып, Тәукенің қол астына л<иналып қалған еді. Осы төрт алаштың басына төрт биді - Ұлы лсүзге Төлені, Орта лсүзге - Қазыбекті, кіші жүзге Әйтекені және қырғыз

биін Қырғыз ұлыбына қойып солар арқылы ел ғасқару тізгінін өз қолында ұстап отырған.  
(1)

Өз Тәукені сыртқы басқыншылардан да гөрі әсіресе ішкі алауыздық қатты қобаллштанған ғой. Содан да осы бас араздық ру таласы, іштей арбасу, аяқтан шалу, шок тастап орттұтату, үй арасының шаңын қоюлататын дау-ласатқал, ұйқыны алып, шырық бұзатын барымта, сырымталарды ізайту, тежеу, өшіру үшін хандықтың ішкі жағдайына ерекше назар аударып, мемлекеттің күш-

ітын арттыруды алдына мақсат қып қойған-ды. Сол мақсаттың түп қазығы - Ұлы лсүзде билік құрған Үйсін Төле бидің, Орта жүзде әділ қазылық жасаған Қаз дауысты Қазыбек бидің, Кіші жүзде әділеттік жүргізген Әйтеке бидің қатысуымен дүниеге келген. «Жеті жарғы» еді. Қазақ хандығының ереже-қағидаларының үлгілі нұсқасы, халықтың тәртіп-низамының, салт-дәстүрінің әсем жиынтығы - «Жеті жарғы» қазақ қоғамына біртұтастық беріп, бірлікке үндеді. Күншілдік, ғакталастық, қызғаншақтық сияқты күйдіргі дерттей айықтырып, шаруаға құлшындарып, еңбекке баулып, қаракет-тірлікке икемдеді. Ел басы қосылып, ер қосы көркейіп, ел жасы азамат ата-ып. ұлдан ұлан өсіп, ұлт қадірленіп, халық өз қасиетін таба бастады. Әрине іргелі елдің філігі ірден келе қойған люқты. Ол екі тізгін бір шылбырдың қарулы қолға тигендігінің арқасы бол-нды, Ол тізгін - Тәуке хан меңгерген хандық билік еді. Ол тізгін - Тәуке хан маңайына топтасқан үстем тап өктемдігі еді. Ол тізгін - елдің елдігін, халықтың бірлігін сақтап, азаттығы мен елсіздігі үшін кеудесін оққа төсеп, жанын құрбандыққа иіалатын ерлік пен жанкештілікке іяратын, арды шындап, намысты қайрайтын Адалдық пен Әділет нұсқалары еді. (2). «Жеті жарғыдай» заң нормалары тақыр жердей оздігінен туа салмайды. Осы жарғының Тәуке хан «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын байырғы хандықтың мемлекетті басқару мен халықты билеудің қалыптасқан жосықтары мен низамы бол-ған ғой. Ал сол кезеңнің үш данасы атанған, үш кемеңгері деп танылған, халқының үш айналған Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер сайын сахараның сол замандағы тұрмыс тір- қоғамдық һәм әлеуметтік ортасына икемдей түсіп, сәйкестендіре екшеп, жаңғыртып қайта құрған ғой. Сондықтан да бұл жарғы «Тәуке ханның жеті жарғысы», «Қазыбектің жеті жарғысы», «Жеті жарғысы» дел те аталады. (3)

Енді «Жеті жарғының» ең соңғы жетінші тармағына көшелік. Бұл тармақ тұғастай жесір дауы-нан құралады, Әрине ол тұста ру мен руды, ауыл мен ауылды әрі біріктіретін де әрі бөлектейтін-де де жесір дауы болғаны рас. Құда боп төс түйістіріп, көңіл қосып, құшақ табыстырған қазақ осы қыз дауы, жесір дауы арқылы аттан-айқайға басып, сойыл-шоқпарға жармасып, барымта-сырымтаға аттанып, оқ боратып, шаң суырып, бас жарып, білек сындырып, қан ағызып, көз шығарып, алыс-жұлысқа да, төбелес-ұрысқа да, сойқан соғысқа да барып қалатын. Сол себепті де ең бір осал түс, өкпе сызы көп, айқай-жанжалы мол, ұрыс-керісі орасан осы жесір дауына үш бидің-Төленің, Қазыбектің, Әйтекенің «Жеті жарғысы» қатты көңіл бөлген.

1764 жылы қысқы соғым кезінде (шамамен желтоқсан ішінде) Семізбұғытауының етегіндегі Теректі бұлағын қыстап отырған Қаз дауысты Қазыбек тоқсан жеті жасында мәңгі көз жұмған. Қазекеннің сүйегін былғарымен қапталған баласы Бекболат әкесін арнап тіккізген киіз үйдің ішіндегі төрт таған тас-сөреде төрт ай сақтап, көктем шыға жолға шығып, Түркістандағы Қожа Ахмет Иассауи сағанасына апарып қойғызыпты. (5) Қазекене орнатылған құлыптас элі күнге дейін тәу етіп келушілердің көз жанарын суырады.

Қазақ елінің әдет-ғұрып заңдарын қалыптастыруға ат салысқан халқының еркіндігі мен азат-тығын ойлап, ұзақ ғұмырын ат үстінде, ел шетінде, жау бетінде откізген кемеңгер ойшыл, қажы-мас қайраткер қаракесек Қазыбек есімі ұлтының есінде мәңгі сақталады.

2. *Сматай С. «Қаз дауысты Қазыбек мұраларынан». - Алматы: Жеті жарғы, 2004, - 46-47 б.*
3. *Қазақтың Ата заңдары. - Алматы: Жеті жарғы, 2004, - 448-452 б.*
4. *Мағауин М. Қобыз сарыны. - Алматы: Жазушы, 1965, - 91 б.*
5. *Төреқұлов Н. Қазақтың би-шешендері - Алматы: Жалын, 1993, -5 б.*

### **Резюме**

Видные деятели культуры и науки, мыслители, путешественники о казахском праве «в древней форме» как о праве Великой Степи, об его истоках, об особой роли в нем биев-судей, являвшихся одновременно ораторами, мудрецами, поэтами и носителями светской власти. О трёх выдающихся биях: Толе би, Казыбек би, Айтеке би, каждый из которых представляет целую полосу в истории правосудного управления в Казахстане.

### **Summary**

In this article, the matter concerns the distinguished figures of culture and science, thinkers, travelers about Kazakh law "in ancient form" as a law of Great Steppe, about its sources, about special role of bi-judges who are public speakers, men of wisdom and poets. And, about three outstanding bis: Tole bi, Kazybek bi, Aiteke bi, each of them plays an important role in fair government in Kazakhstan.

## **ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПЕДАГОГТЫҢ (ҮСТАЗДЫҢ) МӘРТЕБЕСІ РЕТТЕУДЕГІ ЗАҢ ШЫҒАРУ МӘСЕЛЕСІ**

**Б.Х. Толеубекова** -з.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ криминалистика және сот сараптамасы кафедрасының меңгерушісі,  
**С.Ж. Кусаинов** - Абай атындағы ҚазҰПУ криминалистика және сот сараптамасы кафедрасының аға оқытушысы

2010 жылдың 7 желтоқсанындағы Қазақстан Республикасының Президентінің №1118-ші Жарлығымен бекітілген 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы заманауи шарттарға сай білімді дамыту Мемлекеттік бағдарламаны іске асыруда, ұстаздың институты өз құрастыруы мен дамуына ұзақ жол ашады және жаңа дыбыстауға ие болады. Баршаға мәлім, аталған бағдарламаның негізгі орындалуға жобаланған бағыттарының бірі ұстаздың мәртебесі немесе осы күннің табысты жолымен орындаудың нәтижесін реттеу. [1] Педагогтың (ұстаздың) мәртебесі, білімнің дамыту бағытында педагог мамандығының мәртебесін жоғарлататын ерекше мақсатқа ие болады. Осы бағдарламадан шығатыны, аталмыш мақсаттарға жету үшін кезекті екі міндетті шешу көзделген: мамандандырылған кадрлармен білім жүйесін қамтамасыз ету; мемлекеттік қолдауды күшейту және педагогикалық қызметкерлердің еңбегін арттыру.

Екі міндеттердің де шешімі жабдықтаушы тетіктердің векторлық, көлемділік, маңыздылық және олардың бақылап отыруын қажеттілігі арқасында олар жүйелік және кешенді жол талап ететінін мақұлдау керек. Қоғамдық қатынастардың тиісті саласындағы құқық нормасы, сонымен бірге сөзсіз өз қатынастарының субъектілерінің міндеттемелерінің орындалуы және іске асыру үшін мықты негізді жіберуші, заңға сүйенген кепілдіктер мұндай тетіктер ретінде айтылады. Егертал-данатын бағдарлама өзімен-өзі мемлекеттік басқарудың актілерінің бір түрлері болып табылса, онда логикалық тұрғыдан оның жеке аспектілері тікелей заңмен реттеуді қажетсінетіні анық. Осы жағдай педагогикалық қызметпен сабақтас формалардың төңірегіндегі және қоғамдық қатынастардың реттеуінің деңгейлерінің қысқаша заңға сүйенген экскурсті өткізуін объективті түрде талап етеді.

Елдегі білімнің дамытуы толығымен бағдарламалық негізде іске асады. Осылай, 2000 жылдан 2005 жылға дейін жұмыс істеген «Білім» Мемлекеттік бағдарламасы қолданысқа енгізілген. Содан соң, талдаудың, жалпылаулардың және жеткен нәтижелердің негізінде 2004 жылдың 11 қазанында Қазақстан Республикасының Президентінің №1459-шы Жарлығымен бекітілген 2005-2010 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы білімді дамыту туралы жаңа Мемлекеттік бағдарлама қабылданған. Аталған актіге сәйкес ұлттық білім беру жүйесін дамытудың міндеттерінің бірі «педагогикалық қызметкерлердің әлеуметтік мәртебесін жоғарылату, білім жүйесін қар-жылай, кадрлық қамтамасыз ету, білім саласының менеджерлерін әзірлеу. Міндетті шешу ретінде күтілетін нәтиже мемлекеттік қолдауды күшейту және педагогикалық қызметкерлердің еңбегін жетілдіру болып табылады. Сонымен қатар білімді ары қарай дамытудың жалпы міндеті қойылды «білім жүйесін басқаруды демократияландыруды негізінде, үлттық білім жүйесінің норматив-тік базасын жетілдіру». Бірақ, күтілетін нәтижелерде осы міндеттердің шешудің нысандары көрініс таппады. Сонымен бірге, нақтылы заң шығару жұмысы іске асырылған, бірақ ол педагогикалық қызметкерлердің әлеуметтік мәртебесін жоғарылатуының сұрақтарына тікелей қатыспаған.

Әділеттік үшін талдау жасалып отырған актінің «Бағдарламаны іске асырудың негізгі бағыттары және механизмі» атты бесінші бөлімінде келесі жазылғанын атап өту керек: «Білім беретін бағдарламалар политілдік (полиязычный), инновациялық педагогикалық технологияларды, ізде-нуші, зерттеуші және творчестволық қызметтің иемденуші мұғалімдерді дайындауға бағыттала-ды. Дегенмен, жаңа ұғымдарға, түсініктемелерге, (политілдік мұғалім, мұғалім зерттеуші, іздену-ші мұғалімнің қызметі және т.б.) заңнамаларға талқылама берілмеген. Сонымен бірге олардың заңнамаларда бекітілу мақсаты соншалықты, себебі мұндай заңға сүйенген түсініктемелер педагогикалық қызметіне жаңа сапаттама беріп құқықтық тұрғыдан ұстаздың мәртебесіне маңызды ықпалын тігізеді.

Біз ұстаз, оның мәртебесінің институтының дамытуын жоспардағы мемлекеттің ары қарай адымдарымен, 2006 жылдың 25-шілдесіндегі Қазақстан Республикасының Президентінің №154-ші 2006-2011 жылдарға Қазақстан Республикасында, бекітілген жарлықтың азаматтық қоғамның дамытуын тұжырымдамасымен байланыстырамыз. Азаматтық қоғамның дамытуының алғышарт-тарымен пайда болған азаматтардың экономикалық дербестігімен жеке меншік түрлерінің алуан түрлігінде болып табылғанын және адамгершіліктің мәртебесінің осуі осы тұжырымдамада көр-сетіледі. Соңғысы маңызды кәсіби мәртебе шарасында көрінеді, соның ішінде ұстаз, азаматтық түсінудегі адамгершіліктің мәртебесінің құрама бөлігі болып табылады. Керісінше, ұстаздың мәртебесі өкіл ретінде азаматтық қызметтің жеке мағынасы азаматтық-құқықтыларға орынды қарау. Басқа сөзбеы айтқанда, ұстаз азаматтық қызметкер ретінде танылса оның мәртебелік белгі-лерін анықтайтын кепілдіктері едәуір күшейеді.

Белгілі жай? Қазақстан Республикасының 2007 жылдың 27 шілде қабылданған «Білім» туралы заңы азаматтық қызметшілердің дәрежесіне мемлекеттік ұйымдарының педагогикалық қызметкерлерінің жатқызуы туралы идея (50-ші бап) өз нақты іске асыруын тапқан педагогикалық қызметкердің мәртебесі дербес 7-ші тарауда бектілген. Заң шығару деңгейіндегі педагогикалық қызметкердің мәртебесінің белгісі негізінен қоғамдық қатынастардың реттеу саласын жаулап алу сөз жоқ сияқты баға беру керек. Сонымен бірге, Білім туралы ҚР заңының 7-ші тараудағы өз көрінісін тапқан жалпы ережелер ұстаздың мәртебесінің бағалы бекітуі үшін жеткіліксіз сол не туралы толықтөменде айтылатын болады.

ТМД елдерінің тәжірибесінде ұстаздың мәртебесінің дербес заңнамалармен реттеу болғаны анық, Осылай, 2000 жылда «Педагогтың мәртебесі» туралы Модельді заң шығарылған. Оның негізінде (14.01.2001 жыл) Қырғыз Республикасында тиісті заң қабылданған.



Модельді және ҚР-ның ұлттық заңын талдау, зертеліп отырған құқықтық қатыстағы мұғалімнің мәртебесін қабылдау кемістіктерін толықтырғанымен қатысты мәселені толық жоймайды. «Мұғалім» және «ұстаз» ұғымдары, өз жеке параметрлерінде және маңызды сипат ерекшеліктері бола, жақын жеткілікті дәл келмейді. Бұл Қазақстан Республикасында ұқсас заңның мұғалімінің мәртебесі туралы Модельді заңның негізінде қабылдану мақсаттар келесі пікірлер бойынша білімнің дамытуында жұмыс істейтін Мемлекеттік бағдарлама белгі қойылған салмақты іске асы-румен болып табылмайтынын өз кезегінде білдіреді.

Біріншіден, ұстаз және мұғалім ұғымдары тек және түр ретінде өзара ара қатыста болады. «Ұстаз» ұғымының түрдің дәрежесіне жатқызуы оның кеңірек маңызды негізі, қаралатын ұғым-дардың лексикалық талдауымен дәлелденеді. «Мұғалім» ұғымы туынды болып табылады, ұстаз ұғымның белігі болады, осыған байланысты, ол түрлік ұғым сияқты қаралады. Осылай, лингвистикалық түсіндірмеге сәйкес: мұғалім - бұл жетекші, оқытушы; профессор; [2. 577 б] ұстаз-тәр-биеші ұстаз. [3. 369 б] Тәрбие жеке процесс ретінде және оқыту мен байланысты іске асады.

Екіншіден, білім туралы ҚР заңының «Педагогикалық қызметкерінің мәртебесі» атты 7-ші тарауын Модельді заңның құрылымының салыстыруы, екі актінің нормаларында бұл зерттеліп отырған қатынастарға қатысты анықтамалар жоқ екенін куәландырады. Керісінше, «Білім» туралы ҚР заңының 1-ші бабында білімге жататын әртүрлі ұғымдарға 61 анықтама берілген, шынды-ғында қатынастағы өздерінің субъекттеріне анықтаулар берілмеген: мұғалім, тәрбиеші, ұстаз, педагогикалық қызметкер тағы сол сияқтылар. Сонымен бірге, Модельді заңға «Мұғалімнің мэр-тебесінің мазмұны» (1 бап) деген норма кіреді, бұл нормада «мұғалім» ұғымының формуласы келтірілген. Мұндай конструкцияның екіталайлығы қатынастардың субъектінің заңға сүйенген ұғымы және қатынастардың субъектінің мәртебесі - бұл болған бір-бір алмастырмайтын және толықтырыспайтын әртүрлі категориялық құндылық болғандығында. Бастапқы мәртебе болған-дықтан - бұл жиынтық дұрыс айтады және белгілі статикалықпен және керітартпалық айырма-шылығы болатын нақтылы базасы динамикалық сипаттарда тасымалданатын міндеттер анықталуда, мәртебе негізінде мәртебенің құрастыруы соншалықты болуы мүмкін ұғымның анықтамаларын құрастыруды болжайды.

Үшіншіден, ұстаз әлеуметтік феноменнің қазіргі интерпретациясы шектеріндегі қатынастар-дың қамтуының кендігі сандық вариацияларға ғана емес, түбегейлі сапалы айырмашылықтарды да болжайды. Олардың салмақты есепке алуы ұстаз мәртебесін анықтайтын нормаларын универ-сализациялауға барынша мүмкіндік береді. Біздің ойымызша, заңнамаларда келесідей ұғымдар реттеулерді қажет етеді: педагогикалық әулет (жанұя); ұрпақтағы ұстаз; жаңашыл-ұстаз; экспери-ментші-ұстаз; зерттеуші-ұстаз; жетекші-ұстаз; классикалық түрдегі ұстаз; ұстаз-репетитор; ұстаз -гувернер; ұстаз-қоса атқарушы және тағы басқалар ұстаз мұндай педагогикалық мектеп құбы-лыстар әлі оз заңға сүйенген бекітул педагогикалық мектептің мирасқоры және тағы басқалар таппады.

Төртіншіден, есепке алумен педагогикалық қызмет жап-жалпақ қамтудың мамандары төңірек іске асатын, және нәрестеліктен және жас шамасының табысына дейін әлеуметтік кемелденді адам ретінде құрастырудың процесстеріне мақсаттық эсердің көрсетуіне өз үстем болатын бөлі-гінде бағытталған қажетті қағидаларды педагогикалық қызметінің заңнамаларда бекіту, сонымен бірге осы саладағы шектеулерді және тыйымдарды көрсету.

Айтылған, келесі түрдегі «Педагогтың (ұстаздың) мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы заңының құрылымының үлгісін ұсынуға мүмкіндік береді.

«Педагогтың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы:

1-ші бөлім. Жалпы ережелер. 1-ші тарау.

Педагогикалық қызмет саласындағы Қазақстан Республикасының заңы: 1-ші бап.  
Осы заңда қолданылатын негізгі ұғымдар.

2-ші бап. Ұстаздың мәртебесі туралы заң.

3-ші бап. Болатын заңға сүйенген нормалардың педагогикалық қызметінің саласындағы қолдану басымды күшті.

4-ші бап. Лицензиялық негізде педагогикалық қызметті жүзеге асыруы. 2-ші тарау.  
Мақсат, есептер және қағидалар.

5-ші бап. Педагогикалық қызметтің мақсаттары.

6-шы бап. Педагогикалық қызметтің міндеттері.

7-ші бап. Педагогикалық қызметті жүзеге асыру және ұйымдастыру қағидалары. 8-ші бап. Педагогикалық қызмет саласындағы заңдылықты сақтау. 9-шы бап. Педагогикалық қызметтің кәсіби негізде жүзеге асуы. 10-ші бап. Педагогикалық қызметті тандау бостандығы.

11-ші бап. Педагогикалық қызметті іске асыруда адам мен азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтарын заңды мүдделерін сақтау. 12-ші бап. Педагогтың ар-намысы мен қадыр-қасиетін құрметтеу. 13-ші бап. Кәсіби әдептілікті сақтау. 14-ші бап. Педагогикалық қызметтегі мирасқорлық. 15-ші бап. Толераттылық. 16-шы бап. Адамгершілік. 17-ші бап. Педагогтың әлеуметтік қорғалуы. 18-ші бап. Педагогтың құқықтық қорғалуы.

19-шы бап. Педагогтың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау.

2-ші бөлім. Педагогтың мәртебесі. 3-ші тарау. Педагогикалық қызметтің субъектілері. 20-ші бап. Педагогикалық қызмет орындайтын тұлғалар. 21-ші бап. Педагогқа қойылатын біліктілік талаптары. 22-ші бап. Педагог-мұғалім-ұстаз.

23-ші бап. Педагогикалық әулет (жанұя). Ұрпақтағы ұстаз.

24-ші бап. Педагог - жаңашыл ұстаз.

25-ші бап. Педагог-экспериментші ұстаз.

26-шы бап. Педагог - зерттеуші ұстаз.

27-ші бап. Классикалық түрдегі ұстаз.

28-ші бап. Педагог - жетекші ұстаз.

29-шы бап. Педагог-тағылмалардан өтуші (стажер) ұстаз. Статъя 30. Педагог - қызметтің қоса атқарушы. Статъя 31. Педагог-репетитор. Статъя 32. Үй тәрбиешісі (гувернер). Статъя 33. Педагог - еңбек ардагері.

Статъя 34. Педагогикалық қызметті жүзеге асырушы басқа да тұлғалар. Статъя 35. Педагогикалық қызметті жүзеге асырушы тұлғалардың құқықтары. Статъя 36. Педагогикалық қызметті жүзеге асырушы тұлғалардың міндеттері. Статъя 37. Педагогикалық қызметті жүзеге асырудағы шектеулер. Статъя 38. Педагогтың құқықтық жауапкершіліктері. 4-ші тарау. Педагогикалық мектеп.

36-шы бап. Педагогикалық мектеп мәртебесін (иемдену) мойындауын негізі және тәртібі. 37-ші бап. Педагогикалық мектептің мәртебесінің иегерінің құқықтары және міндеттері. 38-ші бап. Педагогикалық мектеп мәртебесін қолдаудың шарттары. 39-шы бап. Педагогикалық мектеп мәртебесінің мирасқоры.

5-ші тарау. Әлеуметтік және педагогикалық қызметтің субъекттерінің құқықты қорғауы. 40-ші бап. Материалдық қамтамасыздандыру құқықтары. 41-ші бап. Әлеуметтік қамсыздандыру құқықтары.

42-ші бап. Құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғауға сотқа шағымдану құқықтары. 6-шы тарау.

Педагогикалық қызметкерлер әзірлеу, мамандығын жетілдіру және қайта даярлау.

43-ші бап. Педагогикалық қызметкерлердің дайындауы.

44-ші бап. Педагогикалық қызметкерлердің мамандығын жетілдіру.

45-ші бап. Педагогикалық қызметкерлердің қайта даярлауы.

7-ші тарау.

Педагогикалық қызметіндегі заңдышықты бақылау және қадағалау. 46-шы бап. Ведомстволық бақылау. 47-ші бап. Прокурорлық қадағалау.

48-ші бап. Педагогикалық қызметін бақылауына қоғамның және үкіметтік емес ұйымдардың қатысуы 8-ші тарау.

Аумалы-төкпелі жағдайлар

1. *Государственная программа развития образования. Республики Казахстан на 2011-2020 годы. - Утверждена Указом Президента РК 7 декабря 2010 года №1118 // Каз. правда, 14 декабря 2010 г.*

2. *Даль В. Толковый словарь русского языка: Современная версия. - М: Эксмо-Пресс, 2002.*

3. *Словарь иностранных слов. - 14-е изд., испр. - М: Рус. яз., 1987.*

### **Резюме**

В статье рассматриваются отдельные аргументы в пользу самостоятельного законодательного регулирования правоотношений, складывающихся в сфере педагогической деятельности, путем принятия Закона Республики Казахстан «О статусе педагога».

### **Resume**

In article separate arguments in favor of independent legislative regulation of the legal relationship developing in sphere of pedagogical activity, by Republic Kazakhstan adoption of law «About the status of the teacher» are considered.

## **К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА И МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВА**

**Г.Т. Ищанова** - к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного права КазНПУ им. Абая

Дальнейший ход исследования аппарата государственной власти, предполагает рассмотрение данного феномена в соотношении с такой близкой, но не тождественной по смысловой нагрузке категорией как «механизм государства». Это обусловлено, прежде всего, тем, что категория «механизм государства», широко используется в теоретическом государствоведении, причем ее интерпретация весьма неоднозначна.

В отечественной и зарубежной юридической литературе неоднократно исследовались вопросы организации и функционирования механизма государства, принципы его построения в Казахстане и в других странах, структура механизма государства, а также место в нем отдельных государственных органов, их взаимоотношения между собой. Однако, как это видно из анализа работ, посвященных механизму государства, единого определения механизма государства еще не выработано.

Вплоть до 50-х годов XX столетия механизм государства понимался в широких и узких смыслах. В узком смысле механизм государства исчерпывался аппаратом государственной власти, а в широком смысле он понимался как вся политическая система общества. [1, С. 33-34] По мнению Л.Л. Григоряна такая позиция «служила своеобразным теоретическим обоснованием огосударствления всех сфер общественной жизни...». После XX съезда КПСС, разоблачения культа личности И.В. Сталина и с началом «хрущевской оттепели» произошел и некоторый пересмотр ранее ортодоксальных положений советской

теории государства и права, в том числе и относительно понятия «механизм государства». [2, С. 7] Большинство ученых-юристов отказало.: упомянутого понимания механизма государства в широком смысле. Постепенно сложилась\*: зрения о том, что механизм государства относится только к государственному аппарату, совности органов государства, и что понятие «механизм государства» тождественно понятию - г дарственный аппарат». При этом по сложившейся традиции подчеркивался классовый хара-' механизма государства. Так, например, в фундаментальной «Марксистско-ленинской общей і рии государства и права», механизм государства был определен как «...совокупность учрежде-посредством которых господствующий класс осуществляет свое политическое господство, псд ляет классовых противников, осуществляет государственное руководство обществом...» [3, С. 34

Такая точка зрения на понятие механизма государства, но уже без классового обоснова-встречается и в современной литературе. Так, например, по мнению Л.И. Спиридонова, меха-государства это система его органов, «посредством которых оно осуществляет государствен-власть ! реализует свои функции», а М.И. Байтин утверждает, что понятие государствен-аппарата адекватно понятию государственного механизма. [4, С. 4]

В то же время появляются и другие трактовки государственного механизма в более шире-смысле, когда в понятие механизма государства помимо системы его органов включаются и ие составляющие.

Общим в этих определениях является то, что их авторы проводят различие между госуде ственньч аппаратом (органами государства) и механизмом государства. Так, по этому ПОЕ: М.Н. Марченко отмечает, что «государственный механизм рассматривается как совокупно: различных государственных органов, организаций, вооруженных сил, материальных сред государственной власти, а государственный аппарат ограничивается лишь системой госуд-ственных органов». [5, С. 256]

Наиболее распространенным в отечественной юридической литературе стало включение механизм государства так называемых материальных придатков. Под ними чаще всего пони\* лись вооруженные силы, полиция или милиция, органы безопасности, исправительные учреж: ния и т д.. иными словами, вооруженные формирования, силовые структуры. Так, наприу: К.А. Жиренчин считает, что «...в государственный механизм входят законодательные орга-исполнительные органы, судебные и иные органы, а также силовые структуры, осуществлякж в случае необходимости меры принуждения (армия, внутренние войска, тюрьмы и т.п.)». [6. 77] Подобные органы в современных условиях обычно называют правоохрнительными. Мне ми авторами в состав государственного механизма включались и государственные предприяг» учреждения, организации. Так, С.С. Алексеев кроме вооруженных сил и подобных им структур механизм государства включал государственные предприятия, учреждения и организации. [7. 47-48] М.К. Исакова включает в механизм государства хозяйственные государственные орган-предприятия и учреждения и предлагает их называть административными органами. [1, С. 53]

Подобные определения механизма государства были в какой-то степени верны в услови: социалистической экономики. В недалеком прошлом подавляющее большинство предприят; учреждений, организаций, в том числе и чисто коммерческого характера, принадлежали по п: имуществу государству, а подобные организации, считавшиеся общественными, по сути, бь. полугос} дарственными (например, профсоюзы и их предприятия, учреждения). В условк рыночной экономики включение в механизм государства государственных предприятий уже яЕ-не отвечает современным реалиям. В соответствии с гражданским законодательством Респубг ки Казахстан государственные (унитарные) предприятия, находящиеся в государственной фор собственности, являются коммерческими организациями и в качестве основной цели своей де тельности преследуют извлечение прибыли, а не осуществление функций государственной власп

В.В. Ибов отмечает, в этой связи, позицию нового уголовного законодательства России. Та например, в утратившем юридическую силу Уголовном Кодексе Казахской ССР от 22 июля 195<sup>е</sup> существовала глава о должностных преступлениях. Объектом

данного вида преступлений являясь, в частности, авторитет, престиж государственного и общественного аппарата. По статьям данной главы УК (злоупотребление должностным положением, получение взятки, подлог, халатность и др.) отвечали должностные лица как непосредственно органов государственной власти так и государственных, чаще всего промышленных, предприятий, учреждений, организации. Новый Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года содержит главу, аналогичную главе о должностных преступлениях, которая названа Коррупционные и иные преступления против интересов государственной службы и государственного управления. Субъектами данных преступлений стали только государственные служащие. [8] От себя добавим, что служащие государственных унитарных предприятий за должностные преступления отвечают отныне по статьям УК РК, входящим в главы 7, 8: «Преступления в сфере экономической деятельности» и «Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях». По этим же статьям УК РК несут ответственность служащие хозяйственных товариществ и обществ (акционерных обществ, обществ с ограниченной ответственностью и т. д.) и производственных кооперативов. [8]

Сложнее обстоит дело с включением в механизм государства государственных учреждений. Государственные учреждения (например, образовательные учреждения, учреждения здравоохранения, учреждения культуры и т.п.) согласно тому же гражданскому законодательству относятся к некоммерческим организациям. Служащие этих учреждений по действующему уголовному законодательству за совершение ими должностных преступлений отвечают по статьям УК РК, входящим в главу «Коррупционные и иные преступления против интересов государственной службы и государственного управления». Однако, на наш взгляд, поскольку указанные государственные учреждения входят составной частью в соответствующие исполнительные органы власти, нет никакой необходимости отдельно включать их в структуру механизма государства. Во всяком случае, в отличие от государственных унитарных предприятий, государственные учреждения в механизм государства входят.

Таким образом, рассмотренные точки зрения на механизм государства различаются между собой тем, что согласно первой из них механизм государства тождественен государственному аппарату или системе органов государства, а сторонники второй точки зрения помимо государственного аппарата включают в механизм государства разнообразные «материальные придатки». В последние годы в литературе появились, немногочисленные пока, исследования, критикующие оба рассмотренных подхода к пониманию механизма государства. В основе этой критики лежит попытка рассматривать механизм государства в динамике, во взаимодействии между собой его составных частей.

Наиболее аргументировано, рассматриваемая точка зрения представлена Э.П. Григонисом. Он, в частности, по этому поводу пишет: «Если обратиться к словарю иностранных слов, то можно выяснить, что слово «аппарат» применительно к юридической науке означает - «учреждение или ряд учреждений, обслуживающих какую-либо отрасль управления или хозяйства». Слово же «механизм» определяется как (система), в которой движение одного вызывает движение другого. Подобным образом определяются значения этих слов и в толковом словаре русского языка СИ. Ожегова. Так, слово «аппарат» в нем толкуется как «совокупность учреждений, обслуживающих какую-нибудь отрасль правления государства», а слово «механизм» как «система, устройство, определяющие порядок какого-нибудь вида деятельности». [9, С.431] Э.П. Григонис приходит к выводу о том, что понятия «государственный аппарат» и «механизм государства» лежат в разных плоскостях и соотносятся между собой как вещь, находящаяся в покое, в статике (государственный аппарат), и та же, вещь, находящаяся в движении, в динамике (механизм государства) [10, С. 29]. Сам же механизм государства Э.П. Григонисом определяется как «функционирование, действие органов государства (государственного аппарата)». Механизм государства, по его мнению, «выражается в определенных способах, принципах функционирования системы государственных органов (государственного аппарата), во взаимосвязи и взаимодействии между собой отдельных ее частей». [10, С. 33]

Приведенный обзор точек зрения на понятие механизма государства позволяет сделать выводы о том, что, во-первых, единого понимания механизма государства в отечественной юридической науке пока еще не выработано и, во-вторых, что существуют три наиболее распространенных подхода к решению этой проблемы:

1) механизм государства - это совокупность, система органов государства или государственный аппарат;

2) механизм государства - то государственный аппарат и «материальные придатки» к нему;э

3) механизм государства - это государственный аппарат в действии, в динамике.

Какая же из этих точек зрения является наиболее предпочтительной? На наш взгляд, каждая из них имеет право на существование, а истина, как всегда, лежит посередине.

1. Исакова М.К. Механизм Советского общенародного государства. Дис... канд. юрид. наук. Саратов, 1984.

2. Грѣгорян JUL. Теоретические и конституционные основы механизма Советского государства. Авторес дис... ка/'д. юрид. наук. - Москва. 1989.

3. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия. Москва, 1970.

4. Байтин МИ. Механизм современного Российского государства//Правоведение. - 1996, №6.

5. Марченко М.Н. Теория государства и права. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Проспект, 2004.

6. Те:рия государства и права: Учебник. / Под ред. Бейсеновой А. У. - Алматы: Атамұра, 2006.

7. Алексеев С.С., Архипов СИ., Игнатенко Г.В. - Теория государства и права: Учебник для вузов (п ред. Пергвалова В.Д.). Изд. 3-е, перераб., доп. - Москва: Норма, 2009.

8. Уголовный Кодекс РК от 16 июля 1997 года №168-1 с 1 января 1998 года (с изменениями и дополнения, по состоянию на 11.01.2011 г.) / ИС Параграф, [www.zakon.kz](http://www.zakon.kz).

9. Ожегов СИ., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка - Москва: ИТИ Технологии, 2006.

10 Григонис Э.П. Теория государства и права: Курс лекций. - СПб.: изд-во Питер, 2002.

### Түйін

Мемлекеттік аппарат және мемлекеттің тетігінің байланысы туралы сұрақты осы бапта қаралады. Осы мәселе бойынша ғалымдардың әр түрлі көзқарастары баяндалады.

### Resume

In given article the question on a parity of machinery of state and the state mechanism is considered. Tb various points of view of scientists on the given problem are stated.

## ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ДАМУ - ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЕҢ БАСТЫ МІДЕТІ

**А.Акимжанова** -Абай атындағы ҚазҰПУ Құқық және Экономика институты  
Халықаралық құқық мамандығы 2-курс колледжден кейін студенті,  
Ғылым жетекші: «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының  
аға оқытушысы **Г.Б. Мейірбекова**

Жаңа ХХІ ғасыр біздің тәуелсіз Қазақстан еліміздің өркениетке ұмтылып өрлеу ғасыры. Ол келе-шек қоғам иесі жас ұрпақ студенттерді, болашақ мамандарды өсіріп, жетілдіруге тікелей байланысты.

2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламадағы білім берудің мақсаттары мен мін-деттеріне сәйкес, студентті жеке тұлға ретінде дамыту, өмірлік құндылықтарды қалыптастыру, ұлтық мәдениетті қадірлеу мәселесі көтерілген. Осы орайда, Елбасы Н.Назарбаевтың: «Елдің ерте-нін ойлау қажет. ХХІ ғасырда білімсіз өмір сүру мүмкін емес, халықты салауатты да сауатты өмірге бағыттауымыз керек...», «...бізге бұрынғы қай кездегіден де білім мен ғылымның баға жеткізгісіз қорын барынша арттыру, оны қазіргі заманға сай ету қажет» деген үндеу сөздері Егеменді елімізде білім мәселесіне мемлекеттарапынан қаншалықты көңіл бөлініп отырғанын дәлелдейді. [1,1]

Қазақ елі өзінің егемендігін қабылдаған алғашқы жылдардан бастап-ақ білім беру ісіне үлкен жауапкершілікпен қарауда. Бүгінгі ғаламдастыру дәуірінің талабына сай білім беру барысында оқушының жеке тұлғасын жан-жақты жетілдіруге, танымдық әрекетін дамытуға, ой-санасын қалыптастыруға, ана тілін жетік меңгеруіне, ұлттық құндылықтарын бағалай білуіне ерекше назар аударуда.

Оқытуды іске асыру адам баласына белгілі заңдылықтарды, білімді меңгеру негізінде жүзеге асады. Егер студент оқуды өзінің міндеті деп санамаса, білім алуға деген өзінің жауапкершілігін сезінбесе, онда оқытуды да өз деңгейінде ұйымдастыруға болмайды. Дұрыс ұйымдастырылған оқыту үрдісінде оқушының белсенділігі артады, білімі тереңдейді, ақыл-ой қабілеті, танымдық дүниесі байиды, ғылыми ұғымдарды өз мәнінде түсініп, іздену нәтижесінде түрлі мазмұндағы сұрақтар қоюға, оған иақты жауап алуға дағдыланады. Оқыту үрдісінің өзіне тән компоненттері бар. Олар: оқытудың мақсаты, мазмұны, формалары мен әдістері, сонымен қатар нәтижесі. Ал нәтижеге жетудің бірден-бір жолы - білім беру технологияларында екендігі баршамызға аян. Сондықтан да жалпы білім беретін университетте білім беруді оқыту технологияларымен, оқыту-дың жаңаша әдіс-тәсілдерімен оқыту ісі күн тәртібінің басты мәселелеріне айналуы тиіс.

К.Д. Ушинскийдің "Ақыл-ой дегеннің өзі жақсы ұйымдастырылған білім жүйесі" дегенін ескерсек, ақыл-ойды қандай бағытта, қандай формада дамыту керектігі туралы қарастыра келіп, өз еңбектерінде оқушының оқу үрдісінде ақыл-ойын дамыту мен тәрбиелеудегі ең негізгі дидактикалық шарт - мұғалім мен оқушының оқу барысындағы еңбегінің дұрыс болуы мен жүйелі жинақталуында екендігін айтып өтті. [2,52]

Сондай-ақ, оқыту үрдісінде материалдың көлемін, сипатын және оқыту әдістерін анықтауда студенттердің ой-өрісі мен қабілеттерінің ерекшеліктерін ескере отырып, материалдың біртіндеп және тізбектеп берілуін эрдайым сақтап отыруды, мазмұндауда да, анықтамаларда да, қорытын-дылар мен ту.жырымдардың анық та дәл айтылуын талап етті. Сондай-ақ, олардың ойлау қабілетін дамытудың және өздігінше білім алу дағдыларын қалыптастырудың маңызды құралы ретінде студенттердің өздігінен істейтін іс-шараларына (СӨЖ) зор маңыз берді.

Егеменді еліміздің бүгінгі таңдағы ең басты мақсаты - өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, оған жетудің бірден-бір жолы бүкіл әлемдік білім кеңістігінен орын алу болып табылады. Оның өзі ұлттық білім беру жүйесінің даму бағыттарын айқындап, оны тың арнаға, жаңа сапаға жеткізу қажеттілігін міндеттейді, Сондықтан да білім мазмұнын байыту, оқыту үрдісін жетілдіру, инновациялық технологияларды өмірге әкелу, жан-жақты дамыған, рухани жетілген жас ұрпақты қалыптастыру, дамыту - өз шешімін қажет ететін, кезек күттірмейтін мәселелер қатарына жата-ды. Осыған сәйкес білім беру мақсаттары мүлде жаңа арнаға бет бұрды. Дәстүрлі оқытуда студентке білім, іскерлік, дағды қалыптастыру бірінші орында тұрса, қазіргі кезеңге сай, жеке тұлға-ны дамыту, дарыны мен қабілетін жетілдіру мәселелері алдыңғы қатарға ие болды.

Қазақстандық білім беру мекемелерінде отандық және шетелдік оқыту теориясындағы; педагогика мен психологиядағы ізгілік дәстүрлер мен ой-пікірлер зерделеніп, адамға бағытталған әлеуметтік-психологиялық танымның маңызы артып келеді. Отандық педагогикада адамзат жинақтаған тәжірибені келесі ұрпаққа беру мақсатын сақтай отырып, негізгі бағдарды жеке тұлғаның азаматтық белсенділігін арттыруға, рухани-

адамгершілік қуатын қалыптастыруға назар аударылып жатқаны байқалады. Білім берудің жаңа ізгілікті бағыттары, мазмұны мен міндеттері, әдіс-тәсілдері іздестіріліп, оқушының дүниені тұтастықта қабылдауы арқылы өзіндік дамыту жолдары зерделене бастайды.

Білім беру үрдісін жаңаша ұйымдастыру оның философиялық, психология-педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Соңғы кездері білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне жаңа технологиялар енгізіліп, оқыту мазмұны тұлғаны дамытуға, оқушының дербес психологиялық ерекшеліктерін, өзіндік қажеттері мен мүмкіндіктерін жетілдіруге бағыт алып отыр. Сөйтіп, бүгінгі философтар мен педагог-ғалымдар білім беру саласында жаңа оқыту технологиялары мен әдістерін енгізумен шектелмей, білім берудегі дүние-танымдық ұстанымдарды қайта қарау, философиялық тұғырнамасының руханилық, гуманистік ұстанымдарға бетбұрыс жасау қажеттігін дәлелдеуде.

Д.Дьюи идеяларының негізгі мәні - білім берудің адамға, тұлғаға бағытталуы, білім мазмұнының демократиялылығы, білім беру мен тәрбие үрдісінің гуманистік сипаты - оқытудың әдісна-малық негізі ретінде қызмет ете алады. Оны жалғастырушылардың еңбектеріндегі оқытудың оқу-шыға бағытталған мазмұнын, өзіндік ерекшеліктерін, одан туындайтын ұстанымдары мен шарт-тарын жүйелеу арқылы қазіргі заман талабына сай ұлттық білім берудің философиялық тұғырна-масын, әдіснамалық және әдістемелік негіздерін жасауға болатыны сөзсіз. Онсыз университеттер мен білім беру мекемелеріндегі ұлттық идеяны коздейтін тұжырымдамалық тұтастықты қамтама-сыз ету мүмкін емес. [3, 1]

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің негізгі миссиясы - қазіргі элиталық жоғарғы білімді, бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау.

Университеттің өз болашағын қоры - стратегиялық бағыттағы мәселелерді шешу нәтижесінде біздің Университетіміз қазіргі заманғы әлемдік деңгейдегі Жоғары Оқу Орнына айналады және қазіргі білім жүйесінің методикалық орталығына айналады. Корпоративтік менеджмент жүйесін игерген, жаңа замандық технологиялар мен әдістер арқылы әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілетті мамандар даярлайтын орталық болуы тиіс.

Университет бүгін оқу, ғылыми, қаржы қызметінің барлық негізгі мәселелерін дербес өзі шешеді:

Мамандар даярлаудың жаңа бағыттарын, олардың халық шаруашылығының қажеттеріне сәй-кестігін, студенттерді, магистранттарды, аспиранттарды, доктранттарды қабылдау тәртібі мен жоспарын, оларды оқытудың формалары мен мерзімін айқындайды; Университеттік білімнің құрылымы мен мазмұнын белгілейді. Штаттарды, ұжымы мүшелеріне еңбек ақы төлеудің мөлшері мен шарттарын белгілейді; Ғылыми Кеңесте ғылыми атақтар мен ғылыми дәрежелерді бекітеді;

Шетелдік ұйымдармен тікелей шарттар және келісім-шарттар жасайды, ынтымақтастықтың экономикалық талаптарын айқындайды;

Бірлескен шағын кәсіпорындар, ғалым мамандардың уақытша ұжымдарын құруға; Халықаралық бірлестіктердің, ұйымдардың жұмыстарына қатысу;

Абай атындағы ҚазҰПУ-і - мамандар дайындау мен ғылым мен техниканың түрлі саларын қамтитын аса маңызды ғылыми бағыттар бойынша зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру мен орын-дау жөніндегі осы заманғы ғылыми және оқу орталығы.

Қазіргі заманғы өркениеттің жеделдігі, еңбектің ғылымға негізделуі, техника мен технология-ның тез өзгеруі университетте берілетін білімді сапа және құрылымдық жағынан қайта құруды талап ету. Университетте 1992-1993 оқу жылынан бастап мамандар даярлаудың екісатылы жүйесіне көшті: 4-жыл оқитын - бакалаврлар, оған қосымша тағы да 2-жыл оқитын - магистрлар. Осы жылдары олар үшін арнаулы мамандық бойынша мінездемелері, оқу жоспарлары жасалды. Оқы-ту әдістеріне қойылатын талаптар да жаңартылған: студенттер білімін есепке ал- мен бақылау-дың рейтингтік жүйесі



жасалтыған, осы жүйе іске қосылды. Университет Қазақстан Республикасының саяси-экономикалық ахуалындағы өзгерістер мен қажеттіліктерді мұқият ескеріп отырады. Бірнеше факультеттерде халықаралық мамандар даярлау қолға алынған.

2003 жылы желтоқсан айында ҚР Үкіметінің Қаулысымен ЖАҚ "Абай атындағы Алматы университеті" Білім және Ғылым министрілігінің шаруашылықты жүргізу құқығы бойынша "Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті" Республикадағы мемлекеттік кәсіпорны болып өзгертілді. Университетке өзін-өзі дербес басқаратын мемлекеттік ұлттық жоғары оқу орны мәртебесі берілді.

Егеменді еліміздің бетке ұхтар жоғары оқу орындарының бірі - Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті 80 жылдан астам өз қызметін жалғастырып келеді. Университет тарихы ~ Қазақстандық мәдениеттің, ғылым мен білімнің қалыптасу тарихы. Біздің университет тулектерін өз Отанымыздың барлық түкпірінен, сонымен қатар алыс және таяу шетелдерден кез-дестіруге болатындығы айдан анық. Бір сөзбен айтқанда, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінде білікті маман даярлау проблемасы жоқ. Өз ісінің қыр-сырын жақсы білетін шәкірттерді керекті деңгейде баптап-баулап, ертеңгі өмірге қанаттандырып жатыр. Мәсе-ле басқада болып тұр. Адам тәрбиелеп, бүгінгі заманға сай азамат қалыптастыру - міне, негізгі бағыт-бағдар, басымдық берілуі тиіс ұстанымның бірі осында жатыр!

Біздің Абай атындағы ҚазҰПУ-і жаңа ғасыр, жаңа мыңжылдықты жылдар бойына қалыптасқан даңқты мәртебесіне сай елеулі табыстармен қарсы алабіді.

Бүгінгі таңда Абай атындағы ҚазҰПУ-і - әлемдік білім беру кеңістігінде өзіндік орнын айқын-даған білім ордасы. Университет бүкіл Қазақстан аумағында жоғары білімді педагогтармен қатар, қоғамның саяси құрылымының барлық сатысында, заң, экономика, сауда, бизнес, мәдениет, ғылым, спорт және бұқаралық ақпарат құралдары салаларында ересен еңбек етіп, еліне еленіп жүр-ген көптеген танымал тұлғалардың ҚазҰПУ-нің ~тулектері екенін біз орынды мақтаныш етеміз.

Қара шаңырағымыздың бүгінгі ғылыми, техникалық, педагогикалық құрылымы дүние жүзінің ең ірі оқу орындарымен иық теңестіре алады.

Мұнда талабы зор студент жастардың жан-жақты білім алуына барлық жағдай жасалған. Олар үшін таңдаған пәні бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысуға, әлемдік Интернет жүйесімен байланысуға, электронды почтаны, электронды кітапхана каталогын пайдалануға немесе спорт кешеніндегі жоғары дәрежеде жабдықталған тренажер залдарында сүйікті спорт түрлерімен шұғылдануға толық мүмкіндік берілген.

Әлемнің жарығы анадан таралса, білімнің жарығы университеттен бастау алып, жоғары оқу орындарымен жалғасын тауып жатады емес пе. Міне, негізін бұдан 80 жыл бұрын кірпішін қалап, содан бері нұрын шашып, сәулесін түсіріп, Қазақстанның білімі мен ғылымының күшін бастап отырған Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университет! бүгінде жапырақ жайып, тамыры тереңге бойлаған алып бәйтерекке айналып отыр. Оқу орнының дамып, жан-жақты кемелденуіне әр жылдары үлес қосқан ректорлар - Асфендияров Санджар Джафарович (медицина) 1928-1931, Алманов Баймен Алманович 1931-1934 жж. (қуғын-сүргін құрбаны), Сакаев Ш. 1934-1935 жж. (қуғын-сүргін құрбаны), Бекжанов Шаихислам 1935-1937 >іок., Толыбеков Сергали Есбембетович 1937-1941 >кж., 1946-1950 жж., 1963-1974 жж., Адильгиреев Халил Мухаметжанович 1941-1942 жж., Исаков Ахмеди Исакович 1942-1946 >іок., Закарин Аскар Закарьевич 1950-1953 жж., Габдулин Малик 1953-1963 жж., Жумабеков Жунусбек Жумабекович 1974-1980 лок., Қасымов Құлжабай Абдықалыкович 1980-1987 жж. (тарих).

Олардың қатарына 1987-2008 жылдары басшылық еткен Садықов Токмухамед Сальменұлы және университетіміздің қазіргі басшысы профессор Пірәлиев Серік Жайлауұлының еңбегін атап өтпеуге болмайды.

Университетімізді басқарғанына көп бола қоймаса да, ректор профессор Пірәлиев Серік Жайлауұлының университеттің өміріне енгізген жаңалықтарыда жетістіктері де көп.

Негізі ұстаз-дардың еңбегіне баға беретін барлық уақытта олардың қоластындағылар емес, шәкірттері болады. Сол шәкірті ретінде менің университетімнің жетістіктеріне қарап, не нәрсеге болса да шын ниеттеніп, еңбек етсе қол жеткізуге болатынына көзім жетті.

Абай атындағы ҚазҰПУ-і студенттерге оқып білім алуға жан-жақты жағдай жасаған. Және Университетте болып жатқан барлық жаңалықтарды өз уақтысында хабарламалар арқылы біліп, егер Университет ректорына өздерінің толғандырған сұрақтары мен ой-пікірлері болса еркін жолдап, оған толыққанды жауап алып отыруға болады. Міне, осындай мүмкіндіктері мол Университетте оқып білім алу - әркімнің-ақ арманы болар.

Бұл мүмкіндіктерді беріп, жағдай жасап отырған біздің кемел заңгер ұстаздарымыз және осы университеттің басшысы ректорымыз профессор Б.Т. Жұмағұловтың бастауымен барлық университет ұстаздарының еңбегін қалай бағаламасқа?

1. Назарбаев Н.Э. *Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін.* // *Егемен Қазақстан*, 20 наурыз 2004. -4 б.

2. Ушинский К.Д. *Педагогическая сочинения в 6-ти т.* / Под ред. Егорова С.Ф. - М; *Педагогика*, 1988- 1990. - 380 б.

3. Дьюи Д. *Демократия и образование* / Пер. с англ. - М: *Педагогика-Пресс*, 2000. - 150 с.

### **Түйін**

Мақалада 80 жылдан астам тарихы бар Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің жетістіктері мен жаңалықтары және оны басқарған басшы-ректорлары жайлы мәлімет береді.

### **Резюме**

В статье к учебным советам КазНПУ им. Абая коллективным управлением одним из видом являются его новости и достижение, также управляющие ректора.

### **Resume**

In an article in the academic council KazNPU Abai collective management of a species is its news and achievement as rector of the control.

# СОТ БИЛГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ

## УВАЖЕНИЕ ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ПЕДАГОГА

**С.П. Вареникова** - к.ю.н., доцент,  
**С.Ж. Кусанов** - ст. преподаватель кафедры криминалистики  
и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая

Преамбула Всеобщей Декларации прав человека от 10 декабря 1948 года начинается со слов о признании достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равные и неотъемлемые права и-, являются основой свободы, справедливости и всеобщего мира. [1] Признанию достоинства личности посвящены нормы целого ряда международно-правовых документов: преамбул статьи 5 и 22 Всеобщей Декларации прав человека, ст. 7 Международного пакта о гражданских политических правах, ст. 3 Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Достоинство личности в конституционном смысле есть признание ценности любого человека как личности, поэтому достоинство личности является одним из фундаментальных принципа на основе которого осуществляется формирование правового государства. Нормы Конституции Республики Казахстан, предоставляющие право на неприкосновенность достоинства (ст. 17), защиту своей чести и достоинства (ст. 18) или вменяющие обязанность уважать права, свобод чести и достоинство других лиц (ст. 34) направлены на охрану достоинства каждого. [2]

Содержание принципа неприкосновенности достоинства человека раскрывается в Толковом словаре Конституции Республики Казахстан как признание личностной ценности каждого человека, его образа мыслей, основанных на нравственных принципах и соответствующих им поступках. Человек признается носителем ценностных нравственных и интеллектуальных качеств. Достоинство человека связано с его положением в обществе, репутацией, образом жизни, профессионализмом и другими обстоятельствами. Каждый человек достоин уважения и признания права самостоятельности его мышления и действий. Запрещаются пытки, насилие, другое жестокое унижающее человеческое достоинство обращение или наказание. Закон устанавливает возможность защиты достоинства, чести, доброго имени человека [3, с. 86-87]. Обязанность уважения права, свободы, чести и достоинство других лиц - вид и мера необходимого, должного поведения каждого в Казахстане, связанные с признанием прав и свобод других лиц на его территории. Обладание правами и свободами одними лицами накладывает на них обязанности по обеспечению прав и свобод других лиц. Данный конституционный принцип защищает любые права и свободы личности в Казахстане от посягательств, произвола, ограничения или злоупотребления правами и свободами других лиц, осуществление которых может нанести урон также и интерес третьих лиц. [3, с. 103]

Государство обязано охранять достоинство личности во всех сферах жизни, в частности учебном и воспитательном процессе, которые, согласно п.4 ст. 28 Закона Республики Казахстан «Об образовании», должны осуществляться на основе взаимного уважения человеческого достоинства обучающихся, воспитанников и педагогических работников. [4] Право обучающихся воспитанников на уважение своего человеческого достоинства закреплено п.3 ст. 47 Закона: -обязанностями, в соответствии с п. 16 ст. 47 Закона, является уважение чести и достоинства педагогического работника.

Педагогический работник, согласно ст. 51 Закона «Права, обязанности и ответственное педагогического работника», обладает правом на защиту своей профессиональной чести и достоинства; его обязанностью является уважать честь и достоинство обучающихся, воспитанников: и их родителей.

Следует заметить, что соответствующая обязанность родителей на уважение чести и достоинства педагогического работника не прописана в ст. 49 Закона «Права и обязанности родителей иных законных представителей». Также имеются несоответствия закрепленных в Законе права обязанностей, обучающихся и воспитанников с правами и обязанностями педагогического работника на уважение чести и достоинства, которые заключаются в следующем:

- Закон Республики Казахстан «Об образовании» не наделяет педагогического работника правом на уважение своей чести и достоинства, однако предоставляет ему право на защиту лишь своей профессиональной чести и достоинства;

- обучающиеся и воспитанники имеют право только на уважение своего человеческого достоинства, хотя педагогический работник, согласно п. 3 ст. 5] Закона, обязан уважать как честь, так и достоинство обучающихся, воспитанников и их родителей;

- обязанностями обучающихся и воспитанников на основании п. 16 ст. 47 Закона, является уважение чести и достоинства педагогического работника, а не только его профессиональной чести и достоинства.

Кроме того, указанное в Законе Республики Казахстан «Об образовании» право обучающихся и воспитанников на уважение своего человеческого достоинства не соответствует праву ребенка на неприкосновенность достоинства, закрепленному в ст. 10 Закона Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», которое дословно повторяет формулировку положения ст. 17 Конституции Республики Казахстан. [5]

На основании нормы п. 2 ст. 4 Конституции Республики Казахстан о том, что она имеет высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики, Б.Х. Толеубекова отмечает: «Одной из форм прямого действия норм Конституции Республики Казахстан в уголовном процессе является текстуальное воспроизведение положений Основного закона в нормах УПК. Степень точности следования тексту, взятому за основу при формулировании положений УПК, различается от дословного до адаптированного либо усеченного воспроизведения». [6, с. 33] Для отражения факта прямого действия норм Конституции необходимо соблюдение условий, чтобы адаптированное либо усеченное воспроизведение не влекло искажения смысла текста конституционного положения.

Применительно к рассмотренным выше положениям Закона Республики Казахстан «Об образовании», регламентирующим права и обязанности субъектов образовательной деятельности на уважение и защиту чести и достоинства, можно констатировать отсутствие дословного воспроизведения следующих норм Конституции: «Достоинство человека неприкосновенно (ст. 17); каждый имеет право на ... защиту своей чести и достоинства (ст. 18); каждый обязан... уважать ... честь и достоинство других лиц (ст. 34)». Усеченное воспроизведение норм Конституции в положениях Закона состоит в следующем:

- обучающиеся и воспитанники имеют право только на уважение своего человеческого достоинства, а не на неприкосновенность достоинства и на защиту своей чести и достоинства;

- педагогический работник- имеет право на защиту лишь своей профессиональной чести и достоинства.

Такое усеченное воспроизведение норм Конституции в положениях Закона Республики Казахстан «Об образовании» приводит к несоблюдению одного из основных принципов государственной политики в области образования, закрепленному в ст. 3 Закона, - принципу уважения прав и свобод человека, что неотделимо от признания права субъектов образовательной деятельности на честь и достоинство.

Понятия чести и достоинства часто применяются рядом и трактуются почти как синонимы, поскольку у человека сознание и чувство чести и достоинства как бы слиты воедино, но их нельзя отождествить. Честь понимается как общественная оценка

личности, определенная мера ее духовных, социальных качеств. [7] Понятие достоинства личности определяется в толковом словаре русского языка как совокупность высоких моральных качеств и уважение этих качеств в самом себе. [8] Этому определению соответствует мнение, что достоинство - это внутренняя самооценка человеком своего общественного значения, осознание человеком своего положения в обществе. [9, с. 58] Следовательно, достоинство можно охарактеризовать как субъективное понятие, т.е. как чувство собственного достоинства. Вместе с тем, достоинство может иметь и объективные характеристики, поскольку, как бы человек не оценивал себя, общество и окружающие по его поступкам определяют его место и значение - с этим связано всеобщее признание и уважение личности.

Взаимосвязь категорий чести и достоинства проявляется в том, что на основе общественной оценки в сознании человека формируется представление о его собственном достоинстве. В то же время необходимо разграничивать честь как объективную общественную категорию от индивидуально осознаваемого собственного достоинства, поскольку достоинство человека сочетает в себе не только социальную, но и субъективную сторону. Достоинство человека в определенной степени зависит от воспитания и образования, особенностей его психического состояния и представляет собой своеобразную совокупность положительных качеств человека, его моральную ценность.

Понятия профессиональной чести и достоинства, право на защиту которых предоставлено педагогическому работнику в соответствии со ст. 51 Закона Республики Казахстан «Об образовании», представляют собой те же общечеловеческие категории применительно к особенностям профессионально-педагогической деятельности. Согласно словарному определению, профессия [лат. *professio* - постоянная специальность; род деятельности, занятий, требующий определенной подготовки и служащий источником существования. Профессиональный - связанный с профессией; вызванный профессией; свойственный известному роду занятий, связанный с постоянной работой в какой-либо области; составляющий профессию. [10]

Профессионально-педагогические отношения являются ядром комплекса образовательных отношений, включающих также конституционные, административные, трудовые, гражданские, семейные, финансовые, налоговые и другие отношения. Помимо профессионально-педагогических, остальные отношения носят вспомогательный характер, поскольку самое основное в образовании - это обеспечение процессов обучения и воспитания. [11, с. 19-20]

В области профессионально-педагогических отношений категории чести и достоинства можно связать с понятием педагогического авторитета, которое Б.Т. Лихачев определяет как общепризнанное значение человека, поддержку его идей и деятельности общественным мнением, проявление уважения, доверия к нему, даже веры в него: в его ум, волю, нравственность, способность сотворить благо, отдать все силы общему делу. Он отмечает обусловленность сущности, специфических особенностей и функций собственно педагогического авторитета нравственным состоянием личности педагога: «Суть педагогического авторитета - в постоянном развитии педагогом в себе гражданской, творческой, человеческой личности, подлинной духовности и интеллигентности». [12, с. 215] Педагог должен осуществлять постоянную работу по завоеванию и поддержанию своего авторитета, для него важно постоянно поддерживать свою «авторитетную форму». Это значит, что педагогу нужно серьезно анализировать свои отношения с детьми, критически осмысливать свое поведение, сохранять человеческое достоинство и педагогическую честь. Важнейшими условиями формирования педагогического авторитета являются высокая нравственность, духовная цельность и убежденность, эрудиция и интеллектуальная развитость, человеческая притягательность.

Нравственные качества личности педагога оказывают определенное влияние на процесс становления социализации личности ребенка, который «вбирает» в себя духовные ценности педагогического авторитета и у него появляются потребности и желание следовать общезначимым нормам и стандартам поведения.[13, с. 98]

Вместе с тем, подлинный педагогический авторитет предполагает обязательное сочетание уважения к детской личности с разумной требовательностью к ней, поскольку «без требовательной педагогической помощи ребенок может легко потеряться в лабиринте и хаосе неосмысленных общественных отношений, соблазнов и ложных иллюзий, потерять себя, погубить свою личность». Авторитетный педагог использует в отношениях с детьми самый широкий спектр форм и способов взаимодействия, взаимоотношений и воздействия. Он может выступать в качестве организатора, заинтересованного наблюдателя, советчика, демократа, принципиального, непреклонного, требовательного руководителя, товарища и друга. [12, с. 214-215]

Таким образом, педагогический авторитет определяется в целом всеми нравственными качествами личности педагога и обусловлен не только его профессиональной честью и достоинством, право на защиту которых предоставлено педагогическому работнику согласно ст. 51 Закона Республики Казахстан «Об образовании». Конституционная норма о праве каждого на защиту своей чести и достоинства реализуется путем установления уголовной и гражданско-правовой ответственности. Уголовным законом предусмотрено два основных преступления, посягающих на честь и достоинство личности - клевета и оскорбление. Уголовная ответственность за клевету, то есть распространение заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство другого лица или подрывающего его репутацию, предусматривается ст. 129 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее УК РК). [14] В данном преступлении объектом является честь и достоинство человека, объективную сторону образуют действия, выраженные в распространении заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство. Они могут выражаться письменно, устно, по телефону, телеграфу. Для уголовной ответственности по ст. 129 УК РК требуется, чтобы такие действия стали известны хотя бы одному человеку. Их знание самим оклеветанным значения не имеет. Распространяемые сведения должны быть заведомо ложными, т.е. не соответствующими действительности. Сообщение истинных, правдивых сведений, хотя и порочащих другое лицо, состава данного преступления не содержит. Ложные измышления могут быть направлены как против живых, так и против умерших лиц. В последнем случае страдает репутация человека, сложившаяся о нем еще при жизни. Субъективной стороной преступления является прямой умысел. Мотивами клеветы могут быть злоба, зависть, неприязнь. Квалифицированный вид этого преступления образует клевета, содержащаяся в публичном выступлении, в публично демонстрирующемся произведении либо в средствах массовой информации. ( 2 ст. 129 УК РК) Опасность этой формы клеветы заключается в том, что она становится доступной для восприятия широким кругом лиц. Клеветнические измышления могут сообщаться на митингах, сходках, собраниях; содержаться в книгах, газетах, журналах, передаваться по телевидению, радио. Уголовной ответственности подлежит как-то лицо, которое предало огласке такие сведения, так и лицо, фактически их распространившее, при условии, что оно знало заведомт<sup>4</sup> об их ложности.

Также типичным примером унижения чести и достоинства может быть оскорбление (ст. 130 УК РК). Оскорбление - это унижение чести и достоинства другого лица, выраженное в неприличной форме. Оскорбление признается уголовно наказуемым, если унижение чести и достоинства было выражено в неприличной форме: в нецензурных словах, жестах, непристойных, циничных действиях, мимике. Обычно оскорбление наносится непосредственно потерпевшему, хотя возможно также и через третьих лиц. Факты, содержащиеся в оскорбительных действиях, могут быть ложными и правдивыми, но обязательно выраженными в неприличной форме. Отягчающим обстоятельством

является оскорбление, содержащееся в публичном выступлении, либо в публично демонстрирующемся произведении, либо в средствах массовой информации. [15]

Гражданский кодекс Республики Казахстан (далее ГК РК) устанавливает, что достоинство личности относится к нематериальным благам и защищается законом, при этом средствами защиты достоинства личности по гражданскому законодательству служат: компенсация морального вреда, возможность по суду опровержения порочащих человека сведений. Согласно ст. 951 ГК РК, под моральным вредом понимается нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических и юридических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), испытываемые (претерпеваемые, переживаемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения. [16] Уточнение понятий морального вреда, условий и способов его возмещения содержится в нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 г. «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда»: «Под моральным вредом следует понимать нравственные или физические страдания, испытываемые гражданином в результате противоправного нарушения, умаления или лишения принадлежащих ему личных неимущественных прав и благ». [17] Под нравственными страданиями как эмоционально-волевыми переживаниями человека следует понимать испытываемые им чувства унижения, раздражения, подавленности, гнева, стыда, отчаяния, ущербности, состояния дискомфорта и т.д. Эти чувства могут быть вызваны, например, противоправным посягательством на жизнь и здоровье, как самого потерпевшего, так и его близких родственников родителей, супругов, ребенка, брата, сестры и т.д.); незаконным лишением или ограничением свободы либо права свободного передвижения; причинением вреда здоровью, в том числе уродующими открытые части тела человека шрамами и рубцами; раскрытием семейной, личной или врачебной тайны; нарушением тайны переписки, телефонных или телеграфных сообщений; распространением несоответствующих действительности сведений, порочащих честь и достоинство гражданина; нарушением права на имя, на изображение; нарушением его авторских и смежных прав и т.д. Под физическими страданиями следует понимать физическую боль, испытываемую гражданином в связи с совершенным против него противоправным насилием или причинением вреда здоровью».

В литературе выдвигаются предложения о разграничении среди неимущественного вреда двух его разновидностей: морального вреда, как следствия нарушения права на честь, достоинство и деловую репутацию гражданина и психического вреда, наступающего в результате посягательства на жизнь и здоровье человека. [18]

Гражданско-правовой гарантией защиты чести и достоинства личности является предъявление в суд иска о возмещении морального вреда, причиненного распространением порочащих человека сведений, и их опровержении. Для обращения в суд за защитой чести и достоинства необходимо, чтобы сведения:

- во-первых, получили распространение (не имеет значения, письменный или устный способ распространения сведений);
- во-вторых, имели ложный характер (распространенные сведения не соответствуют действительности);
- в-третьих, имели порочащий характер (законодательство не закрепляет перечень порочащих человека сведений, предоставляя такое право суду);
- в-четвертых, имели утвердительный характер.

В случае распространения о человеке подобных сведений, единственным способом защиты нарушенного права на уважение чести и достоинства является опровержение. В гражданском законодательстве Казахстана изложен порядок опровержения порочащих сведений: если они были распространены в средствах массовой информации,

опровержение опубликовывается в том же средстве массовой информации, кроме того, сумма денежной компенсации определяется судом, исходя из материалов дела. Материальную ответственность несут и редактор (издательство) и автор. Для защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан допускается право обращения в суд и после их смерти. [19, с. 6]

1. *Всеобщая Декларация прав человека. Принята 3-ей сессией Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций резолюцией 217 ' 111) 10 декабря 1948 года*

2. *Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. //Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1996 г.. №4, ст. 217 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 августа 2011 г.)*

3. *Толковый словарь Конституции Республики Казахстан. - Алматы: Жет! жаргы, 1996.*

4. *Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года // Образование в Республике Казахстан: Сборник законодательных актов. - Астана. 2008.*

5. *Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года // Образование в Республике Казахстан. Сборник законодательных актов. — Астана, 2008.*

6. *Уголовно-процессуальные основания реализации прямого действия норм Конституции Республики Казахстан. Под ред. Толеубековой Б.Х. - Алматы, 2009.*

8. *Анжимов А.Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита. - М.: Юристъ, 1994*

9. *Ожегов СИ., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1993.*

10. *Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - М., 2001.*

11. *Словарь иностранных слов. Под ред. Лехина И. В., Локишиной СМ., Петрова Ф.Н. и Шаумяна Л.С. — М, 1964.*

12. *Кубеев Е. К., Султанов Р.Р. Конституционное право на образование в РК. - Алматы: Бипм, 2007.*

13. *Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций. - М.: Юрайт-М, 2001.*

14. *Педагогика. Учебное пособие. Под ред. Пидкасистого П.И. - М.: Педагогическое общество России, 2002.*

15. *Уголовный кодекс Республики Казахстан. - Алматы: ЮРИСТ, 2008.*

16. *Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. - Алматы: Баспа. 2000.*

17. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части): Официальный текст. Алматы: Жет! жаргы, 2007.*

17. *Нормативные постановления Верховного суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 г. №3 «О применении судами законодательства э возмещении морального вреда». «Казахстанская правда», 21 июля 2001 г.*

18. *Ащеулов А.Т., Жашин Г.А. "гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный преступлением против личности. — Алмагг.ог. 2000.*

19. *Белявский А.В. Судебная защита чести и достоинства. - М., 1966.*

## **Түйін**

Педагогикалық тәжірибе саласындағы қатынастарындағы жеке тұлғаның қадыр-қасиеттерін құрметтеу Конституциялық қағидалар педагогтың жеке адамгершілік қасиеттері мен белгіленетін ұстаздың беделімен байланысты. Педагогикалық қызметкердің өзінің жеке қадір қасиеттерін қорғау қылмыстық және азаматтық құқықтық жауапкершілікті орнату жолымен іске асырылады.

## **Summary**



The constitutional principle of respect of honor and advantage of the person in the field of is professional-pedagogical relations is connected with concept of pedagogical authority which is defined by moral qualities of the person of the teacher. Protection of the honor and advantage, in particular, professional honor and advantage of the pedagogical worker is carried out by an establishment of criminal and civil-law responsibility.

## **ЮВЕНАЛДЫ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ПЕДАГОГТЫҢ (ҰСТАЗДЫҢ) МӘРТЕБЕСІ**

**С.П. Вареникова** - к.ю.н., доцент,  
**С.Ж. Кусайнов** - ст. преподаватель кафедры криминалистики  
и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая

19.08.2008 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен мақұлдалған Қазақстан Республикасындағы ювеналды юстиция жүйесін дамытудың тұжырымдамаларының мақсаты оның барлық кезеңіндегі жасы толмағандарға қарсы сот ісін жүзеге асырудың тиімділігін және сапасын жоғарылатуға мүмкіндік беретін ювенал юстицияның элементтерінің кезеңде-рін енгізу және дамыту болып табылады. Бұл жасы толмағандармен жұмыс істейтін мамандандырылған бөлімшелерін жасауды қосады: әділет, ішкі істер, білім және ғылым министрліктерінде, соттарда, прокуратураларда және адвокатурада. [1]

Ювеналды юстицияны жүйелік дамыту кәметке толмаған құқықбұзушылардың, олардың жасының ерекшеліктеріне байланысты сот ісін жүргізуде кешенді көмекті және қолдауларды қажет етеді.

Қазақстандағы мамандандырылған ювеналды юстиция жүйесін дамытуын іске асыру жасы толмағандардың барлық құқықтарының толық орындалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді: Қазақстан Республикаларының Конституциясында<sup>5</sup> мақұлданған халықаралық шарттарда және басқа нормативтік құқықтық актілерде бекітілген элеумеггік-экономикалық, саяси, жеке құқық-тары мен бостандықтары.

Ювеналды юстиция жүйесінің негізгі буыны Астана және Алматы қалаларындағы 23.08.2007 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен құрылған жасы толмағандардың істері бойынша мамандандырылған соттары болып табылады. Олардың соттылығына жатқызылатындар:

- жасы толмаған қылмыстары туралы қылмыстық істер; жасы толмағандардың қатыстылығында болған тұлғалардың қылмыстары; жасы толмаған құқық тікелей бұзатын қылмыстар туралы қылмыстық істер;

- жас баланың тұратын жерінің анықтауы туралы азаматтық істер, аналық құқытан айыру (шектеу) және қалпына келтіру туралы; баланы асырап алуы туралы; қамқорлықтар және жасы толмаған балалардың үстінде (патронат) қамқоршылық пайда болатын даулар туралы;

- жасы толмағандардың құқығына қол сұғу әкімшілік құқық бұзушылықтары туралы істері -ата-аналармен немесе оларды алмастыратын тұлғалармен балалардың тәрбиесі бойынша міндетін орындамауы; жасы толмағандарды әкімшілік құқық бұзушылықты іске асыруға тарту т.б.

Жасы толмағандардың істері бойынша қылмыстық іс жүргізудің құрамына қосылатын істерді алдын ала тергеу және сотта талқылау жасы толмағандардың құқытарына қосымша кепілдік беретін қылмыстық іс жүргізу құқығының ортақ ережелерімен жетілдіріп реттеледі.

А.А. Ескендіров айтқандай қылмыстық іс жүргізу заңында, жасы толмағандарды қорғау үлкен көрініске ие олар:

- олардың мүдделерінің (қорғаушы, заңды өкіл) сотта екі есе шығын өкілдікте қорғалуы;

- дәлелдеулерді заттың ерекшелігінде; жасы толмаған істерін бөліп шығару;
- үкім жанында сот қаулыларында болатын қосымша сұрақтарында;
- істерді қарау кезіндегі құпиялықта.

Мысалы, басқа нақты нормалардың қатары тұтқындау, ұстау, жауап алу жасы толмаған қатыс-ты сот ісін жүргізу әділеттілік шарттарына бейімдегендігі. [3, С 6-7]

Сонымен бірге, автор іс жүргізу жұмыстарының ондірісіне қатысу үшін ұстазды тарту ерекшелікті мұндай істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді ерекшелік ретінде есепке алмайды.

14-ке дейінгі жас шамасындағы куәгерлерден жауап алуда педагогты (ұстазды) және дәрігердің шақыру мүмкіндігі тұңғыш рет заңнамада Қазақ ССР-ның қылмыстық іс жүргізу кодексінің (бұдан әрі ҚазССР ҚІЖК) 150-ші бабында бекітілген, Қаз.ССР ҚІЖК түсініктемесінде көрсетілгендей, педагог және дәрігер жауап алуда бала психологиясының төңірегіндегі мамандар ретінде қатысады. Бұл жасы толмаған куәгерлердің нақтылы айғақтар және жағдайларды ересек мүдделі-лігіндегі сендіруге және ықпалға ұшырағандықтағы ерекшеліктерге, қиялға әуестену ерекшелік-терді есепке алуы үшін керек. [4]

Қазақстан Республикасында жамыс істейтін қылмыстық іс жүргізу кодексінің 84-ші бабында [5] жасы толмағанның қатысатын тергеу және басқа іс жүргізу әрекеттеріне қатысуы үшін педагогтың (ұстаздың) тартуы ескеріледі. Сонымен бірге педагогтың (ұстаздың) іс жүргізу мәртебесі, құқығы және міндеті ҚР-ның ҚІЖК-ның 84-ші бабымен реттелетін маманға теңеседі. Педагогты (ұстазды) ғана емес, жасы толмағандардың қылмыстары туралы істері бойынша психологты іс жүргізу әрекеттеріне қатысу ҚР-ның ҚІЖК-ның 488-ші бабында бекітілген. Егер сезікті және айыпкер он алты жас шамасы жетпесе немесе психикалық дамуында кемшілік белгілі болатын болса ұстаз және психологтің қатысуы керек. Егер жасы толмаған он алты жасты жас шамасы жетпесе педагог (ұстаз) немесе психолог-тергеушінің, соттың қарастыруы бойынша немесе қорғаушы, заңды өкілдің өтініші бойынша іске араласуларына рұқсат етіледі. Іс жүргізу әрекеттеріне қатысуындағы педагогтың (ұстаздың) және психологтің құқықтары ҚР-ның ҚІЖК-ның 488-ші бабының 3-тармағымен реттеледі: «Педагог, психолог-тергеушінің, соттың рұқсатымен кәмелет-ке толмаған сезіктіге, айыпталушыға сұрақтар қоюға, ал іс жүргізу әрекет аяқталғаннан кейін -тергеу қимылын хаттамамен (соттың талқылауынан олардың қатысуын корсететін болігінде сот отырысының хаттамасымен) танысуға және ондағы жақбалардың дұрыстығы мен толықтығы туралы жазбаша ескерту жасауға құқықты, тергеушінің, соттың ұйғаруы бойынша кәмелетке толмағанның жеке басын сипаттайтын іс материалдарымен танысуға құқығы бар.Бұл құқықтарды тергеуші педагогқа, психологқа іс жүргізу әрекеті басталар алдында түсіндіреді, ол туралы тергеу қимылының хаттамасында, сот отырысының хаттамасына белгі жасалады.

А.Я. Гинзбург және А.Р. Белкин жасы толмағандардан жауап алудағы педагог (ұстаз) немесе психологтің қатысуларына көңіл аударып олардың белсенді ролі туралы айтып, дегенмен олар тергеу әрекеттерінің ондірісінде көбінесе статисттардың ролін ойнайды деп жазады. [6, с 277] Сонымен бірге Т.Д. Телегина тергеу тәжірибесін зерттеу нәтижелерінің негізінде педагогтың (ұстаздың) іс жүргізу рөлі оның тек тергеу әрекетінің ондірісінде болып қатысуы туралы жазу болған жағдайда толықтырылған хаттама есептелегенімен шектеледі деген қорытындыға келеді. Ол осы жағдайларды есепке алумен ұстаз жүрісте тергеу әрекеттерінде арнайы білімдерін қолданбайтынын іс жүргізу кепілдігінің орындалу мақсатымен жасы толмағандардан жауап алуда физикалық қатысумен шектеледі деп тұжырымдайды. [7] Сонымен бірге С.В. Тютюев жасы толмағандардан жауап алуға мектеп мұғалімдерінің тарту тәжірибесі үстірт жүктелген міндеттерге жатады олар (тегін негізде көбінесе) көбінесе тергеу әрекеттеріне ерекше ниет және ділгірліксіз араласады деп көрсетеді. [8]

Осыған орай педагогтың тергеу және сот әрекеттеріне формальды емес түрде қатысуы оның ерекше процессуалдық құқықтарын және міндеттерін заңнамаларда бекіту қажет. Сонымен қатар С.В. Тютюевтың ескертуы бойынша физикалық және психикалық

кемшіліктері бар жасы толмағандардан жауап алу кезінде орта білім беру мектептерінің ұстаздарымен қоса басқа да білікті тұлғалардың қатысуын заңнамада бекіту тиімді болады. Ол сондықтан физикалық немесе психикалық кемшіліктері бар кәмілетке толмағандардан жауап алу кезінде жауап алатын жасы толмағандардың кемшіліктерінің нақты эсер етуіне байланысты әр түрлі мамандардың (психиатрлар-ды, дәрігер-терапевттерді, психологтерді, сурдотілмаштар, тифлопсихологтарды) шақыру қажет-тілігі туралы ұсынысты қолдайды. [9]

Қылмыстық іс жүргізу тәжірибесінде педагогтың және психологтың арнаулы білімдерін пайдалану ерекшеліктері олардың құқықтық мәртебесін жеке процессуалдық тұлға ретінде заңнама-лық реттеуді қажет етеді, себебі тергеу әрекетіне қатысушы педагогтың атқаратын қызметі маманның қызметімен сәйкес келмейді. Педагог (ұстаз) қылмыстық сот ісін жүргізуде ерекше функцияларды атқарады, өйткені тергеуде жасөспірімнің (ен алдымен психологиялық) жас шамасына байланысты ерекшеліктерінің есепке алуымен тергеушіге сұрақтың қойылуының нысанын, жауап алудың дұрыс стиль көздерінің нүктесімен тандап анықтауға, жауап беруші жас толмағаннан толық және сенімді көрсетпелер алу үшін психологиялық қатынасты орнатуға көмеке береді, Бұл негізде СВ. Тетюев педагог (ұстаз) және психологты қылмыстық сот ісін жүргізудің басқа қатысушылар санына енгізіп олардың құқықтарын, міндеттерін, жауапкершіліктерін процеске араласудан шығаратын жағдайларды бекітіп сонымен бірге педагогты және психологты тергеу әсерлердің қатысушыларына қосуға ұсынады. [10] Сондай пікірлерді Т.В. Исаковада қолдап педагогтың жеке мәртебесін бекітетін дербес бапты енгізіп келесі құқықтық мәртебесін бекітуге ұсынады. [11]

1. «Педагог (ұстаз) - қылмыстық істің материалдарының зерттеуінде анықтаушыға, тергеушіге, сотқа осы кодексте қойылған реттегі іс жүргізу жұмыстарына көмек көрсетулер мақсаттарда

қатысуға шақырылатын педагогикалық білімі, жасы толмағандармен педагогикалық жұмыс стажы бар білімді тұлға.

2. Педагогтың (ұстаз) құқығы:

1) тергеу әрекеті басталғанға дейін қылмыстық істің жасы толмаған адам сипаттайтын материалдары мен танысу;

2) қандай мақсатпен және қандай міндеттерді шешу үшін шақырылғанын білу;

3) анықтаушы, тергеуші, соттың рұқсатымен жасы толмағанда сұрақ қою;

4) жауап алу аяқталуы бойынша жауап алудың хаттамасымен танысуға;

5) жасы толмағанның заңды мүдделері және құқықтарын бұзу туралы хаттамада жазылған

ескертулердің дұрыс және толық жазылғаны туралы жазбаша ескертулер жазуға;

6) оның құқықтарын шектейтін анықтаушы, тергеуші, соттың шешімдеріне шағымдануға;

7) заңмен бекітілген қауіпсіздік өлшемдері қолдану туралы өтініш беруге.

3. Педагогтың (ұстаздың) міндеті:

1) іс жүргізу жұмысындағы қатысу үшін анықтаушы, тергеуші, соттың шақыруы бойынша келуге;

2) анықтаушыға, тергеушіге, сотқа мамандық бойынша білімнің бар болуы және біліктілікті растайтын құжаттарды жамыс орны, жамыс стажы туралы хабарлауға ұсыну;

3) Тергеу әрекеттерінің және сот мәжілісі ендірісінде тәртіпті сақтауға.

11.12.2009 жылдан квалификациялы заңгерлік көмегінің Қазақстан Республикасының кейбір заң актілерінде өзгерістер және қосымшалардың енгізуі туралы Қазақстан республикасының заң енгізілген новеллалармен сәйкес маманның іс жүргізу функциялары ҚР-ның ҚДЖК-ның 84-ші баптарының 1-тармағында дәл қазір төмендегінше реттеледі: «Тергеуге және сот әрекеттеріне маман ретінде қатысу үшін іске мүдделі емес, дәлелдерді жинауда, зерттеуде және бағалауда, сондай-ақ техникалық құралдарды

колдануда жәрдем көрсету үшін қажетті арнаулы білім бар адам шақырылуы мүмкін. Кәмелетке толмағандар қатысатын тергеуге және өзге де іс жүргізу әрекеттеріне қатысушы педагог те, соидай-ақ омы сарапшы етіп тағайындаған жағдайларды қоспағанда, тергеу және өзге де іс жүргізу процестеріне қатысушы дәрігер мамандар болып табылады.

Термин «түсіндіру» дегеніміз құзырлы маманның (С.И. Ожеговтың орыс тілінің сөздігінде қарастырылатындай), сұрақтарды айқын түсіндіруді білдіреді. [13] Т.Н. Бородкиндердің пікірінше, процеске қатысушыларына сұрақтарды маманмен түсінік беру темендегіде болады: сұрақтар-дың мағынасының анықтауында; терминологиялардың түсіндірінде; өз көзқарастарын оның арнайы білім негіздерінде айту. Қылмыстық іс жүргізу заңында маман қандай іс жүргізу форма-сында еотқа және сотқа қатысатын шақтарғатүсінік беру міндеттері анықталмаған. [14]

Сонымен бірге, қазіргі ғылыми әдебиеттерде көрсетілгендей, маманның қылмыстық сот ісін жүргізудегі негізгі функцияларына келесілер жатады:

1) тергеу әрекеттерін жүзеге асыруға әзірлену кезінде ұйымдастырушылық шешімдерді қабылдануында тергеушіге көмек көрсету;

2) дәлелдемелерді іздестіріп алу кезінде, сарапшылық зерттеулер үшін объектілерді тексеруде, бекітуде, сонымен бірге (заттар, іздер, тағы басқа объекттерді, құжаттары), объекттердің таңда-уында және үлгілердің алуында - маманның іздестіру-зерттеуші функциясы;

3) оқиға болған жерді лоне оқиғаның орынының жағдайын қалпына келтіруге тергеушіге көмек көрсету, оның жағдайларының көшірмесі, хаттаманың құрастыруы, схемалар, суреттер, сызбалар, сонымен бірге құралдардың қолдану мақсатта арнайы ғылыми-техникаларды - маман-ның қосалқы-техникалық функциясы;

4) жүргізілетін тергеу әрекеттеріне байланысты тергеушіге, сотқа және сот өндірісіне қатыса-тын тұлғаларға қолданылатын терминологияның, техникалық құралдардың маманның кәсіби құзырының саласына жататын түсініктеме беру, сарапшының алдына қойылатын сұрақтардың мәнін әзірлеуге жәрдемдесу - маманның анықтамалық-кеңес беру функциясы. [15]

Сайып келгенде, ҚР-ның ҚДЖК-ның 1-тармағының 84-ші бабының қазіргі новеллалары, маманның дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау тек қана анықтамалық-кеңестік және қол-данбалы-техникалық қызметтерімен шектеліп, маманның ұйымдастырушылық-тактикалық және іздестіріп - зерттеу қызметін реітемейді. Мысалы, Е.М. Тілеубергендер осылай қылмыстық іс қозғау және алдын ала тергеу кезеңдеріндегі педагогтың (ұстаз), психологтің келесі іс жүргізу функцияларын анықтайды:

а) іс жүргізу әрекеттеріне қатысу;

б) анықтау, тергеу органдарына жәрдемдесу үшін, педагогика, психология төңірегіндегі арнаулы білімдерді және жаттығу дағдыларын пайдалану;

в) тергеу әрекеттерінің өндірісінде пайда болатын қаралатын оқиғалардың кейбір жағдайлары

бойынша психология педагогика сұрақтарына кеңес, ұсыныс, түсініктеме беру;

г) тану үшін көрсету материалдарың әзірлеуінде көмек корсету, сонымен бірге тергеу экспериментін, жауап алу және тағы басқа тергеу әрекеттерін әзірлеуге жәрдемдесу. [16]

Жоғарыда айтылған Қазақстандағы ювеналды юстиция жүйесін дамыту және ювеналды сот ісін жүргізуін әбден жетілдіру педагогтын (ұстаздың) іс жүргізу функцияларын басқа дәрежедегі сот мамандарының қызметтерінен ажыратып оның құқықтық мәртебесін заңнамада дербес бекіту қажеттіліктерін дәлелдейді.

### Резюме

Особенности ювенального судопроизводства, учитывающие необходимость соблюдения прав и законных интересов несовершеннолетних, включают участие педагога при производстве процессуальных действий. В уголовно-процессуальном законе педагог по правовому статусу приравнивается к специалисту. В статье обосновывается

целесообразность закрепления самостоятельного правового статуса педагога в ювенальном судопроизводстве.

### **Resume**

Peculiarities of juvenile legal proceedings, in consideration of the rights and legitimate interests of minors, including participation of the teacher in remedial actions. In the Criminal procedure Code the teacher on legal status is equated with the expert. In the article we offer to entrench independent legal status of the teacher in juvenile legal proceedings.

## ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

### ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ, СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ, ОБВИНЯЕМЫХ

**Т.Т. Балашов** - к.ю.н., директор института права и экономики КазНПУ им. Абая

Вопросы производства следствия по делам несовершеннолетних, в том числе история становления и развития уголовно-процессуального законодательства, регламентирующего производство по делам несовершеннолетних, особенности рассмотрения и разрешения первичных материалов о преступлениях несовершеннолетних, порядок реагирования на факты совершения общественно опасных деяний лицами, не достигшими возраста уголовной ответственности, применение мер уголовно-процессуального принуждения к несовершеннолетним, участие в уголовном деле родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых, выполнение некоторых процессуальных и следственных действий с участием несовершеннолетних не получили достаточно подробного и четкого освещения в литературе. [1]

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан формулирует специальные правила выполнения отдельных процессуальных и следственных действий с участием несовершеннолетних. Имеется в виду вызов к следователю несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, не содержащегося под стражей (ст. 484 УПК РК), допрос несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого ст. 485 УПК РК) и т.д. Однако при производстве следственных действий возрастает вероятность противоправных посягательств на неприкосновенность личности несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых. Т.Н. Москалькова справедливо пишет, что «защита должностными лицами, ведущими процесс, достоинства и чести участников судопроизводства позволит оградить последних от причинения морального вреда, нравственных страданий в ходе предварительного расследования и судебного разбирательства уголовного дела». [1]

Особо следует выделить систему следственных действий как процессуальных средств получения информации о личности несовершеннолетних обвиняемых в следующем виде:

1) следственные действия, направленные на получение вербальной информации о личности несовершеннолетнего из показаний участников уголовного судопроизводства: самого несовершеннолетнего обвиняемого, его законных представителей, педагогов, лиц из ближайшего окружения, потерпевшего, свидетелей-очевидцев преступления и т.д.;

2) следственные действия, направленные на получение невербальной информации о личности несовершеннолетнего из оставленных им на месте происшествия следов в широком и узком смысле слова, из иных материальных источников, характеризующих физиологические, психологические и биологические свойства подростка: осмотр места происшествия, освидетельствование, обыск, выемка, экспертизы, производимые для установления лица по следам, обнаруженным в ходе осмотра места происшествия;

3) назначение и производство судебно-психологической, судебно-психиатрической, судебно-медицинской экспертиз в отдельности или комплексно, являющихся источниками информации о психическом состоянии подростка, соответствии его подлежащему уголовной ответственности возрасту и др.

В начале расследования уголовного дела возникают две основные следственные ситуации. Первая - когда лицо, совершившее преступление, неизвестно, вторая - когда есть все основания полагать, что именно конкретное лицо совершило преступление. В любой из этих ситуаций основной задачей следователя является сбор максимального

количества доказательств - следов преступления. Если преступник известен, они необходимы для подтверждения его виновности, если же преступник неизвестен, то следовая картина, во-первых, необходима для выдвижения версий, во-вторых, для получения в дальнейшем доказательств виновности подозреваемого лица.

В процессе осмотра места происшествия следователь может получить следующую информацию о лице, совершившем преступление:

ориентирующего характера, которая необходима для выдвижения версий, составления психологического портрета и розыска преступника;

доказательственного характера, к которой относятся вещественные доказательства, следы рук, ног, иные следы, позволяющие установить отдельные свойства и, в конечном счете, идентифицировать человека, их оставившего.

После установления несовершеннолетнего, который мог совершить преступление, и его задержания проводится обыск или выемка с целью обнаружения похищенного имущества, орудий преступления, а также для решения сопутствующих задач - выяснения информации об условиях жизни и воспитания подростка, его интересов и потребностей. В большинстве случаев подростки прячут похищенное имущество и орудия преступления в местах своего времяпрепровождения, у друзей, в подвалах домов, реже - у себя в квартире. Обстановка квартиры, личные вещи подростка, предметы его увлечения являются источниками информации о личности подростка, поэтому следователь, проводя данное следственное действие, может получить как доказательственную информацию в виде предметов, так и идеальную-ориентирующую, характеризующую самого подростка.

Информация о личности несовершеннолетнего преступника поступает к следователю и в процессе производства вербальных следственных действий, к которым в первую очередь относится допрос. В следственной ситуации, когда лицо, совершившее преступление, неизвестно, из показаний свидетелей, потерпевших можно получить информацию о внешности преступника, особенностях голоса, речи, походки и т.д. т.е. информацию, по которой можно предположить, что преступление совершено подростком, которому присущи те или иные функциональные и анатомические особенности.

В том случае, когда несовершеннолетний известен, информацию о его личности следователь получает непосредственно при допросах несовершеннолетнего в качестве подозреваемого или обвиняемого, а также из показаний родителей, учителей, воспитателей, соседей, подростков из ближайшего окружения и других лиц.

Оперативно-розыскные мероприятия, проводимые с целью получения информации о личности несовершеннолетних, не имеют различий с оперативно-розыскными мероприятиями, которые проводятся в отношении взрослых правонарушителей. Вместе с тем, особенности личности несовершеннолетнего преступника определяют специфику оперативной работы в отношении него, в том числе при проведении оперативно-розыскных мероприятий. Исходя из этого, нами предлагается оперативно-розыскные мероприятия, проводимые в отношении несовершеннолетнего, классифицировать на универсальные, проводимые без учета возраста и особенностей личности несовершеннолетнего, и специфические, проводимые с учетом психологических и иных особенностей личности несовершеннолетнего, его характера, уровня развития, условий проживания, воспитания и т.д.

К универсальным мы относим мероприятия, которые проводятся вне контакта с несовершеннолетним и в связи с этим не требуют учета особенностей его личности. Это наведение справок, сбор образцов для сравнительного исследования, изучение предметов и документов, наблюдение, обследование помещений, контроль почтовых отправлений и иных сообщений, прослушивание телефонных переговоров и снятие информации с технических каналов связи. К специфическим нами отнесены оперативно-розыскные мероприятия, при проведении которых несовершеннолетние находятся непосредственно в контакте с должностными лицами, осуществляющими оперативно-розыскные действия,

когда сами несовершеннолетние знают (гласные мероприятия) или не знают об этом (негласные мероприятия). Это такие мероприятия, как опрос, проверочная закупка, отождествление личности, оперативное внедрение, контролируемая поставка, оперативный эксперимент.

Положения уголовно-процессуального закона об обязательном установлении входящих в предмет доказывания данных о личности несовершеннолетнего обвиняемого, условий его проживания и иных обстоятельств его жизни выполняются (во всяком случае, должны выполняться) при проведении всех оперативных мероприятий. Однако наиболее оптимальными и результативными в этом отношении мы считаем опрос, наведение справок, наблюдение, отождествление личности, прослушивание телефонных переговоров, оперативное внедрение и оперативный эксперимент. Что касается экспертиз как средств получения информации о личности несовершеннолетнего обвиняемого, то, как известно, решаемые ими задачи подразделяются на идентификационные и диагностические. Идентификационные экспертизы позволяют по обнаруженным следам установить личность совершившего преступление подростка, а диагностические - его свойства, качества, уровень развития и т.д.

Решение задач идентификационного характера в отношении несовершеннолетних не имеет каких-либо особенностей. Объектами исследования в данном случае выступают следы рук, ног и обуви, следы зубов и прочие следы преступника. Производство данных экспертиз достаточно распространено, методики апробированы и не требуют особых комментариев. К экспертизам, решающим задачи диагностического характера, в первую очередь относятся криминалистическая, судебно-медицинская, судебно-психологическая и судебно-психиатрическая.

При назначении экспертиз, в которых подросток будет подвергаться тому или иному обследованию, законный представитель, должен принимать самое активное участие, возможно, даже более активное, чем при допросах, в которых, мы полагаем, он мог бы присутствовать по желанию. Данный вывод вытекает из следующего. Во-первых, в связи с тем, что законный представитель представляет интересы несовершеннолетнего. Во-вторых, зная несовершеннолетнего лучше любого другого участника процесса, законный представитель, знакомясь с постановлением о назначении экспертизы, может внести свои коррективы, сформулировать дополнительные вопросы и т.д. В-третьих, учитывая функции законного представителя, он должен иметь возможность знакомиться с заключением эксперта для своевременного назначения в случае необходимости дополнительной или повторной экспертизы. В-четвертых, законный представитель должен иметь право присутствовать при проведении стационарной судебно-психиатрической или иной комплексной экспертизы, например стационарной психолого-психиатрической экспертизы, и знать, какие приемы и методы исследования используются в отношении подростка во время его нахождения в стационаре. В случае выявления незаконных методов, например введения каких-либо препаратов несовершеннолетнему и т.д., он должен иметь право обжаловать действия экспертов в суд. Отсюда следует вывод, что права законного представителя несовершеннолетнего обвиняемого необходимо расширить. Для этого предлагаем внести дополнения в ст. 487 и 492 УПК Республики Казахстан, где предусмотреть право законного представителя знакомиться с постановлением о назначении экспертиз, объектом исследования которых является несовершеннолетний, присутствовать на этих экспертизах, знать, какие методы исследования применяются в отношении испытуемого, и обжаловать незаконные действия экспертов в суд.

В ходе предварительного следствия следователь обязан выявить как уличающие, так и оправдывающие несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, а также смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства. Однако всестороннее выявление, данными лицами оправдывающих и смягчающих моментов по делу на



практике осложняется. [3] Если следователь предполагает виновность, тем более когда он уже предъявил обвинение, а иногда и избрал меру пресечения в виде содержания под стражей, ему психологически очень трудно одновременно предполагать невиновность, искать с той же энергией ее подтверждение. Следователь может находиться и под воздействием общественного мнения, считающего привлекаемого в качестве несовершеннолетнего обвиняемого виновным.

Участие защитника в производстве следствия по делам несовершеннолетних повышает его объективность, позволяет всесторонне оценить вмененные в вину эпизоды, а иногда и в целом прийти к выводу о невиновности несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого. Правильно оценивая деятельность защитника, следователь должен понимать, что «анализируя материалы предварительного следствия и Судебного разбирательства, защитник вправе исходить и исходит из предположения, что обвиняемый или невиновен вовсе, или виновен в меньшей степени, чем его обвиняют. Любая иная нравственная и правовая установка делает участие защитника в процессе опасным для обвиняемого и ненужным для правосудия».

Следователь в стадии предварительного следствия обязан соблюдать требование ст. 483, ч. 3 ст. 49 УПК РК о выделении материалов о преступлении несовершеннолетнего в самостоятельное производство в случаях, когда преступление подростком совершено совместно с совершеннолетним. Данное требование не носит категорического характера. В уголовно-процессуальном законе говорится, что выделение дела о несовершеннолетнем в отдельное производство должно производиться по возможности. Данное уголовно-процессуальное правило включено в закон, для того чтобы предотвратить вредное влияние на несовершеннолетнего взрослых соучастников преступления и расследовать дело о несовершеннолетнем в более сжатые сроки. Следователю важно предотвратить отрицательное влияние совершеннолетних лиц на несовершеннолетних соучастников преступления, для чего к взрослым подозреваемым, обвиняемым могут быть применены соответствующие меры пресечения.

Следователю надлежит стремиться к тому, чтобы избегать совместного рассмотрения уголовного дела о несовершеннолетнем и взрослых соучастниках преступления в суде, так как именно в условиях судебного разбирательства совершеннолетние соучастники имеют возможность оказать давление на несовершеннолетнее лицо. В связи с этим, если в ходе предварительного следствия будет установлена второстепенная роль подростка в совершении преступления в сравнении со взрослыми, и не исключается возможность их отрицательного влияния на несовершеннолетнего в зале судебного заседания (в том числе попытки переложить вину в совершении преступления), дело о несовершеннолетнем надлежит выделять в самостоятельное производство и направлять в суд для отдельного рассмотрения. При рассмотрении в суде выделенного дела целесообразно истребовать для обозрения основное дело.

В ходе осуществления производства следствия прокурор обязан осуществлять надзор за расследованием преступлений таким образом, чтобы наряду с установлением обстоятельств, входящих в предмет доказывания по уголовному делу, иных имеющих значение для расследования сведений, строго соблюдались требования уголовно-процессуального закона о порядке выполнения следственных действий, которыми устанавливаются эти данные, а также об их содержательной и достоверительной стороне.

Допрос несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого представляет собой предусмотренное уголовно-процессуальным законом и производимое следователем в стадии предварительного следствия процессуальное, следственное действие, направленное на соби́рание, проверку и оценку доказательств по уголовному делу. Он представляет собой процесс установления объективной истины, в ходе которого следователь проходит путь от вероятного знания к достоверному. В ходе допроса

следователь производит тщательную проверку всех возможных версий. Недопустимо увлечение одной из версий, какой бы она ни казалось убедительной на первый взгляд.

Целью допроса несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, в конечном счете, является достижение объективной истины. Если полученные в ходе допроса знания следователя об обстоятельствах дела вероятны (предположительны), а не истинны, то цель допроса не достигнута. Вывод следователя о причастности несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого к совершению преступления носит субъективный и вероятностный характер. Внутреннее убеждение следователя складывается на основе определенной совокупности доказательств. Во время допроса несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого защитник, с разрешения следователя, вправе задавать вопросы. Следователь может отвести лишь те вопросы, которые не относятся к делу, но обязан занести их в протокол допроса.

Относительно целесообразности производства очных ставок с участием несовершеннолетних существует несколько точек зрения, при этом каждым из авторов приводятся собственные аргументы. Поскольку очная ставка это сложный психологический поединок между двумя сторонами процесса - стороны защиты и обвинения, он является серьезным испытанием даже для взрослого участника. Поэтому в некоторых случаях из тактических соображений производство очной ставки может быть признано нецелесообразным. Особенно когда противоречия возникают между показаниями совершеннолетнего участника преступления и несовершеннолетнего.

Так О.Х. Галимов, например, считает, что в ходе «очного поединка» ребенку, как правило, не под силу изобличить во лжи противоборствующую сторону, следовательно, ставится под сомнение и сама цель производства такого следственного действия. [5] Н.В. Бахарев предлагает решать вопрос о возможности производства очной ставки с участием несовершеннолетних в зависимости от того, насколько он поддается влиянию со стороны взрослых. [6] Данное мнение представляется нами правильным в том вопросе, что «для того, чтобы не травмировать психику ребенка, проводить очную ставку с его участием следует лишь в тех случаях, когда противоречия не могут быть преодолены другим путем».

1. Никиток В. В. Производство с участием несовершеннолетних. - Омск, 1994. - С. 3.
2. Москалькова Т.Н. Честь и достоинство личности, как объект охраны в уголовном процессе. Совершенствование законодательства о суде и правосудии. - М., 1985. - С. 77.
3. Леей А.А., Игнатьева М.В. Капица Е.И. Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката- М.. 2003. - С. 5.
4. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. - М., 1978. - С. 60-61.
5. Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. - СПб.: Питер, 2001, - С. 111.
6. Бахарев Н.В. Очная ставка: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. - Казань, 1982. - С. 66.

### **Түйін**

Тергеу әрекеттерін жасы кәмелетке толмаған күдіктенуші, айыпталушының қатысуымен іс жүргізу өндірісінің ерекшеліктері.

### **Summary**

Features of manufacture of remedial, investigatory actions with participation of the minor suspects accused.

## ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИД

**Н.Бданов** - *Құқық және экономика институты халықаралық құқық мамандығының 3 курс студенті*

XX ғасырда дүние жүзінің ғалымдарын толғандыратын мәселе ол қазіргі кезде жасөспірімдер арасында жиі кездесетін - суицид. Бүкіл әлемдік денсаулықты сақтау ұйымының соңғы мәлімет-тері бойынша 15-24 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында өзін-өзі өлтіру екі есе артып кетті. Ол мемлекеттегі экономикалық жағдайларға байланысты. Мәселен Францияда соңғы 10 жыл-да суицидтен өлген балалар саны үш есе артқан. Енді бұл өлімдер жол апатынан қайтыс болған адамдар санымен теңеліп отыр. АҚШ-та 15-19 жас аралығындағы өзін-өзі өлтіру саны 1 жылда 5000-ға дейін көтерілді. Қазіргі кезде АҚШ-та ең маңызды олімдердің арасында суицид 10-шы орында тұр. Онда 1978 жылда 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында 29000 суицид тіркелген. Бұнда соңғы 30 жылда суицид 15-19 жас аралығындағы қыздар арасында 200%, ал бозбалалар арасында 300%-ға дейін көтерілген.

Суицид термині итальян психологы Г.Дэзен 1947 жылы енгізіп, оны "өзін-өзі өлтіруге эрекет ету - деп түсіндіреді.

Қазіргі кезде Суицидалогия деп аталатын үлкен бір ғылыми бағытты бар, ол социология, психология, медицина, демография, психиатрия тоғысында пайда болып осындай эрекетке баратын тұлғалардың ерекшелігін, эрекетін, себептерін зерттеуге тырысты.

Суицидалды мінез-құлық - адамның саналы түрде өзін-өзі өлтіргісі келетін тұлғаның мінез-құлқының бір түрі деп есептеді.

Адамзат тарихында өзін-өзі өлтіру эрекеті әртүрлі бағаланады. Европа халқында өзін-өзі өлтіретін адамдар - вампирға айналады деген. Ал қонне Греция, Спарта, Афинада өзін-өзі өлтірген адамдардың мәйітін ортеп жіберген.

Орта ғасырда Австрия, Пруссия, Францияда өзін-өзі өлтіруші адамдарды діни көзқарас бойынша - қылмыскерлер деп санаған.

Суицидальді мінез құлықтың белгілі бір формасы, тәсілі, даму стадиясы, тәуекел факторлары болады. Суицидальді мінез-құлыққа адамның жас ерекшелігі, жынысы, кәсіби ерекшелігі, өмір-лік жолының ерекшелігі де эсер етеді.

5 жасқа дейінгі балаларда өзін-өзі өлтіру эрекетіне бару өте сирек кездеседі. Жанұялық қақты-ғыстарға байланысты 9 жасқа дейін 2,5%, ал 9 жастан кейін 80%) өзін-өзі өлтіру эрекетіне барады екен. Жеткіншек кезеңінде суицидалды эрекеттің себебі болып ата-анасымен мұғалімдерімен қақтығысқа бару салдары болып табылады. Жастар арасында эсіресе қыздар арасында эсіресе қыздарда өздерінің жігітеріне байланысты суицидальді эрекеттерге баратыны анықталды.

Суицидтың ең жиі кездесетін кезі 15-24 жас аралығы. Өзін-өзі өлтіруге бармас бұрын, суициденттердің көбі дайындық кезеңі - суицидалды кезеңінен өтеді, ол адамның бейімделу қабілеті-нің төмендеуімен сипатталады. Ол қызығушылық деңгейінің төмендеуі, қарым-қатынастың шек-телуі, мазасызданғыш, эмоционалды тұрақсыз болуы т.б.

Японияда тек 1986 жылы ғана 25524 жағдай тіркелген. Швейцарияда эскер қатарына шақы-рылған боз балаларды психологиялық тексеруден өткізген кезде олардың 2% өзін-өзі өлтіруге барған, ал 24%-де суицидальді ойлар айқын көрінгені мәлім болған.

Польшада соңғы 10 жыл ішінде 12-20 жас арасындағы суицидтен өлген балалар саны 4 есеге көтерілген, ал оның 21% қыздар алса, қалған 79% ұлдар құрайды.

Дюркгеймнің суицид теориясына байланысты адам бір проблемаға тірелген кезде немесе ол бейімделген орта немесе элеуметтік топ одан бас тартқан кезде ол өзін-өзі өлтіруге барады деген. Элеуметтік байланыстардың ерекшеліктерін ескере отырып ол келесі суицид түрлерін бөліп көр-сетті: эгоистік және альтруисттік. Тағы да психопатологиялық жағдай негізінен балалармен жас өспірімдердің социализация деңгейімен қоғамда алатын орнына байланысты да болады. Психо-анализдік зерттеулер

барысында суицид ол жеке тұлғаның сексуалды бұзылысына байланысты деген тұжырымдарға келді.

Өзін-өзі өлтіру оның ішкі қақтығыстарын өткізу жағдайларындағы әлеуметтік психология дезадаптация салдары деп Бачериков қарастырады. Суицидогенді жағдайлар тұлғаның ерекшелігіне, оның өмірлік тәжірибесіне, интелектісі және мінез-құлығымен анықталады. Суицидогенді қақтығыс шынайы себептер арқылы жүзеге асады. Ол тіпті сау адамда кездесуі мүмкін. Қақтығыс себептері субъект үшін ылғи да шынайы болады, сондықтан ол субъектіні ауыр уайым-қайғымен депрессияға ұшыратады. Сол проблемалардың шешілмеуіне байланысты адамдар өз-өздеріне қол жұмсауы мүмкін.

А.Г. Амбрумова суицидальді мінез-құлқы бар 770 балалармен жасөспірімдерді зерттей келе пубертантты жасқа дейінгі балалар арасында (13 жасқа дейін) - 14,4%, пубертантты жастағы балалар арасында (13-16) - 51%, пубертантты жастан асқандар арасында (17-18) - 33,8% кездеседі. Суицидке барған көптеген қыздар дәрі ішіп уланып өлсе, ұлдар асылып немесе тамырларын кесіп өледі. 13 астағы қыздардың өзін-өзі өлтіру себептері ол көбінесе аяқтарының ауыр болып қалуына байланысты. Осы жасқа байланысты Железова бұл балалардың көбінін мінез-құлқында ауытқулары бар және олардың 70% шизофрениямен ауыратын балалар құрайды деген.

А.Г. Амбрумова және В.А. Тихоненко суицидалды әрекеттің екі негізгі типін кәрсетеді: шынайы әрекет және демонстративті-шанталды.

Демонстративті-шантажды әрекетке - өміріне сондай қауіпті емес әрекеттерге барады; денеде ірі веналар жоқ жерлерді кескілеу, окша қауіпті емес дәрілерді ішеді. А.Е. Лігчы:- А.А. Александров 14-18 жастағы жас өспірімдерді зерттей келе олардағы суицид мінезі көбінесе аффект жағдайын-да және ол балалардың осы жаста өте сезімтал болатындығына байланысты жиі кездеседі деген тұжырымдарға келді. Бірақ көбінесе бұл кезде балалар арасында кездесетін ицил ол демонстра-тивті әрекет түрінде болады.

Шынайы суицидальді мінез-құлық деп тұлғаға деген шынайы немесе қиын проблемалары шешілмеген кезде өзін-өзі өлтіруін айтамыз. Ал жалған шантажды мінез-құлық деп ол адам өзі ойлаған ойын жүзеге асыру үшін, оны қоршаған адамдарға қысым керсеткен кезде және басқа-лардың сезімін манипуляциялаған кезде бұл әдісті қолданады. Ол көбінесе оны ренжіткен адам-ның алдында жасалады. Бұнда олар өздерін өлтірмейді тек, өзінің өлгісі келетіндігін демонстра-циялайды. Шанталсыды мінез-құлық көбінесе бала кезден пайда бола; тәлім-тәрбиесі. Лилияны алатын болсақ ол кішкентай кезінен бастап барлығына да истерика арқылы қол жеткізетін. Ол торт жасынан бастап-ақ дүкеннен ұнаған нәрсесін алмай кетпейтін. 13 жасынла ол мен ешқашан мек-тепке бармаймын деп әке-шешесін қорқытқан, ол музыкалық орталық саттырып алады. 15 жасында әке-шешесі оны туган күнге жібермеген үшін ол терезеге шығып елемін деп шошытқан. Шошыған әке-шешесі оны туган күнге жіберіп қана қоймай оның қолына ақша да ұстатқан. Уақыт өткен сайын Лилияда шантажды мінез-құлық пайда болған. Өзіне қолайлы жағдайда ол өзін өлтірем деп барлық адамдарды манипуляциялау арқылы өз мақсатына қол жеткізген. Алай-да, бұл «өзін-өзі өлтіру ойыны» көбінесе қайғылы болып аяқталады өйтпесіндеріміз.

Қазіргі кездегі жастардың суицидке бару себебі, олардың өмір гәягірәбеяерінің болмауына,

олардың алдарына қойған мақсаттарына жете алмау себептеріне байланысты және өмір қиындықтарына шыдамауына байланысты болады.

Суицидалды мінез-құлық соматикалық, психикалық ауытқуы бар, тіпті сау адамдарда да кездеседі. Сондықтан өзін-өзі өлтіретін адамдардың барлығының психикасында ауытқуы бар деуге болмайды. Медициналық статистикаға байланысты адамдардың бір жартысын ақыл-ойы кеміс адамдар, бірін жүйке-жүйесі тозған адамдар, бірін мазасыз адамдар десе, енді бірін өз эмоцияла-рын басқара алмайтын адамдар құраса, қалған бөлігін ешқандай психикалық ауытқуы жоқ адамдар құрайды екен.

Суицидальді мінез-құлық тағыда балалар үйінде және толыққанды емес отбасында өскен балалар арасында жиі кездеседі. Сонымен қатар отбасы аралық қақтығыс, әкешешесінің айыры-лысуына да байланысты болады.

Коктем, жаз жыл мезгілдерінде сейсенбі күні суицид жасалу күні жоғары болады. Күз, қыс мезгілдерінде сәрсенбі, бейсенбі күндері суицидтің жасалуы томен болады деп қарастырады.

Суицидальді мінез-құлық көбінесе депрессия кезінде, алкогольдік токсикомания, психопатия және аффект кезінде жиі кездеседі. Өзін-өзі өлтіруге көбінесе индивидуалды проблемалар итер-мелейді. Қазіргі кезде жастар өздерінің өмірлерін бағалай алмайды. Егер бір проблеманы шеше алмай жатса, олар өз өмірлерін қиюға даяр болады, өйткені олардың ойларына олар тек осылай ғана тыныштық, уайым-қайғысыз өмір және махаббат табатын сияқты. Көбінесе жасөспірімдер мен балалар жерлеу рәсімін қоз алдарына елестетіп, ата-аналарының жылағандарын елестетіп, олардан ош алмақ болады.

Адам өліміне элеуметтік жағдайлар, жалғыздық та үлкен әсерін тигізеді. Бірақ кей біреулер ұрсысып өзін-өзі өлтіретін болса, енді біреулері түрмеде отырып бостандықты аңсайды. Сондықтан қоғамда өмір нашарлаған сайын суицидте көбейе түседі.

*1. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблемы самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. - М.: «Когито - Центр», 2001. - 569 с.*

#### **Резюме**

В данной статье рассматривается проблемы суицида.

#### **Summary**

In given article it is considered suicide problems.

### **ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ МӘСЕЛЕСІ**

**Н.Жумабаев** - Құқық және экономика институты, халықаралық құқық мамандығының 3 курс студенті

Жастар арасындағы қылмыстылықпен күресу - қылмыстылықпен күресудің басты бағыттарының бірі. Жастар, яғни кәмелетке томағандардың қылмыстылығымен күресуді жеке сала ретінде боліп шығару көптеген себептермен түсіндіріледі. Олардың ішіндегі маңыздылары ретінде криминолог ғалымдар томендегілерді қорсеткен:

Біріншіден, жастар өмірі мен денсаулығын қорғау мақсаттарының аса маңыздылығымен және осыған байланысты мемлекеттік органдар мен жалпы қоғамның қызметінің жеке бағыты ретінде жас балалар мен жасөспірімдердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған мемлекеттік саясаттың пайда болуы.

Екіншіден, кәмелетке толмаған қылмыскерлердің жасайтын қылмыстарының олардың өмірі мен тәрбиесімен (жеке тұлғасы дамуы мерзімінің салыстырмалы түрде шектелуі, элеуметтік позицияларының ауыспалылығы, шектелген әрекет қабілеттілік), жеке түйпгалық сипаттамасымен, элеуметтік топтық, психологиялық және басқа да ерекшеліктерімен түсіндірілетін мотива-циясының және генезисінің айырмашылықтары.

Үшіншіден, осы ерекшеліктермен тығыз байланысты жасөспірімдердің қылмыстылық белсенділігі, олардың қылмыстылығының құрылымы мен деңгейінің, динамикасы мен себептерінің ерекшеліктері.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының түсінігін қарастыру алдында біз кәмелетке толмағандарды, олардың жеке басын және жастық категорияларын анықтап алайық; Ғылыми әдебиетте, кәмелетке толмағандардың жас санаттары жайлы пікірлер көп. Солай мысалға В.А. Еренков жасөспірімдік шақ мектептің 5-8 сыныптарына сәйкес келіп, олардың ішінде кіші жасөспірімдік жас (11-13 жас) және ересек жасөспірімдік жас

(14-15 жас) деп көрсетеді. Краковский А.П аталғандарға қоса юші бозбалалық шақты көрсетеді (16-18) жас. О.Е Сапарин олардың ішінде жасөс-пірімдік жас (13-16 жас), бозбалалық жас (17-21 жас) деп көрсетеді. [1]

Бірақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде [2] кәмелетке толмағандар деп қылмыс жасаған кезге қарай жас он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адам танылады (ҚК 78-бабының 1-тармағы). Сондықтан кәмелетке толмағандардың жасы осы нормаға сәйкес көрсетіледі.

Аталғандармен қоса қазіргі кезде республикамыздың заң ғылымында жоғарыда көрсетілген категорияларды атауда біркелкі нысан қалыптаспағандығын атап өту қажет. Заң терминдері қазіргі кезде түгелдей дерлік орыс тілінен аударылады, бұл жағдай елімізде жаппай сипат алған-дығы да белгілі, оның себептері де мәлім. Ал қазіргі кезде біз белгілі бір терминді түсініп, басқа ұғыммен шатастырып алмау үшін, оны орыс тіліндегі терминмен қатар оқуға мәжбүрміз. Солай. орыс тіліндегі «юноша» термині, бозбала деп те жас жігіт деп те аударылады. Орыстілінде «подросток» термині, «юноша» терминіне қарағанда кең мағынада қолданылады, яғни бұл ұғымғажас бала да (сегіз жасқа дейінгі бала, ҚК 72-бабының 1-тармағы), мектеп оқушысы да кіреді және кеп жағдайда «подросток бұл он торт жастағы кәмелетке толмаған адам, Бірақ, қазақ орыс сөздіктері-не сүйенсек «подросток» термині - жасөспірім, жас ұлан, бозбала (12-17 арасындағы жас). [3] Яғни кәмелетке толмағандардың эртүрлі жастық категорияларының нақты атауы ана тілімізде қалыптаспаған. Сонымен кәмелетке толмаған адам ұғымын басқаша қалай атайтындығымыз туралы нақты тандап алайық: бозбала термині өте тар мағынада, яғни он алты жастан кейінгі жасты көрсету үшін ғана қолданылуы мүмкін, жасөспірім ұғымы болса бозбалалық жасты көр-сетпесе де, оған қарағанда кең түсінік береді, сол себепті төмендегі >ісұмыста кәмелетке толмаған адам термині жасөспірім терминімен де алмастырылуы мүмкін. Тап осындай позицияны өзінің еңбегінде Г.М. Мәуленов те ұстанған. [4]

Кәмелетке толмаған қылмыскерлердің жасаған қылмыстары арасында ұрлау, тонау, қарақшы-лық, қасақана кісі өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру., бұзақылық, зорлау секілді қылмыстар кең тараған.

Кәмелетке толмағандар ең көп біреудің мүлкін ұрлау және бұзақылық қылмыстарын жасайды, осы қылмыстарды орындаушылардың 75-80 пайызы кәмелетке толмағандар. Мүлікке қарсы қылмыстардың басым көпшілігі ересектердің қатысуымен (60 пайызға жуық), оның ішінде 30 пайызы - ересектердің басшылығымен жасалған. Кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстардың тағы да бір тобы ол бұзақылық әрекеттер - олар кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстардың жалпы санының 15-тен 30 пайызға дейін құрайды. Бұзақылық әрекеттердің көпшілігі (90-95 пайыз) мае күйінде және топпен жасалған. Адам өлтіру қылмысы кәмелетке толмағандардың қылмыстарының жалпы санының 1-2 пайызын құрайды.

Кәмелетке толмағандардың топтасып қылмыс жасауының ерекше жоғары болуы - бұл, олар-дың жастық психологиялық және басқа да ерекшеліктеріне сай нормадан ауытқу емес, қайта оған сай болу. Ересек және бозбалалық жасөспірімдік шақта кәмелетке толмаған адам үшін қоршаған орта араласу, ой бөлісу, жаңа мәлімет алудың қайнар көзі болып табылады. Құрдастары арасында өзін жоғары көрсету осы жастағылар үшін маңызы өте үлкен. Әдетте құқық бұзуға жақын жасөс-пірім өзінің проблеммалары мен ұқсас, уақыты шектелмеген адамды іздейді, сонымен ой бөлісе-ді. Өмірінің басқа салаларында түсініспеушіліктер ұлғайған сайын мұндай ортаның қажеттілігі де арта түседі. Сол себепті өзінің көзқарастарымен, топтың көзқарастары сәйкес болмаған жағдайда жасөспірімдер топтың мүддесін білдіруге тырысады. Жасөспірімдердің криминогендік топтарь олардың негативті әдеттерді, қозқарастарды үйренуінің қайнар көзі болып табылады.

Криминогендік топқа қатысудың өзі қылмыстарға алып келуі әбден мүмкін. Көп жағдайда топтардың лидерлерінің әрекеті топтың басқа да мүшелерінің қылмыстық әрекет жасауына тіке-лей итермелейді. Топта қылмыс жасаған жасөспірімдердің көрсетулері

бойынша тек топпен бірге болуға, бөлінбеуге, өзін батылсыз ретінде көрсетпеуге деген ынтаның эсерінен ғана олар қылмыс жасаған.

Бірқатар құқықтық-элеуметтік зерттеулердің мәліметтері ұрлық, бұзақылық, және тұлғаның жрке басына қол сұғушылық жасаған әр үш қылмыскердің екеуі өздерінің қылмыстарын кәмелетке толмай тұрған кезінде жасағандығын көрсеткен. Бұл көрсеткіш ұры-рецидивисттердің арасында бұдан да жоғары. Келтірілеген мәлімет жастар қылмыстылығы мен кәмелетке томағандар қыл-мыстылығының байланысын айқын көрсетіп отыр.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы жастардың қылмыстылығының көлеңкесі сияқты көрінеді. Себебі кәмелетке толмағандар үлкендердің әрекеттерін қайталағысы келіп, ересектер қылмыскерлердің қатары кәмелетке толмағандар есебінен толықтырылады. Ересектердің қыл-мыстылығының кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына әсері көп жағдайда тағы да бір буын - жастардың қылмыстылығы арқылы жүзеге асырылады. Сол себепті кәмелетке толмаған-дардың қылмыстылығын қазіргі жағдайымен ғана сипаттау дұрыс емес. Кәмелетке толмағандар-дың қылмыстылығы - бұл жалпы қылмыстылықтың бастапқы сатысы ғана. Кәмелетке толмаған-дардың қылмыстылығының басқа жастық топтармен тығыз байланысының өзі оның аса қауіпті-лігін айқын көрсетеді. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы басқа жастық топтармен жаса-латын қылмыс түріне байланысты ажыратылады. Пайдақорлық ниетпен жасалған қылмыстарды жасаудағы үлкендер мен кішілердің арасындағы байланыс, зорлық зомбылық қылмыстарымен салыстырғанда тығыз.

Ересектердің зорлық зомбылық қылмыстарындағы байланыстың бәсең болуы - қылмыстылық-тың осы түрінің өмірдің әр түрлі салаларында көрінетіндіктен болып отыр. Себебі кәмелетке тол-мағандарда бұл негізінен бос уақытындағы қылмыстар болса, ересектерде бұл кәсіби қылмыс болып табылады.

*1. Бегалиев К.А. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. - Алма-Ата, 1980.*

*2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 1997 ж. - Алматы: Жеті жарғы, 2002.*

*3. Орысша-қазақша сөздік. — Алматы, 1978.*

*4. Мауленов Г.С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. — Алматы, 1999.*

### **Резюме**

В данной статье рассматривается проблемы правонарушений несовершеннолетних и предупреждение безнадзорности.

### **Summary**

In given article the problems of offenses of minors and the neglect prevention.

# АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

## ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОД В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

**К.Ж. Куандыков** - к.ю.н., доцент

Обеспечить рациональное использование вод в сельском хозяйстве - это значит не допускать нарушений водопользователями возложенных на них обязанности по рациональному использованию вод для нужд сельского хозяйства, соблюдение режима водопользования, по принятию мер к сокращению потерь воды на фильтрацию и испарение в мелиоративных системах, к недопущению сброса в водоемы сточных вод, содержащих вещества, а так же по созданию наиболее благоприятного режима почвенной влаги.

В условиях рыночной экономики использование водных объектов в сельскохозяйственных предприятиях, в конечном счете, сводится к проблеме рационального использования. Эффективность водного законодательства как средства обеспечения бережного отношения к водным ресурсам сельскохозяйственных предприятий в значительной степени зависит оттого, насколько нормы института права водопользования разумно и полно отражают права и обязанности этих предприятий. Однако рациональное использование водных объектов в сельском хозяйстве не ограничивается правами и обязанностями субъектов права водопользования. Рациональное использование водных объектов так же, как и земли - это категория экономическая, относящаяся ко всем отраслям народного хозяйства. (1) Экономическая категория водных объектов в общественном производстве выражается в том что, что они в условиях орошаемого земледелия являются составной частью средств производства, а в промышленности - составным элементом технологического процесса производства.

В течение длительного времени водные ресурсы относили к неисчерпаемым природным объектам, но настало время, когда этот взгляд пришлось изменить. Водные ресурсы используются в большом количестве в народном хозяйстве, при этом часто загрязняются, засоряются и истощаются. Все это ставит перед человечеством важную экологическую проблему - сохранение и приумножение водных ресурсов, относящихся к исчерпаемым природным богатствам. Кроме того, следует отметить, что водные ресурсы распределены по территории Казахстана крайне неравномерно. Поэтому наша республика должна уделять больше внимание мероприятиям по экономному расходованию воды, как ценнейшего природного ресурса.

Эффективность использование водных ресурсов в сельском хозяйстве - это наиболее полное использование их производительной способности. Поэтому эффективность использование водных ресурсов является одним из важнейших элементов принципа рационального использования вод. И в этом плане обеспечение эффективности использования вопросов научно обоснованной организации водопользования.

В юридической литературе ученые довольно долгие годы широко освещали вопросы о понятии и принципах рационального использования природных объектов, в частности, земель, недр и водных ресурсов. (2)

Н.И. Краснов, например, понимает под рациональным использованием земли достижение максимального эффекта в осуществлении целей землепользования с учетом полезного взаимодействия земли с другими природными факторами и при охране земли в процессе использования как специфического условия всякой деятельности и главного средства производства в сельском хозяйстве. (3)



Как видим, в его обобщенном определении учтено почти все необходимое для выражения понятие рационального земли Н.И. Краснов обращает особое внимание на следующие моменты: во-первых, максимальный эффект в землепользовании, во-вторых, полезное взаимодействие земли с водами, лесами, недрами и другими природными факторами; в-третьих, охрана земли в процессе ее использования. Поэтому с этим определением понятие рационального использования земли в принципе можно согласиться.

У.И. Илебаев определяет понятие рационального использования орошаемых земель, исходя из разумного использования поливных земель, направленных на постоянное получение высоких и гарантированных урожаев сельскохозяйственных культур с каждого гектара, сохранения полезных свойств и лучших качеств поливных земель, а также надлежащей их охраны. (4) В ученых трудах Свердловского юридического института определяется лишь задачи рационального и комплексного использования природных ресурсов, охраны окружающей человека среды, осуществляемых государством, (5) и перечисляются основные признаки рационального использования природных ресурсов. (6)

В указанных работах понятие принципа рационального использования природных ресурсов раскрыто полностью. Сама по себе проблема обеспечения рационального использования природных ресурсов, как бы она ни была разработана в науке, является многогранной и комплексной, т.е. связанной с различными отраслями народного хозяйства, так, осуществление принципа рационального использования земли распространяется на все виды землепользования, включая не только сельскохозяйственное, но и транспорта, населенных пунктов и т.д.

Общее понятие «рациональное использование вод» было раскрыто О.С. Колбасовым и включало в себя - использование водных ресурсов наибольшей пользой для удовлетворения потребностей людей и общественного производства в водных ресурсах, а также научно обоснованное регулирование и ограничение этих потребностей в целях предотвращения недостатка естественных запасов воды. (7)

Нам представляется, что данное определение носит несколько односторонний характер и не учитывает такой важный момент, как последствия вмешательства человека в природный круговорот воды. Ведь возникший дефицит воды в нашей республике объясняется не столько масштабным использованием ее, сколько загрязнением, необратимым изменениям, истощением водоемов, нарушением экологического равновесия в природе в результате хозяйственной деятельности человека.

Рациональное использование водных ресурсов - это, прежде всего разумное использование этих ресурсов с учетом возможных изменений и предотвращением нежелательных последствий для природной среды и, в конечном счете, для самого человека, его деятельности по чрезмерному преобразованию природы. Использовать водные объекты рационально - это, прежде всего не допускать потерь воды, не ухудшать состояние водных объектов. Поэтому рациональное использование вод как принцип водного права предполагает такую организацию пользования водами, при которой бы вчитывалось взаимодействие различных видов водопользования и при этом не влекло за собой ухудшения состояния водных объектов.

Рациональное водопользование - прежде всего разумное использование водных объектов для удовлетворения потребностей населения и природного хозяйства, которые не приводит к резкому изменению количества и качества вод (т.е. истощение, засорение) и не вызывает изменений сложившего экологического равновесие. Конкретизируя это понятие в отношении сельскохозяйственного водопользования, можно дать определение следующим образом. Рациональное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве - это правильно организованное разумное использование вод, строго по целевому назначению с наибольшей эффективностью, при котором различные сельскохозяйственные предприятия полностью удовлетворяют производственные

потребности, что не приводит к резкому изменению количества и качества водных ресурсов, влияет на сложившееся экологическое равновесие и сохраняет нормальные условия водопользования для других водопользователей.

Применительно к осуществлению принципа рационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве необходимо иметь в виду, что в условиях орошаемого земледелия земля и вода - функционирует как единое целое. Поэтому данный принцип включает в себя требования по правильному учету вод и земли, предоставлению их в пользование, изъятию и т.д. и от того, как осуществляется вся эта деятельность, во многом определяются общее состояние водных объектов в процессе использования их сельскохозяйственными водопользователями.

По нашему мнению, рациональное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве - это, во-первых, разумное и эффективное использование водных ресурсов строго по целевому назначению, при этом всегда и везде сохраняя их полезные свойства и лучшие качества, во-вторых, осуществление надлежащей охраны водных ресурсов с учетом правильного взаимодействия с другими природными факторами.

Основными элементами рационального использования вод в сельском хозяйстве являются, а) правильное определение объема водных объектов на земельные участки сельскохозяйственных предприятий управлениями оросительных систем; б) фактическое использование водных объектов только по целевому назначению, учет, правильного взаимодействия вод с другими природными факторами; в) реальное составление и выполнение лимитов водопотребления сельскохозяйственными предприятиями, г) четкое исполнение правил и инструкций по эксплуатации водохозяйственных сооружений и технических устройств, влияющих на состояние вод; д) эффективное использование предоставленных оросительных вод на земельных участках, разумное расходование средств, выделяемых для нужд орошаемого земледелия; е) надлежащая правовая охрана водных объектов от истощения, загрязнения и засорения.

Правильное определение понятия рационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве имеет важное значение в водном праве. Оно дает возможность всесторонне решать вопросы правового обеспечения рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями.

Правовое обеспечение рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями - это и установление в правовых нормах определенных и обязательных правил поведения, направленных на безусловное обеспечение рационального использования водных ресурсов. Это, конечно, наиболее общее определение, данное правовому обеспечению рационального использования вод в сельском хозяйстве. Но если конкретизировать его применительно к определенным группам правовых норм, то можно сказать, что обеспечение рационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве - это, прежде всего установленное законом право государственной собственности на воды.

Все воды на территории Республики Казахстан являются государственной собственностью. Водные ресурсы не могут принадлежать на правах собственности никому другому, кроме государства, т.е. не могут принадлежать ни отдельным гражданам, ни частным и иным общественным организациям. Государство предоставляет водные ресурсы различным хозяйствующим субъектам только в пользование.

Государство как собственник водных ресурсов определяет их рациональное использование. В этих целях оно организует органы государственного управления водными ресурсами. Согласно Водному кодексу РК государственное управление водами в республике осуществляют Правительство Республики Казахстан, местные исполнительные органы, государственный орган управления водными ресурсами, а также специально уполномоченные государственные органы в пределах своей компетенции.

Государство распределяет компетенции между ними, устанавливает соответствующие права и обязанности органов государственного управления водами. Следует подчеркнуть, что правовое обеспечение рационального использования вод в сельском хозяйстве - прежде всего установление соответствующих прав и обязанностей органов государственного управления водами.

Права и обязанности органов государственного управления водами конкретно определены действующим законодательством. Они касаются различных правовых проблем рационального использования водных ресурсов вообще, в сельском хозяйстве в частности, и осуществляется на практике.

Перечислить все правовые проблемы, вытекающие из компетенций государственных органов по управлению водами трудно, ибо круг их обширен. Однако мы не можем не отметить, что обеспечение рационального использования водных ресурсов является основной обязанностью этих органов. Органы государственного управления водами Республики Казахстан обязаны осуществлять рациональное распределение водных объектов между водопользователями, учитывать количество и качество водных источников, осуществлять государственный контроль за использованием и охраной вод.

Таким образом, подытоживая вышесказанное, можно прийти к выводу, что деятельность органов государственного управления водами, от которой зависит рациональное использование водных ресурсов в нашей республике, где предъявляемые им требования формируются в виде правовых норм, является основным элементом правового обеспечения рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями.

Правовое обеспечения рационального использования вод сельскохозяйственными предприятиями - это не только установление прав и обязанностей органов государственного управления водами, но также и установление правовыми нормами прав сельскохозяйственных водопользователей по рациональному использованию водных ресурсов. В правах сельскохозяйственных водопользователей отражают такие требования, которые государство стремится довести до них через водное законодательство. От этих требований существенным образом зависит эффективность права сельскохозяйственных водопользователей как средство правового обеспечения рационального использования водных ресурсов.

В свою очередь, сельскохозяйственные водопользователи, получая соответствующие права от государства, непосредственно воздействуют на водные объекты, и от этого воздействия зависят результаты его деятельности и состояние водных ресурсов. Следовательно, государство, направляя деятельность сельскохозяйственных водопользователей, осуществляет тем самым непосредственное правовое обеспечение рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями.

Итак, предоставляя сельскохозяйственным водопользователям права, государство дает возможность проявить соответствующую инициативу в организации рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями, обеспечивая эту возможность соответствующей охраной прав. В этом смысле правовые нормы предоставляют собой средство создания необходимых условий для рационального использования вод в сельском хозяйстве; средство, ограждающее сферу деятельности водопользователей от неправомерных вмешательств третьих лиц.

Поскольку самым основным в проблеме сельскохозяйственного водопользования является рациональное использование водных ресурсов всеми сельскохозяйственными предприятиями, то этим и определяется содержание обязанностей водопользователей в сельском хозяйстве, имеющее первостепенно<sup>1</sup> значение в системе средств правового обеспечения рационального использования вод. На водопользователей возлагаются обязанности, которые побуждают их осуществлять свою деятельность аким образом, чтобы она соответствовала стоящим перед государством задачам рационального

использования вод. На водопользователей возлагаются обязанности, которые побуждают их осуществлять свою деятельность таким образом, чтобы она соответствовала стоящим перед государством задачам рационального использования вод. На водопользователей возлагаются обязанности, которые побуждают их осуществлять свою деятельность таким образом, чтобы она соответствовала стоящим перед государством задачам рационального использования вод. А государство, в свою очередь, устанавливая обязанности водопользователей, сохраняет за собой возможность влиять на них деятельность и направляет ее так, чтобы она отвечала государственным интересам рационального использования водных ресурсов.

Безусловно, заботясь о рациональном использовании вод, сельскохозяйственные водопользователи вкладывают огромный труд и немалые денежные средства, необходимые для содержания в исправном состоянии очистных и других водохозяйственных сооружений и технических устройств, влияющих на состояние водных объектов. Кроме того, сельскохозяйственные водопользователи обязаны использовать воды только в соответствии с целевым назначением, не наносить ущерб природной среде хозяйственным объектам, экономно расходовать воду, не допускать нарушение права другого пользователя, содержать в порядке и благоустраивать используемые водоемы.

Из этого следует что общее требование рационального использования вод в сельском хозяйстве регулируется в основном путем соответствующего регулирования прав и обязанностей сельскохозяйственных водопользователей. Это позволяет нам утверждать, что установленные водным законодательством республики прав и обязанности сельскохозяйственных водопользователей являются важными элементами правового обеспечения рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями.

Следует отметить, что не только права и обязанности водопользователей имеют важное значение в деле рационального использования водных ресурсов сельскохозяйственными предприятиями, но своеобразно роль играет в этом деле также установленный действующим водным законодательством порядок возникновения, изменения и прекращения правовых отношений водопользования. Установленный законодательством порядок возникновения, изменения и прекращения сельскохозяйственные водопользования является одной из существенных сторон правового обеспечения рационального использования водных ресурсов всеми сельскохозяйственными предприятиями.

1. *Краснов. Н.И. Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР. - М.: Наука 1969. - С. 19.*

2. *Мухитдинов. Н.Б. Правовые проблемы пользования недрами. - Алма-Ата: Наука. 1972. - С. 222.*

3. *Илебаев. У.И. Проблемы правового обеспечения рационального использования орошаемых земель в Казахской ССР. - Алма-Ата: Наука. 1974. - с 16.,*

4. *Стамкулов А.С. Правовая охрана природы в Казахской ССР. - Алма-Ата: Мектеп. 1980. - С. 156.*

5. *Краснов. Н.И. Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР. - М.: Наука 1969. - С. 30.*

6. *Илебаев. У.И. Проблемы правового обеспечения рационального использования орошаемых земель в Казахской ССР. — Алма-Ата: Наука. 1974. С. 16.*

7. *Правовые вопросы рационального использования природных ресурсов в СССР и некоторые проблемы колхозного права. - Свердловск. 1973. С. 68.*

8. *Указанное работа. Стр-70-72.*

9. Колбасов. О.С. Законодательство о водопользовании в СССР. - М: Юридическая литература 1965. С. 19.

### Резюме

Бұл мақалада нарықтық экономика кезіндегі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының су ресурстарын тиімді пайдалануының құқықтық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Су ресурстарын тиімді пайдаланудың түсінігі және қағидалары туралы анықтама беріледі.

### Summary

In given article the legal maintenance of rational use of waters in agriculture. Definition and principles of rational use of waters is made.

## ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ПО РЕАГИРОВАНИЮ НА НАРУШЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В КАЗАХСТАНЕ

**Г.С. Калиева** - и.о. доцента кафедры гражданского права и гражданского процесса КазНПУ им. Абая

Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан не наделен правом изменять решения государственных органов, он может только концентрировать внимание на тех требованиях, которые выдвигаются в жалобах, убеждать государственные органы изменить их прежние решения. Омбудсмен лишь информирует об ошибках, пробелах, различного рода нарушениях, но не решает вопросы по существу. Он напоминает администрации об обязанностях перед членами общества, испытывающими дискомфорт при общении с административными органами. Омбудсмен лишен государственно-властных полномочий и не может самостоятельно восстановить поправленные права человека и гражданина. Следовательно, восстановить положение заявителя может только аппарат исполнительной власти, либо Парламент, если это касается несовершенства законодательных актов. Если обращение к органам исполнительной власти неэффективно, Уполномоченный по правам человека вносит соответствующую информацию в отчет, направляемый Президенту и Парламенту Республики Казахстан.

В соответствии с пунктом 25 Положения об Уполномоченном по правам человека по результатам проверки обращений омбудсмен вправе направить должностному лицу, действиями (бездействием) которого нарушены права и свободы заявителя, рекомендации относительно мер, которые надлежит принять для восстановления нарушенных прав. [1]

Одним из основных недостатков в работе государственных органов по запросам Уполномоченного являются: предоставление неполных ответов, в которых не содержится запрашиваемая информация, немотивированных ответов.

На протяжении пяти лет деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан с помощью его рекомендаций и запросов права заявителей были восстановлены органами прокуратуры в случаях неправомерного возбуждения, прекращения или отказа в возбуждении уголовных дел. Кроме того, в сотрудничестве с Генеральной прокуратурой Республики Казахстан были восстановлены права, нарушенные сотрудниками акиматов, правоохранительных органов, уголовно-исполнительной системы, органов таможенного контроля, работниками медицинских и строительных организаций.

В числе государственных органов, восстановивших права граждан по запросам института омбудсмена, также находится Верховный Суд Республики Казахстан.

Большая часть положительно решенных совместно с Комитетом по судебному администрированию при Верховном Суде Республики Казахстан обращений касается длительного неисполнения решения суда, вместе с тем права заявителей восстанавливаются и в других случаях.

Более эффективной стала совместная проверка фактов, изложенных в обращениях граждан по вопросам возбуждения, прекращения, расследования уголовных дел, неправомερных действий сотрудников правоохранительных органов.

При работе с обращениями граждан встречаются также случаи, когда в результате расследования, проведенного учреждением Уполномоченного по правам человека, восстанавливается право заявителя на получение информации, однако основная просьба не может быть удовлетворена, так как полученные материалы не подтверждают факта нарушения прав заявителя.

Важной формой реагирования являются рекомендации Уполномоченного по правам человека, которые могут содержаться в экспертных заключениях, информации о результатах мониторинга посещения специализированных учреждений, обращениях к государственным органам.

В соответствии с пунктом 21 Положения об Уполномоченном по правам человека в случаях, имеющих, по мнению Уполномоченного, большое общественное значение, он вправе направить свое обращение непосредственно Президент, Парламенту или Правительству Республики Казахстан.

В 2007 г. было подготовлено два обращения Уполномоченного по правам человека в Правительство РК - по вопросу окончательной отмены смертной казни в Республике Казахстан и поддержки инициативы Итальянской Республики о введении всеобщего моратория на смертную казнь, представленного на рассмотрение Совета Безопасности ООН; и по итогам мониторинга прав человека в Алматинской области. [2]

К актам реагирования Уполномоченного по правам человека относятся рекомендации, направляемые в адрес государственных органов. В рассматриваемом периоде рекомендации наиболее часто направлялись в Комитет по судебному администрированию при Верховном Суде Республики Казахстан Комитет по миграции, Министерство труда и социальной защиты населения, в Министерства здравоохранения, юстиции, акиматы.

Рекомендации касались вопросов обеспечения прав детей, осужденных, трудовых прав, права на охрану здоровья, на обращение в государственные органы, на всестороннее, полное и объективное исследование обстоятельств, необходимых для правильного разрешения уголовного дела.

В соответствии с Положением об Уполномоченном по правам человека, должностное лицо, получившее рекомендации Уполномоченного, обязано в течение одного месяца со дня их поступления рассмотреть рекомендации и направить сообщение о результатах рассмотрения. Однако не всегда ответы на рекомендации Уполномоченного направляются за подписью надлежащего должностного лица.

Проблемными вопросами, связанными с исполнением рекомендаций Уполномоченного по правам человека, являются непредставление информации по постановленным вопросам, отсутствие внимания к приводимой в рекомендациях аргументации.

В соответствии с Положением об Уполномоченном по правам человека, утвержденным Указом Президента Республики Казахстан от 19 сентября 2002 г. №947, омбудсмен осуществляет свою деятельность с помощью Национального Центра по правам человека, который является его рабочим органом. В 2008 году учреждение работало со штатной численностью 14 человек, из которых 3 (специалисты по бухгалтерским и хозяйственным делам и делопроизводитель) не занимаются правозащитными функциями.

В своей деятельности при осуществлении наблюдения за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, Уполномоченному по правам человека трудно обойтись без аппарата, который необходим для обеспечения их деятельности. Как отмечает М.С.

Башимов, в разных странах аппарат может называться по-разному (секретариат, бюро, управление, национальный центр), но главное, что он осуществляет юридическое, организационное, научно-аналитическое, информационно-справочное и иное обеспечение деятельности Уполномоченного по правам человека. [3]

Особого внимания требует вопрос расширения штата аппарата Уполномоченного и улучшение материального положения института, без которого невозможно полноценное выполнение возложенных на омбудсмена функций.

Во всех странах мира, за исключением некоторых стран постсоветского пространства, омбудсмен формирует и возглавляет бюро или офис, штат которого он определяет, как правило, самостоятельно в пределах выделенного бюджета. Обычно офис омбудсмена состоит из нескольких специализированных отделов и штата следователей, а также необходимого технического персонала. Практика работы омбудсменов ряда государств, например, Литвы, Кыргызской Республики, Азербайджана, Армении, Грузии, Узбекистана, Чехии, Словакии, Венгрии, Эстонии, показывает, что, несмотря на небольшую численность населения и территорию этих стран, штат офисов составляет не менее 50 человек, что считается оптимальным вариантом полноценной деятельности аппаратов омбудсменов.

При этом если штат офиса омбудсмена Испании достигает 180 человек, омбудсмена Греции -140, то в ряде стран СНГ - Российской Федерации, Украине - число сотрудников составляет 250. В Швеции штат работников только Национального Парламентского омбудсмена составляет 50 человек, тогда как, кроме основного омбудсмена имеются несколько других, например по борьбе с этнической дискриминацией - со штатом сотрудников около 40 человек. В малочисленных государствах штат аппарата омбудсмен составляет около 50 человек без учета региональных представительств. [4]

Восстановление нарушенных прав конкретного гражданина ценно тем, что это стимулирует пересмотр практики деятельности государственного учреждения, допустившего нарушение права человека.

Работа с жалобами, прием граждан - первостепенная составляющая деятельности института, позволяющая совершенствовать деятельность государственных органов в целях создания системы надлежащего администрирования.

Практика обращений граждан различна: личный прием, письменные обращения, звонки, по факсу. Все обращения, даже не имеющие подписей и поступившие через интернет принимаются в производство, и по каждому проводится конкретная работа.

Помимо работы с обращениями Национальный центр по правам человека осуществляет большой объем экспертно-аналитической работы: подготовку периодических отчетов о деятельности Уполномоченного, а также ежегодного специального тематического отчета; участие в подготовке страновых отчетов, что предполагает активизацию работы по проведению мониторинга и предоставлению в комитеты и международные организации достоверной и объективной информации по всем направлениям правозащитной деятельности;

К выводу о необходимости расширения штата и усиления (повышения) его статуса пришли также международные эксперты, работавшие с Национальным центром по правам человека в рамках Программы двухстороннего партнерства казахстанского, испанского и греческого омбудсменов «Усиление учреждения омбудсмена в Казахстане», финансируемого Европейским Союзом. Аналогичного характера рекомендации были выработаны на прошедшей 16-17 мая 2006 года в Сенате Парламента Республики Казахстан международной конференции «Устойчивое развитие прав человека в условиях эффективно действующего института омбудсмена».

Вместе с тем, рекомендовано рассмотреть возможность создания региональных центров, поскольку нередко заявители запрашивают информацию о местных представительствах, в которые они хотели бы обратиться.

Таким образом, в условиях малочисленного штата обеспечить полноценное и оперативное реагирование на сообщения о нарушениях прав человека, а также отследить процесс наказания виновных в нарушении прав должностных лиц, полноту выполнения рекомендаций Уполномоченного, продолжить работу, если рекомендация не была выполнена, очень сложно и, иногда ввиду большой загруженности сотрудников в ущерб качеству.

Невозможным в условиях ограниченного штата сотрудников становится и выполнение других не менее важных функций: регулярное посещение регионов, мониторинг сообщений в средствах массовой информации, совершенствование законодательства.

Реализация возросшего объема работы штатом Национального центра из 14 человек, в котором 1 - руководитель, 5 - технических сотрудников, затруднена. Следует отметить высокую текучесть кадров по причине отсутствия перспективы карьерного роста. Так, за 5 лет работы учреждения из его штата уволилось 40 человек, из которых 5 в отчетном году. 28 из них причиной увольнения указывали низкую оплату труда. Вместе с тем, во исполнение поручения Главы государства, данного Правительству в январе 2008 года, при принятии закона о трехлетнем республиканском бюджете, Парламентом было поддержано предложение об увеличении численности штата учреждения Уполномоченного на 17 единиц, которые предназначены для открытия представительств Уполномоченного в областях и городах Астане, Алматы и Байконуре. [5]

Безусловно, положительным фактом представляется принятое решение о создании представительств Уполномоченного в городах республиканского значения и областных центрах. Вместе с тем, нельзя не сказать и о том, что в условиях малочисленного штата обеспечить на должном уровне полноценное и оперативное реагирование на сообщения о нарушениях прав человека представляется весьма затруднительным. В этой связи считаем обоснованным увеличение штата сотрудников аппарата до 50 человек, что является оптимальным количеством, апробированным опытом функционирования офисов омбудсменов других стран. Тогда как Уполномоченный должен иметь достаточный, как с точки зрения числа, так и квалификации, штат сотрудников, который должен соответствовать охватываемой им территории и количеству лиц, которые могут обратиться за его услугами. Как отмечает С.Мектепбаева, специалист отдела гражданских и политических прав аппарата Уполномоченного по правам человека, «расширение возможностей отечественного института Уполномоченного может быть обеспечено и через элементарные количественные возможности, посредством увеличения числа сотрудников аппарата». [6]

В настоящее время учреждение Уполномоченного испытывает серьезные сложности в подборе персонала, поскольку специфика работы предполагает не только знание законодательства, согласно квалификационным требованиям, но и наличие специфических знаний, международных принципов и стандартов.

Повышение уровня должностей государственных служащих учреждения Уполномоченного с категории «С» до категории «В» также послужит эффективной деятельности аппарата. Повышение статуса служащих Национального центра отвечает логике Указов Президента Республики Казахстан, касающихся деятельности Уполномоченного и Национального центра, которые осуществляют функцию наблюдения за соблюдением прав и свобод человека и гражданина государственными органами. Повышение категории даст возможность Уполномоченному вкладывать в содержание отношений с иными государственными органами более весомое рекомендательное значение. Категория государственных служащих - один из оценочных критериев статуса учреждения Уполномоченного для государственных органов и международных организаций. В данный период работы Национальный центр по правам человека не располагает возможностью предложить потенциальным работникам карьерный рост и поэтому работники государственных органов не принимают приглашения их на работу в



Центр. Также, находясь в категории «С» Национальный центр по правам человека не имеет возможности отбора грамотных сотрудников, имеющих достаточный опыт работы в судах, министерствах, правоохранительных органах, поскольку движение по горизонтали не является привлекательным для государственных служащих, уже имеющих солидный опыт работы и перспективы роста в своем учреждении.

На начальном этапе формирования института Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан возникла необходимость его децентрализации, поскольку немногочисленная центральная служба Уполномоченного не в состоянии эффективно разрешать гражданские жалобы в стране, насчитывающей 15 млн. человек. В 2004 г., когда в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2004 г. №1474 «О дальнейшем совершенствовании системы защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина», была расширена компетенция Уполномоченного по правам человека ему, к сожалению, было отказано создавать свои представительства в регионах, а также в городах Алматы и Астане. Ж.Д. Бусурманов считает, что Правительство «при рассмотрении этого вопроса выступило стороной, радеющей больше чем кто-либо, за сохранность государственного бюджета. При этом оно абсолютно не сочло нужным учитывать мнение общества и граждан, которые больше заинтересованы, как раз, в приближенности и доступности правозащитных институтов (в виде представительств Уполномоченного по правам человека) по месту жительства. С одной стороны, это позволяло им рассчитывать на оперативное реагирование Уполномоченного на факты нарушения прав человека. С другой - позволяло им избежать больших финансовых затрат и издержек, связанных с гостиничными расходами, проездом в столичный центр». [7] Из сказанного видно, что доводами против создания филиальных отделений института омбудсмана могут являться лишь прагматические соображения экономии государственных средств, но не доказательства несостоятельности самой идеи. Аргумент экономии недопустимо использовать при обсуждении проблем прав человека, ибо экономия здесь породит громадные потери человеческих и материальных ресурсов. Ценность публичной деятельности омбудсмана нельзя измерять рыночными категориями.

Институт омбудсмана отличает высокий уровень публичности (гласности). Доклады Уполномоченного по правам человека, которые являются одной из форм его деятельности, должны быть доступными для граждан. Эти доклады, к примеру, могут распространяться большими тиражами и продаваться в газетных киосках. В зарубежных государствах омбудсменовские отчеты перед парламентом являются настольной книгой для парламентариев, политиков, судей, государственных служащих. Помимо того, что выступления омбудсмана, его доклады и брошюры выполняют важную информационную и образовательную роль, апелляция Уполномоченного по правам человека к общественному мнению - это серьезное «оружие», направленное против тех государственных органов, которые игнорируют его предложения.

Большое значение имеет задача повышения образовательного уровня и квалификации сотрудников аппарата Уполномоченного по правам человека в Казахстане. Продолжилась практика участия сотрудников учреждения Уполномоченного в образовательных правозащитных программах, среди которых уже традиционным стало обучение в институте им. Р.Валленберга по правам человека и гуманитарному праву (Лунд, Швеция), в ходе ежегодной летней программы Канадского фонда по правам человека, а также в ходе программы «Международные визитеры», организованной Государственным департаментом США.

Итак, взаимодействие Уполномоченного по правам человека с государственными органами по обеспечению реального восстановления прав граждан способствует эффективному использованию возможностей системы государственной защиты прав человека, и, в целом, улучшению ситуации с соблюдением прав человека. Однако анализ реагирования государственных органов на запросы и рекомендации Уполномоченного по

правам человека свидетельствует о наличии таких нарушений, как направление ответов не на поставленные вопросы, несоблюдение сроков представления ответов, отсутствие мотивировки в ответах.

Национальный центр по правам человека, аппарат Уполномоченного оказывают информационно-аналитическое, организационно-правовое обеспечение деятельности омбудсмена. Однако, в целях повышения эффективности работы, полноты выполнения рекомендаций Уполномоченного, оперативного реагирования на сообщения о нарушениях прав человека, необходимо увеличить штат данного института. Развитие материально-технической базы института омбудсмена также является фундаментом и залогом его успешного функционирования на уровне правозащитной деятельности.

1. Указ Президента, Республики Казахстан «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан» от 19 сентября 2002 года №947/ІСАПІ РК. - 2002. - №30. - С. 328.

2. Отчет о деятельности Уполномоченного по правам человека в 2007 году // [www.ombudsman.kz](http://www.ombudsman.kz)

3. Башимов М.С. Аппараты омбудсменов мира // Вестник КазНУ. Серия «Международные отношения и международное право» 2002. - №2(8). - С. 65-71,

4. Национальные омбудсмены. Свод правовых положений (по состоянию на 01.01.1998). - Варшава, 1999. - С. 687.

5. Отчет о деятельности Уполномоченного по правам человека за 2008 год // [www.ombudsman.kz](http://www.ombudsman.kz)

6. Мектепбаева С, Перспективы института омбудсмена // Юридическая газета. -2004. -21 июля.

7. Бусурманов Ж.Д. Евразийская концепция прав человека. - Монография. — Алматы: КазГЮУ, 2006. - С. 481.

### **Түйін**

Осы мақалада Қазақстандағы адам құқығы мен бостандықтарын бұзғаны үшін реттеуді жүзеге асыратын адам құқығы бойынша өкілеттік қызметі қарастырылады.

### **Summary**

In given article the legal activity of the Representative under human rights on reaction to infringements of the rights and freedom of the person in Kazakhstan.

## **БОСҚЫНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕГІ НЕГІЗГІ РЕЖИМДЕР**

**Р.Омиртай** - Азаматтық құқық және  
азаматтық іс жүргізу кафедрасының аға  
оқытушысы, з.ғ.к.

Босқындардың құқықтық мәртебесі баспана мәселесімен тығыз байланысты. Осы тұрғыда халықаралық құқықта баспана қағидасына негізделген бірқатар құқықтық құжаттар қабылданған: 1933 жылғы 26 желтоқсанда қабылдаған «Саяси баспана туралы» Монтевидео конвенциясы, 1939 жылғы 4 тамыздағы «Босқындар және саяси баспана туралы» Монтевидео шарты, 1954 жылғы «Дипломатиялық баспана туралы» Каркастық конвенция, 1954 «Аумақтық баспана туралы» Каркастық конвенция, 1967 жылы «Аумақтық баспана туралы декларация». [1]

Осы құжаттарда қарастырылған баспана мәселесіне қатысты ережелер БҰҰ-ның бастамасы-мен 1.948 жылғы Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясына да енгізілді.

Апатридтердің барлығы босқын болып табылмайды. Апатридтер мәселесі азаматтық туралы көптеген мемлекеттердің заңындағы кездесетін өзара (коллизия-қақтығыс) қақтығыста туындай-ды. Ал, босқындардың ішінде апатридтер де кездесуі әбден мүмкін. Апатридтің тұрақты тұрған мемлекеті немесе оған баспана берген мемлекет оны өз азаматы деп танымаса, қорғауға алмаса, босқындық мәселесі туындайды.

1954 жылғы Апатридтер мәртебесі туралы конвенция мен 1961 жылғы Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенция өз кезегінде апатридтерді тұрақты тұратын мемлекет тарапынан қорғауға алыну мәселесін реттеп, олардың адам ретіндегі құқықары мен бостандықтарын қамтама-сыз етуге арналған.

1961 жылғы Азаматтығы жоқтықты қысқарту туралы конвенцияның 9-бабына сәйкес нәсілі, этникалық, діни немесе саяси негіздері бойынша азаматтығынан айыруға тыйым салынады. [2] Ал, мемлекеттердің аумағында қандай да бір өзгерістер болса, конвенция ол мемлекеттер арасында аумақ бөлінісі кезінде тұлғалардың азаматтығы жоқ болып қалмауына кепілдік беретіндей келісім жасауды ұсынады.

Осы халықаралық құқықтық құжаттар негізінде босқындар мәртебесі халықаралық деңгейде реттелуде. Бұл құжаттардың ішінде 1951 жылғы «Босқындардың мәртебесі туралы» конвенция (әрі қарай - Конвенция) босқындардың негізгі құқықтары мен міндеттерін бекіткен негізгі ереже-лерден тұрады. Бұл ережелерді жалпы сипаты тұрғысынан алғанда босқынды қабылдаушы мемлекеттің ұлттық заңында қамтылуға тиіс минимальды ережелер деуге болады. Себебі, дүниежүзі-нің көпшілік мемлекеттері қосылған бұл құжаттың ережелері әр мемлекетте өмір сүріп жатқан шет ел азаматының құқықтық мәртебесімен деңгейлес келетін мәртебені, қажет болған жағдайда шет ел азаматына қарағанда бірқатар артықшылықтар беретін ережені ұсынады. Конвенцияның 7-бабына сәйкес босқындарға Конвенция негізінде аса жағымды құқықтық жағдай көзделген болса, Келісуші Мемлекет оларға шет ел азаматтары пайдаланып жүрген ережені, (яғни, құқықтық мәртебені) ұсынады делінген.

Әрбір мемлекет өз бетінше босқындарға беретін құқықтар мен міндеттердің көлемін анықтау-ға құқылы. Егер босқындарға кең ауқымды құқықтар мен міндеттерді ұсынғысы келсе, ол мемлекет өзінің ұлттық заңына мұндай ережелерді енгізе алады. Мұндай жағдайда тәжірибеде босқынды қабылдаушы мемлекет пен босқын тастап кеткен мемлекет арасында өзара келісу қатынаста-ры туындайды. (егер тараптар өзаралық келісім жасағысы келсе). Өзаралық келісім дегеніміз -тараптар келісе отырып, босқындарға өз мемлекетіндегі шет ел азаматтарымен теңдей құқықтар мен бостандықтарды бекітеді немесе шет ел азаматының құқықтық мәртебесіне қарағанда артық-шылық беретін ережені бекітеді. Өзаралық келісім жүзеге асуы үшін тараптар өзара талап қояды. Сол талап орындалған соң босқынға шет ел азаматымен теңдей құқықтар беріледі.

Конвенция бойынша өзаралық келісім заңды негізде жүзеге асуы үшін, шет ел азаматтары пайдаланатын құқықтарды босқынға беру үшін, ол босқын сол мемлекеттің аумағында үш жыл бойы өмір сүрген болуы тиіс. «По истечении трехлетнего срока проживания на территории Договаривающихся Государств все беженцы будут освобождены от установленного законодательным путем требования взаимности». [3, с, 20]

Ал, егер Конвенция заңи күшіне ентен сәтте өзаралық келісімінсіз босқындарға берген құқық-тар мен артықшылықтарды әрбір Келісуші Мемлекеттер өз күшінде қалдырады: «Каждое Договаривающиеся Государства будет и впредь предоставлять беженцам права и преимущества, на которые они без всякой взаимности имели право в день вступления настоящей Конвенции в отношении данного государства». [3, с. 20]

Авторлар Конвенция босқындарға караудың торт режімін бекіткендігін сөз етеді. Мәселен, Сарсембаев М.А. пен Шарипова А.А. «Статус беженцев в Казахском и международном праве» оқулығында осы режімнің төртеу екендігін санамалап беріп,

үшеуіне ғана тоқталады: «Конвенция о статусе беженцев устанавливает четыре режима обращения с беженцами:

- национальный режим, то есть предоставляемый государством собственным гражданам;
- наиболее благоприятный режим, то есть наиболее благоприятный режим, предоставляемый гражданам иностранного государства;
- возможно более благоприятный режим, чем тот, которым при тех же обстоятельствах обычно пользуются иностранцы. [4, с. 21]

Ал, В.И. Потапов «Беженцы и международное право» атты еңбегінде мынадай төрт режимге тоқталады:

«Конвенция 1951 года устанавливает четыре режима обращения с беженцами: 1) национальный режим, то есть режим, предоставляемый гражданам соответствующего государства; 2) режим предоставляемый гражданам страны обычного местожительства беженца; 3) наиболее благоприятный режим, то есть наиболее благоприятный режим, предоставляемый гражданам иностранного государства; 4) возможно более благоприятный режим и во всяком случае, не менее благоприятный, чем тот режим, каким при тех же обстоятельствах обычно пользуются иностранцы». [5, 47 б.]

Сарсембаев М.А пен Шарипова А.А осы режимдердің ішінде В.И. Потаповтың ұсынған екінші режиміне тоқталмаған.

Біз бұл жерде авторлар ұсынып отырған «режим» ұғымының орны-на «мәртебе» ұғымын ұсынамыз. Себебі бұл жерде босқынға берілетін құқықтар жайлы сөз болып отырғандықтан, бұл құқықтардың жиынтығы босқындардың құқықтық мәртебесін құрайды. Ал, құқық теориясына сүйенер болсақ, режим - қоғамды басқарудағы мемлекеттің қолданатын әдіс-тәсілдері ұғымын білдіреді.

Сонымен, біз Конвенция босқындарға қатысты В.И. Потапов айтқандай төрт түрлі режимді бекіткен деп айта аламыз. Сондықтан да, ол төрт режимді былайша атауды жөн көрдік:

- 1) Ұлттық режим - босқындарға мемлекеттің өз азаматтарына берген құқықтарды беруі;
- 2) Аса қолайлы режим - мемлекеттің шетел азаматтарына берген құқықтық мәртебені босқын-дарға да беруі, яғни босқынға ол тұратын мемлекеттегі шет ел азаматтарымен тендей негізде құқықтар мен міндеттер беріледі.
- 3) Босқынның әдеттегі тұрғылықты мекенінің өз азаматтарына берген құқықтарынан тұратын режим;
- 4) Мүмкіндігінше аса қолайлы режим - босқындарға дәл сол жағдайда әдеттегі шет ел азаматтары пайдаланатын құқықтардан кем емес, мүмкін болғанынша ең қолайлы мәртебе беру.

Ұлттық режим дегеніміз - босқынға оны қабылдаушы мемлекет тарапынан берілетін, сол мемлекеттің өз азаматтарына да берген құқықтардың жиынтығынан тұрады. Осындай құқықтар Кон-венцияның мынадай баптарында бекітілген: 4-бапта, 16-бапта, 17-баптың 2-тармағында, 20-бапта, 22-баптың 1-тармағында, 23-бапта, 24-бапта, 29-бапта.

Босқындардың дінді пайдалану құқығы 1951 ж. Конвенцияда мынадай мазмұнда бекітілген: «Договаривающиеся Государства будут предоставлять беженцам, находящимся на их территориях, по меньшей мере столь же благоприятное положение, как и своим собственным гражданам, в отношении свободы исповедовать свою религию и свободы предоставлять своим детям религиозное воспитание». [3, с. 19]

Бұл бап бойынша босқындардың оны қабылдаушы мемлекетте өз дінін ұстануға және өз діні бойынша балаларына тәрбие беру бостандығы құқығы ең аз дегенде сол мемлекеттің өз азаматтарына берілгендей деңгейде болуға тиіс. Яғни босқын емір сүріп жатқан мемлекеттің өз азаматтарына қандай діни құқықтар мен бостандықтар берілсе, Конвенцияға қосылған мемлекеттер өз аумағындағы босқындарға да сондай діни құқықтар мен бостандықтар беретін болады.

Осы тұрғыда Қазақстан мемлекеті өзін зайырлы мемлекет деп жариялай отырып, адамдардың діни бостандығына еркін жол берілетіндігін Конституциясындағы 19-бапта

анықтаған. Ендеше, елімізде заңды жолмен өмір сүріп жатқан босқындардың діни құқығы осы баптарға сәйкес жүзеге асуга тиіс. Босқындардың сотқа жүгіну құқығы Конвенцияның 16-бабында анықталған. Осы бапқа сәйкес, Конвенцияға Келісуші Мемлекеттер аумағындағы соттарға әрбір босқынға емен-еркін жүгіну құқығы берілген. Сондай-ақ, босқындарға заңи көмек алу мәселесі мен сот шығындарын толеудегі жеңілдіктер де сол мемлекет азаматтарымен теңдей негізде беріледі.

Конвенцияның 17-бабының 2-тармағында босқындарға сол мемлекеттің ішкі нарығын қорғау мақсатында шетел азаматтарына қойылған шектеу ережелерін қолданбай, өз азаматтарымен теңдей негізде жалданып жұмыс істеу құқығы берілген. Бірақ та, ұлттық мәртебеге ие болу үшін босқындардан мынадай шарттар талап етіледі: осы елде үш жылдан астам өмір сүрген босқынға және босқын өзі өмір сүрген мемлекеттің азаматы болып табылатын адаммен отбасын құрса, сондай-ақ, сол елдің азаматы болып табылатын балалары болса осы ереже қолданылады.

Босқындарды әлеуметтік қамсыздандыру мақсатында ұлттық мәртебені бекіткен ереже Конвенцияның 20-бабында қарастырылған. Бұл бапта тапшы болып саналатын азық-түліктерді жалпы тұрғындарға міндетті түрде жүйелеп үлестіріп беру мәселесі бар мемлекеттерде босқындарға өз азаматтарымен бірдей негіздегі жүйе қолданылатындығы анықталған.

Бастауыш білім алу құқығы да босқындарға тиісті мемлекеттің азаматтарымен теңдей негізде берілуге тиіс екендігі Конвенцияның 22-бап, 1-тармағында анықталған. Ұлттық мәртебе беру арқылы босқындарға ҚР-ң Конституциясындағы: «азаматтарға орта білім алу тегін, әрі міндетті болып табылады [6, 10 б.]» деген орта білім алу құқығы мен орта білімнің міндеттілігін жүктеуге болады.

1951 жылғы «Босқындар мәртебесі туралы» Конвенцияға қосылған Қазақстан мемлекеті үшін бұл бапқа сәйкес, Қазақстан таныған босқындарға өз азаматтарымен теңдей тегін орта білім алу құқығы беріледі, әрі орта білім алу босқындарға да, республика азаматтарына сияқты міндетті болып табылады.

Аумағында заңды өмір сүріп жатқан босқындарға сол мемлекеттің азаматтарына берілгендей жағдайдағы үкіметтік жәрдем мен қолдаулар беріледі. Бұл әлеуметтік құқық босқындарға Конвенция арқылы берілген: «Договаривающиеся Государства будут предоставлять беженцам, законно проживающим на их территории, те же положение в отношении правительственной помощи и поддержки, каким пользуются их граждане. [3. с. 27]»

Босқындардың еңбек ету құқығы мен әлеуметтік қамсыздандырылу мәселелері Конвенцияның 24-бабында қарастырылған. Осы бапқа сәйкес өз аумағында заңды негізде тұрып жатқан босқындарға мынадай мәселелерге қатысты өз азаматтарымен бірдей жағдай жасайды: еңбегі үшін мара-паттау, отбасына берілетін жәрдем ақы, жұмыс күнінің ұзақтығы, ақы төленетін демалыс, жалда-малы жұмыс, оқушылық және мамандық даярлыққа қойылатын минимальды жас мелшері, әйел және жас еспірімдердің еңбек етуі, ұжымдық шарттың артықшылықтарын пайдалану мәселелері бойынша. Себебі, бұл мәселелер сол мемлекеттің ұлттық заңымен, әкімшілік биліктің бақылауы-мен, тиісті органдардың өкімдерімен анықталып, жүзеге асып отырады.

Әлеуметтік қамсыздандыру (жұмыстағы сәтсіз оқиғаларға қатысты заңды ережелер, маманды-ғына қатысты ауруға шалдыққаны, ана болтаны, ауруы, кемтарлығы, қарттығы, өлімі, жұмыссыз-дығы, отбасылық міндеттері және тағы басқа жағдайлардағы әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінде сол мемлекеттің заңы мен тиісті органдардың үкіміне сәйкес анықталады. Оған мынадай шек-теулер қойылады: 1. ие болатын құқықты сақтаудың және сол құқыққа ие болу үрдісінің барысы-ның белгілі тәртібі болса; 2. мемлекеттік қордан берілетін жәрдемақыны толықтай немесе жарты-лай алудың әлеуметтік тәртібі болуы мүмкін, немесе тиісті зейнетақыны алу үшін төленуі тиісті үлестің шарттарын орындамаса.

Ұлттық режим бойынша босқындардың экономикалық құқығы да Конвенцияның 29-бабына сәйкес босқындарға сол мемлекет азаматтарына салынатын салықтар, алымдар

мен баждардан басқа салықтар алынбайды. Сондай-ақ, ол алымдар мен салықтар, баждардың мөлшері де сол мемлекет азаматтары төлеуге тиіс мөлшермен бірдей негізде болуға тиіс.

Аса қолайлы режим босқындарға саяси емес және пайда табуды көздемейтін сипаттағы ассоциацияларды, мамандандырылған одақтарды құруға және оған мүше болуға, ұлттық мәртебеге сай келмейтін реттерде босқындардың жалданып жұмыс жасауы кезінде беріледі. Яғни саяси емес, пайда табуды көздемейтін мақсатта бірігу құқығы сол мемлекеттегі шет ел азаматтарына берілген құқықпен теңдей. Ал, саяси мақсатта бірігу мәселесіне жол берілмеуін шет ел азаматтарының өмір сүрген мемлекеттегі саяси құқығының шектелгендігімен түсіндіруге болады.

Аса қолайлы режим босқындарға Конвенцияның 15-бабында, 17-бабының 1-тармағында анықталған. Конвенцияның 15-бабына сәйкес саяси емес және пайда табуды көздемейтін сипаттағы қауымдастықтарды құру құқығын мемлекет аумағына заңды жолмен келген босқындарға өз аумағындағы шет елдік азаматтар құқығымен сәйкестендіріп береді. Ал, жалданып жұмыс істеу-де аса қолайлы ережені өз аумағында заңды. өмір сүріп жатқан босқындар үшін өз аумағындағы шетел азаматтарына берілетіндей жағдайды жасайтындығы 17-баптың 1-тармағында анықталған.

Босқынның әдеттегі тұрғылықты еліндегі өз азаматтарына берілетін құқықтардан тұратын мәртебесі көбінесе өнеркәсіптік меншік құқығын қорғау, авторлық құқықты қорғауға қатысты болып келеді. Ондай құқықтарға: сөз және үлгі өнертапқыштық құқық, тауар бергілері, фирма атаулары, әдеби, ғылыми және суретшілік өнертапқыштығына деген құқығы жатады. Бұл мәртебе бойынша осы салада босқындарға ол өмір сүрген мемлекеттің шет ел азаматтарына бергеніндей құқықтар беріліп, осы саладағы құқықтары шет ел азаматтарымен теңдей дәрежеде қорғала-ды деген сөз.

Мүмкіндігінше аса қолайлы режим - босқындарға дәл сол жағдайда әдеттегі шетел азаматтары пайдаланатын құқықтардан кем емес, мүмкін болғанынша ең қолайлы мәртебе беру мәселесі. Бұл мәртебе көбінесе қозғалатын және қозғалмайтын мүлікке ие болу құқығында, жалдау және тағы басқа шарттарда, жеке ауылшаруашылығымен, егіншілікпен және сауда жасаумен айналысу құқығында, сауда және өнеркәсіп серіктестігін құру құқығында, еркін мамандықпен айналысу құқығында, оқу мүмкіндіктері мен шет ел дипломын, аттестатын, степендиясын тану қатынаста-рында, оқуға ақы төлеуден босату мақсатында қолданылады. Мәселен, Конвенцияның 13-бабында қозғалатын және қозғалмайтын мүлікке ие болу, оны жалға беру және оған қатысты тағы басқа шарттарды жасау құқығында босқынға сол аумақтағы шет ел азаматтарына қарағанда мүмкіндігінше аса қолайлы жағдай жасап беретіндігі анықталған. 18-бапта өз аумағында заңды өмір сүріп жатқан босқындарға әртүрлі саладағы өз кәсіпорнында жұмыс жасауына сол мемлекеттегі шет ел азаматтарына берілетіндей жағдайдан кем емес мүмкін аса қолайлы құқықтық жағдай жасайтын-дығы сөз етілген.

Ал, қолында дипломы бар, Шарт жасасушы мемлекет аумағында заңды негізде өмір сүріп жатқан босқындарға осы дипломы күзіретті органдармен танылған болса, тиісті мамандығы бойынша еркін маман иесі болуына әдетте сол мемлекеттегі шетел азаматтарына берілетіндей мүмкін аса қолайлы құқықтық жағдай жасалатындығы Конвенцияның 19-бабында анықталған.

Тұрғын-үй мәселесін арнайы заңмен, бұқаралық билік шешетіндігіне қарамастан Шарт жасасушы мемлекеттер өз аумағында заңды тұрып жатқан босқындарға тұрғын үйге деген құқығына мүмкіндігінше аса қолайлы құқықтық жағдай жасап береді, қандай жағдайда болмасын өз аумағындағы шетел азаматынан кем емес жағдайдағы ережені бекітеді делінген Конвенцияның 21-бабында. Ал, 22-баптың 2-тармағында бастауыш білімнен басқа оқудың түрлерінде, шет ел аттестаты мен дипломын, шет елде берілген дәрежелерді тану мәселесінде, оқу үшін ақы төлеу, алым төлеу, шәкірт ақы беру мәселелерінде өз аумағында заңды тұрып жатқан босқындарға Шарт жасасушы мемлекеттің мүмкін аса қолайлы құқықтық жағдай жасайтындығы, нендей жағдай болса да, өз аумағындағы шетел азаматынан кем емес қолайлы жағдай жасайтындығы анықталған.

Бұл қарастырылған құқықтар босқындарға Конвенция негізінде берілген жалпы құқықтарды қамтиды. Конвенцияда босқындардың ерекше жағдайымен байланысты арнайы құқықтарды бекіткен ережелер де бар. Ондай ерекше жағдайларға: 1) босқынның өз отанымен құқықтық және фактілік байланысының жойылуы; 2) олардың жеке мәртебесін анықтайтын құжаттарының бол-мауы; 3) баспана берген мемлекеттің шекарасынан заңсыз өтуі.

Конвенцияға сәйкес босқынның жеке басының мәртебесі оның домицил елінің заңымен, егер оның мұндай елі жоқ болса, оның өмір сүрген елінің заңымен анықталады. Мұнда босқынның бұрынғы жеке бас мәртебесімен қатысты берілген құқықтары, соның ішінде некеден туындайтын құқықтары осы конвенцияға Қатысушы Мемлекеттер арасында сақталады.

Аумағына заңды жолдармен келген босқындар алдындағы мемлекеттің конвенциялық міндет-тері мынадай: босқынға тұратын жерін таңдау құқығын беру; мемлекет аумағында еркін жүріп-тұру құқығын беру; аумағындағы босқындарға заңды куәлік пен жол жүру билеттерін беру.

Босқындардың мемлекет аумағына заңсыз кіруі оның тастап кеткен еліндегі өмірі мен бостан-дығына төнген қауіппен байланысты болса, ондай босқынды заңсыз мемлекет шекарасына келге-ні үшін жазалаудан босататын ереже де конвенцияда бекітілген. Босқындарға мұндай құқықтың берілуі олар тарапынан мынадай әрекеттер жасағанда ғана жүзеге асады: келген мемлекеттің билік органдарына тез арада барып, заңсыз осы мемлекетке өтуге негіз болған жағдайларды өзі-нің түсіндіріп беруі қажет. Егер, сол мемлекет органдары босқынның осы түсініктемесін қанағат-тандырса, оны шекарадан заңсыз мемлекетке кіргені үшін жазадан босатады. [3, с. 31]

Мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қайшы болғаннан басқа жағдайларда өз аума-ғындазанды өмір сүріп жатқан босқындарды қумауға мемлекетке міндеттеме береді. Ондай куда-лау тек сот шешімін орындау мақсатында ғана жүзеге асуы мүмкін. Сот шешімін орындау мақса-тында босқынға басқа елге кетуге заңды рұқсатты алуға жеткілікті мерзім беру қажеттілігі де қарастырылған. [3, с. с. 31, 32]

Жоғарыдағы баптарда Конвенцияға сәйкес босқындардың құқықтарын қарастырдық. Енді бос-қындардың құқықтық мәртебесінің құрамдас бөлігі - босқындардың міндеттеріне тоқталайық.

Босқындардың міндеттері Конвенцияның 2-бабында айшықталған. Онда әрбір босқынның басты міндеті өзі орналасқан мемлекеттегі қоғамдық тәртіпті орнату мақсатында қабылданған шараларға бағыну, сондай-ақ, сол мемлекеттің заңдары мен өкімдеріне бағынуға тиіс екендігі айтылған.

Жоғарыдағы зерттеулерге сүйене отырып, халықаралық құжаттарда босқындардың әлеумет-тік, мәдени, экономикалық құқықтары қамтамасыз етілген деп қорытынды жасай аламыз. Ал, босқын деп танылған түдғаның саяси құқығы көптеген мемлекеттерде ол өмір сүріп жатқан мем-лекеттегі шетел азаматтарының саяси құқығы сияқты шектелген.

ҚР Конституциясында адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен міндеттері анық-талған. ҚР Конституциясындағы «Адам және Азамат» бөліміндегі босқындардың құқықтық мәр-тебесін де анықтайтын ережелерді талдауға болады.

ҚР Конституциясының 2-боліміндегі баптардағы кездесетін «Әркімнің», «ешкімді», «әрбір адамның» деген сөздерден тұратын 'баптары босқындардың да конституциялық құқықтық мәрте-бесін анықтауға негіз болып отыр. Себебі, босқын - адам, ал, адам құқықтары мен бостандықта-рын, міндеттері мен оларға берілетін кепілдіктерден тұратын бұл ережелерді босқындар мәртебе-сін анықтауда басшылыққа ала аламыз. Себебі, ҚР Конституциясы ең жоғарғы заңи күші бар қркат. Басқа заңдар оған қайшы келсе, ол заңдар жойылады.

1. Юрий М УВКБ ООН: *Международная защита беженцев // Белорусский журнал международного права и международных отношений.* - 2000, - №2.

2. Дрожжин В. *Национальный вопрос: Проблемы беженцев // Диалог.* - 1996. - №12. - С. 18-27.

3. Конвенция и Протокол, касающийся статуса беженцев. - М.: УВКБ ООН, 1996. - 54 С.
4. Сарсембаев М.А. және Шарипова А.А. «Статус беженцев в Казахском и международном праве», (уч. пособие) - Алматы, 2002. -48 С.
5. Потапов В. И. Без/сенцы и меюоду народное право. - М.: Между нар. отношения, 1986.-103 С.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Қазақстан Республикасы Парламентінің жаршысы. - 1996. -№4. -217 қ.; - 1998. -№20. - 245 ұ.; - 2007. -№10. - 68 қ.

### Резюме

В данной статье рассматривается основной режим беженцев, правовое регулирование правового статуса беженцев.

### Summary

In given article the legal the basic mode of refugees, legal regulation of legal status of refugees.

## САҚТАУ ШАРТЫ БОЙЫНША ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ Д.С.

**Байсымакова** - Азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Азаматтық-құқықтық қатынастардың негізгі бөлігін міндеттеме құрайтын болғандықтан жауапкершілік жөніндегі мәселе міндеттемелік құқықтың жалпы ережелерінде қаралады. Бірақ та бұл арада айтылған мәселе міндеттемелерден тыс құқық қатынастарына да қатысты. Жалпы алғанда, жауапкершілік дегеніміз, заңмен немесе шартпен қаралған ретте өзіне жүктелген міндет-ті бұзатын азаматтық құқық қатынасының субъектісіне қолданылатын мүлікті өндіріп алу немесе мүліктік салмақ салу болып табылады. Оған бұзылған құқыққа орай уәкілетті тұлғаның мүлік-тік шығынының орнын толтыру да жатады. [1, 73 б]

Жауапкершілікке тарту азаматтық құқық бұзушылық жағдайында құқықтық нормаларға санк-цияны жүзеге асыруға түрткі болады. Ең алдымен, азаматтық-құқықтық жауапкершілікте мемле-кеттік және шарттық тәртіпті нығайтудың да, осы мақсаттың алдын алудың да тәрбиелік маңызы айрықша. Азаматтық құқық қатынасының субъектілері болып табылатын тараптар өздеріне жүк-телген міндеттерді орындамауы қоғамдық қатынастарды бұзып, мүліктік шығынға және жеке тұлғалар мен бүкіл қоғамды қолайсыз жағдайларға әкеп соқтыратын білуі тиіс әрі өзінің міндетін бұзбауға күш салуы керек.

Тәрбиелік жағынан былай қарағанда егер әлгі айтқан құқық бұзушылыққа жол берілетін болса, онда азаматтық-құқықтық жауапкершілік оны қайта қалпына келтіруді қамтамасыз етеді. Сон-дықтан да, борышқор өзі істеуге міндетті нәрсені орындамағанда ғана емес, оны орындаудан өз бетімен бас тартқан кезде де оған жауапкершілік бәрі бір мойындатылады. Азаматтық құқықтың қосымша мүлікті өндіріп алу тәрізді өзіне тән жауапкершіліктің қасиеті болмаса, несие беруші міндеттемесін орындаудан жалтарған борышқорға жазалау шарасын қолдана алмайды және оның іс-әрекетін өз дәрежесінде реттеп отыруы қиындай түседі.

Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің өзіне тән қасиеттері:

А) борышқордың міндеттемені бұзғанынан туындаған мүліктік шығындарды несие берушіге қайтару;

Б) борышқордың міндеттемені тиісті дәрежеде орындауын қадағалау;

В) борышқорды міндеттемесін орындамағаны немесе тиісті дәрежеде орындамағаны үшін жазалау;

Г) белгілі бір дәрежеде несие беруілінің міндеттемеге қатысуын түрткі болу (өйткені, контра-негтің дұрыс болмауынан пайда болатын шығынды өтеуді қамтамасыз етеді);



Д) борышқордың тәртіпсіздік фактілерін басқа тұлғалардың көзінше айғақтау болып табылады.

Ықпалы әртүрлі деңгейде бола тұрса да, міндепемелердің бәрінде жауапкершіліктің мұндай қасиеттері кездеседі. Мұндай жауапкершіліктің қажеттілігі міндеттеменің бұзылмауын реттейтін заңнан (мысалы, міндеттемені бұзғаннан келетін залалдың орнын толтыру), әр жақтың өзара жасасқан шарттарынан, міндеттеменің келісілген жағдайларынан туындайды. Жауапкершілікті белгілеу қосымша келісімдер арқылы да жүзеге асады. Мысалы, оған міндеттеменің мерзімін бұзғаны үшін салынатын айыпқа орай жасалатын келісімді жатқызуға болады.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік азаматтық құқықтың жалпы бөлімінің институты болып табылады, өйткені жалпы ереже бойынша азаматтық-құқықтық қатынастардың барлық түрінде өзіне тән қасиеттер кездеседі.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік түсінігі - заң ғылымында даулы мәселе. Кейбір авторлар оң мағынадағы жауапкершілікті бөліп қарайды, яғни оны барлық міндеттердің бұлжымайтын, қатаңтүрде жетілген бастамасымен жүзеге асырылуы деп біледі. [2, 156 б].

Мұндай жауапкершілікке көзқарас міндеттеме жүйесіндегі жауапкершілікке міндеттеменің тиісінше орындалуына сай келеді. Сонымен бірге міндеттемені тиісінше орындауда азаматтық-құқықтық жауапкершілік әрқилы ережелерге бағынады, демек оны борышқордың белгілі бір әре-кет/інің аясына сыйдыруға болмайды.

Заң жүзіндегі жауапкершілік әрқашанда мінез-құлыққа нақтылы баға береді, яғни сол құқық бұзушының мінез-құлқының салдарына мән береді. Сондықтан да оны ретроспективтік жауап-кершілік деп атайды.

Заң жүзіндегі жауапкершілік өзінің жасаған іс-әрекеті үшін есеп беру міндеті құқығымен рет-теледі деген де пікір бар. [3, 78 б]

Өзінің әрекетінде есеп беру міндеті құқық бұзушылық болмаған жағдайда да болатындығын еске сала кеткен жөн.

Жауапкершілік дегенді мемлекеттік немесе қоғамдық мәжбүрлеу шарасын қолдану деп түсін-діретіндер де кездеседі [4, 356 б]. Мұндай көзқарастың кемшілігі сол, борышқордың несие беру-шіге келтірген залалын өз еркімен қалпына келтіру немесе айыпты төлеуін азаматтық-құқықтық жауапкершіліктен айналып кету мүмкіншілігін туғызады.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік тудыратын жағдай оның негіздері болып есептеледі. Ондай негіздерге ең алдымен заңда немесе шартта көрсетілген құқықтарды бұзу жатады. Мысалы, міндеттеме шартында көрсетіле тұрса да тұлғаның оны орындамауы немесе тиісті дәрежеде орындамауы, әлдекімге мүліктік залал келтіруі тәрізді жағдайларды айтуға болады.

Алайда жауапкершіліктің аталған негіздерінің бірі пайда болған кезде оны белгілі бір тұлғаға қолдана қою әр кез мүмкін емес. Ол үшін азаматтық-құқықтық бұзушылыққа сәйкес келетін жал-пы, типтік болып табылатын белгілі бір жағдайларды айқындап алу қажет. Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің мұндай жалпы негіздеріне жататындар:

- тұлғаның құқыққа қайшы қылығы (іс-әрекеті не әрекетсіздігі);
- жәбірленген тұлғаның шеккен зияны немесе залалдың бар болуы;
- құқық бұзушының құқыққа қайшы іс-әрекеті мен оның келтірген зиянының салдары арасын-дағы болатын себепті байланыс;
- құқық бұзушының кінәсі.

Нақты тұлғаға азаматтық-құқықтық жауапкершілікті жүктеу үшін жалпы ереже бойынша қажетті келтірген негіздер жиынтығы - азаматтық құқық бұзушылықтың құрамы болып табылады. Көрсетілген негіздердің біреуі болмай қалса, жауапкершілікке тарту мәселесі туындамайды. Бірақ-та, кейбір жағдайларда заң азаматтық құқықтағы құқық бұзушылық құрамының бар болуы мүліктік жауапкершілікке тарту үшін жалпы талаппен санаспайды (мысалы, люғары қауіптілік көзін иеленуші заңды тұлға жәбірленушінің алдында кінәсіз жауап береді). Тараптардың жауап-кершілігінің жекелеген сәттерін белгілі бір мәселелер аясында жоғарыда қарастырып өткенбіз. Біз мұндай жолды әдіснамалық тұрғыдан дұрысырақ деп есептейміз, өйткені соның арқасында тараптардың міндеттері

мен олардың құқықтық жағдайының басқа да ерекшеліктері жақсы сипатталады (нақтыланады).

Даулы жағдайларды шешу және кінәлі тұлғаларды жауапқа тарту үшін азаматтық құқықтағы жауапкершілік туралы жалпы ережелерді кеңінен қолданған жөн екенін атап өткен дұрыс. Сақтау стандартты шарттың институт, ал жауапкершілік бойынша талап етілмелі ерекшелік оны реттей-тін нормаларда ескерілген.

Сақтау шартында кәсіпкерлермен қатар кәсіпкер еместер де жиі көрінеді. Сондықтан, жалпы ереже бойынша, сақтаушының жауапкершілігі, борышқордың жауапкершілігі сияқты. Оның кінәлі іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) негізделеді. Сақтаушы сақтауға алынған зағгыщ л<оғалғаны, кем шыққаны немесе бүлінгені үшін егер ол заттың жоғалуы, кем шыққаны немесе бүлінуін өзі-нің кінәсінен болмағанын дәлелдемесе, жауап береді. Сақтаушы шарт бойынша басқа міндетте-мелерді орындамағаны, тиісті түрде орындалмағаны үшін де, егер соның салдарынан жүк беруші-ге зиян (залалдар) келтірілсе немесе айып тәлеу түріндегі жауапкершілік санкциялары көзделсе, кінәлі жауапкершілікке тартылады.

Сақтауды өзінің кәсіпкерлік қызметіне орай жүзеге асыратын тұлға, тек заттың жоғалуы, кем шығуы немесе бүлінуі Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексіне [5] сәйкес бұл талаптар тиісті шарттарды сақтаған кезде, бұйрықтық өндіріс тәртібінде қанағаттандырылуы мүмкін. Даудың болуы талап арыздық сот талқылауын қажет етеді, сондықтай 781-баптың 2-тар-мағының нормасы сақтаушыға ерекше артықшылықтарды бермейді.

Дүлей күштің салдарынан не заттың өзіне тән ерекшелігінен, не жүк берушінің қасақана пиғы-лынан немесе ерескел абайсыздығынан болған жағдайларда ғана заттың сақталмағаны үшін жауаптылықтан босатылады. Кәсіптенген сақтаушыға заттың кез келген кездейсоқ жоғалуы, кем шығуы немесе бүлінуі үшін кінәлі жауапкершілік немесе керісінше, жауапкершілік жүктелетінді-гі (сақтау шартымен) көзделуі мүмкін. Бұған әрине, олардың заттың өзіне тән қасиеттері не жүк берушінің қасақана пиғылы немесе дөрекі абайсыздығы салдарынан болатын жағдайлар кірмейді.

Егер мерзімді сақтау шартында көзделген сақтау мерзімі немесе мерзімсіз сақтау шарты бойынша затты қайтып алу үшін сақтаушымен кезделген қисынды мезгіл өткен соң жүк беруші затты қайтарып алмаған болса, сақтаушы өз тарапынан қасақана пиғыл немесе ерескел абайсыз-дық болғанда ғана бұл заттың жоғалғаны, кем шыққаны немесе бүлінгені үшін жауап береді.

Жалпы ереже бойынша жүк берушіге заттың жоғалуы, кем шығуы немесе бүлінуінен келтіріл-ген залалдар сақтаушымен ҚР АҚ 350-бабына сәйкес өтеледі. Яғни, ҚР АҚ 9-бабының 4-тарма-ғына сәйкес анықталатын зиянды толық көлемде өтеу туралы сез болып оғыр. Табыс алу үшін жүк берушімен қолданылған шаралар және осы үшін онымен жасалған дайындықтар ескерілетін болады.

Кез келген жағдайда жоғалған, кем шыққан, бүлінген мүліктің іс жүзіндегі шығынының құны өтелетін болады. Егер сақтауға өткізу кезінде шартта немесе өзге жазбаша құжатта көрсетілген-дей заттың бағалануы жүзеге асырылған болса, сақтаушының жауапкершілігі бағалау сомасына сүйене отырып анықталатын болады. Ол барлық жағдайларда даулана алады.

Ақысыз сақтау кезінде сақтаушының міндеттемелерді бұзғаны үшін мөлшері іс жүзіндегі зиянмен шектелген жауапкершілікті уындайтын болады.

Ақысыз сақтау кезінде жүк берушіге заттың жоғалуынан, кем шығуынан немесе бүлінуінен келтірілген залалдар:

Затты жоғалтқаны немесе оның кем шыққаны үшін - жоғалған немесе кем шыққан заттың қу\_ны мелшерінде;

Заттың бүлінгені үшін - оның құны темендеген соманың мөлшерінде өтеледі.

Егер сақтаушы жауап беретін заттың бүлінуі салдарынан , зат сапасын соншалықты өзгерген-дігінен оны бастапқы мақсат бойынша пайдалану мүмкін болмайтын жағдайда, егер заң актіле-рінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, жүк беруші одан бас тартуға жөне

сақтаушыдан бұл зат-тың құнын етеуді, сондай ақ басқа да залалдардың орнын толтыруды талап етуге құқылы.

Егер сақтаушы затты сақтауға қабылдағанда бұл ерекшеліктер туралы білмесе және білуге тиіс болмаса, жүк беруші сақтаушыға заттың өз ерекшеліктерінен туындаған залалдардың орнын толтыруға міндетті.

1. Годэмэ Е. *Общая теория обязательств*. - М: Юриздат, 1948. - С. 73.
2. Төлеугалиев Ф.И. *Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы (оісалпы бөлімі)*. - Алматы: Жеті жарғы, 2001 - 278 б.
3. Кротов М.В. *Обязательства по оказанию услуг в гражданском праве*. - 77., 1990. — 178 С.
4. Лаасик Э. *Гражданское право. Особенная часть*. - Таллин, 1990. - 778 С.
5. *Қазақстан Республикасының 2007 оіс. 13 иілдедегі Азаматтық іс жургізу кодексі*. - Алматы: Жеті жарғы, 2008. - 356 б.

### **Резюме**

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы ответственности за нарушение договора хранения.

### **Summary**

In given article it is considered some questions of liability of infringement of the contract of storage.

## **ӨТЕЛМЕЛІ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ**

*Д.Ж. Белхожаева - Азаматтық құқықтық  
пәндер кафедрасының аға оқытушысы*

Өтелмелі қызмет көрсету шарты бойынша орындаушы тапсырысшының тапсырмасы бойынша қызмет көрсетуге (белгілі бір іс-әрекет жасауға немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыруға) міндеттенеді, ал тапсырысшы бұл қызметті көрсетуге ақы төлеуге міндеттеледі. [1]

Өтелмелі қызмет көрсету шарты консенсуалды, ақылы, екі жақты және қосылу және жария шарт. Қызмет көрсету үшін белгілі бір уақыт керек, сондықтан шарт бойынша шарт жасасу кезі және оның орындалу кезі сәйкес келмеуі мүмкін. Өз кезегінде бұл оларға тәуелділікке мердігердің жұмыс орындары қойылатын мерзімдерге эсер етеді. Кейде өтелмелі қызмет көрсету шартының орындалуы және жасалуы бір уақытта болуы мүмкін, мысалы, суретке түсіру шарттары «тез» фотосуреттер дайындаумен байланысты міндеттеменің осындай мерзімдерінің ерекшелігі олардың барынша қысқалығы болады, және осы міндеттеме жасайтын шарттың тапсырысшының себептенуші негізінде болуы мүмкін.

Өтелмелі қызмет көрсету шарты оның субъектілеріне, бағасына қарай жазбаша нысанда бекітілуге тиіс, не ауызша нысанда да бекітілуі мүмкін. Себебі көп жағдайда өтелмелі қызмет көрсету шарты қосылу шарты болып табылады. ҚР АҚ-нің 389-бабына сәйкес, ережелерін тараптардың біреуі формулярларда немесе өзге стандартты нысандарда белгіленген және басқа тарап оны ұсынылған шартқа тұтастай қосылу жолы деп қабылдай алатын шарт қосылу шарты деп танылады. өтелмелі қызмет көрсету шартының ережелері тараптардың біреуі формулярларда немесе өзге стандартты нысандарда белгілейді.

Бұл шартты реттейтін нормалардың мағынасынан байқағанымыздай, шарттың мәнді жағдайлары болып оның пәні мен бағасы туралы жағдайлар табылады.

Шарттың тараптары - атқарушы мен тапсырысшы. Мұнда мердігерлік шарттармен белгілі бір ұқсастық байқалады. Бір тарапқа атқарушы мәртебесін беру оның алдағы әрекетінің шарт аясын-дағы тапсырысшыдан түсетін тапсырмамен алдын ала келісіп қоятындығын білдіреді. [2, 18 б.]

Тапсырысшы - екінші тарапқа - шарт бойынша келісілген көрсетілетін белгілі бір іс-әрекетті қабылдайтын, қызмет көрсетуге тапсырыс беретін тұлға. Тапсырысшы ретінде азаматтық-құқық-тық қатынастарының кез келген тұлғасы бола алады.

Атқарушылар ретінде кез келген жеке немесе заңды тұлғалар болуы мүмкін. Көп жағдайда шарт бойынша белгілі бір қызмет көрсетуге міндеттенетін тұлға, көбінесе кәсіпкерлік қызметінің субъектісі, жеке тұлға немесе жеке кәсіпкер, коммерциялық заңды тұлға бола алады. Өтелмелі қызмет көрсету шартын жүзеге асыру үшін атқарушы міндетті түрде өз қызметінің бағытын айқындау үшін лицензия алуы тиіс. Қазақстан Республикасының 7 қаңтар 2007 жылғы «Лицензиялау туралы» заңының 10-бабына сәйкес, азаматтарға және заңды тұлғаларға қызмет көрсетуге байланысты қызметті лицензиялау қалыптары көзделген. [3]

Қазақстан Республикасының 7 қаңтар 2007 жылғы «Лицензиялау туралы» заңының 10-бабына сәйкес, азаматтарға және заңды тұлғаларға қызмет көрсетуге байланысты мынадай қызмет түрлері лицензиялауға жатады:

1) жалпы бастауыш, жалпы негізгі немесе жалпы орта білім; кәсіптік бастауыш білім, оның ішінде кәсіптер бойынша; кәсіптік орта, кәсіптік жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім, оның ішінде мамандықтар бойынша білім беретін заңды тұлғалардың білім беру қызметі, сондай-ақ мектепке дейінгі және мектептен тыс ұйымдардың қызметі;

1-1) білім беру ұйымдарындағы қызметті қоспағанда дене шынықтыру-сауықтыру, спорт қызметтерін көрсету бойынша;

2) медициналық, дәрігерлік қызметпен айналысу;

2-1) ветеринария саласындағы қызмет: ветеринариялық мақсаттағы препараттарды өндіру және өткізу; ветеринариялық мақсаттарға арналған дәрілік заттарды, биологиялық препараттарды өткізу; жануарлардан алынатын өнімдер мен шикізаттарға ветеринариялық-санитарлық сараптама жүргізу; ветеринариялық емдеу - профилактикалық қызмет; мемлекеттік емес субъектілердің із кесу (детективтік) қызметіне байланысты заң қызметін көрсетуі;

3) адвокаттық қызмет;

4) нотариаттық қызмет;

5) электрондық цифрлық қолтаңбаның ашық кілтін электрондық цифрлық қолтаңбаның жабық кілтіне сәйкестігін куәландыру жөніндегі, сондай-ақ тіркеу куәлігінің дұрыстығын растау жөніндегі қызмет;

7) лотереялар (мемлекеттік (ұлттық) лотереядан басқа) ұйымдастыру және оларды өткізу; 7-1) ойын бизнесі саласындағы қызмет;

8) мүлікті бағалау жөніндегі қызмет;

9) заңды және жеке тұлғалардың күзет қызметін жүзеге асыруы;

10) кредиттік бюроның қызметі.

Мысалы, атқарушы ретінде білім беру ұйымдарын жатқызуға болады. ҚР «Білім туралы» заңының 9-бабы сәйкес, бір немесе бірнеше білім беру бағдарламаларын іске асыратын және (немесе) білім алушылардың, тәрбиеленушілердің күтімі мен тәрбие алуын қамтамасыз ететін заңды тұлғалар білім беру ұйымдары болып табылады. [4]

Білім беру ұйымдарын Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жеке және заңды тұлғалар (кұрылтайшылар) құрады.

Білім беру ұйымдарының қызметі Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін тиісті үлгіде-гі Білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік ережелерімен және солардың негізінде әзірленген жарғылармен реттеледі.

Білім беру ұйымының білім беру қызметін жүргізу құқығы лицензия алған кезден бастап туындайды және Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен ол қайтарып алынған немесе жарамсыз деп танылған сәттен бастап тоқтатылады.

Білім беру ұйымының мәртебесін (үлгісін, түрін) оның құрылтайшылары айқындайды және осы Заңның талаптары, білім беру қызметін лицензиялау кезіндегі біліктілік талаптары, тиісті үлгідегі Білім беру ұйымдары қызметінің үлгі ережелері ескеріле отырып, оның жарғыларында көрсетіледі.

Білім беру ұйымдарының мәртебесін растау немесе өзгерту мемлекеттік аттестаттау қорытын-дылары бойынша жүзеге асырылады. Білім беру ұйымдары:

1) мемлекеттік (білім беру мекемелері және білім беру кәсіпорындары);

2) жеке меншік болуы мүмкін. Білім беру ұйымдары:

1) мектепке дейінгі, мектептен тыс, арнаулы және жетім балалар мен ата-анасының қамқорлы-ғынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар;

2) жалпы орта, кәсіптік бастауыш, кәсіптік орта, жоғары кәсіптік, жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік және қосымша кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын оқу орында-ры болып бөлінеді.

Білім беру ұйымдары түрлерінің номенклатурасын Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы орталық атқарушы органы бекітеді,

Жеке адамды тәрбиелеуде, оқытуда, кәсіби қалыптастыруда аса зор үлес қосқан жекелеген мемлекеттік білім беру ұйымдарына Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен ерекше мәр-тебе берілуі мүмкін.

Жекелеген жағдайларда ерекше мәртебені Қазақстан Республикасының Президенті беруі мүмкін.

Білім беру қызметін лицензиялау ҚР білім туралы заңының 12-бабына орай, ведомстволық бағыныстылығына және меншік нысанына қарамастан, заңды тұлғалардың (бұдан әрі - лицензиат) білім беру қызметі Қазақстан Республикасының лицензиялау туралы заңдарына сәйкес лицен-зиялануға тиіс.

Білім беру ұйымдарының филиалдары олар үшін лицензияға жеке қосымшалар беріле оты-рып, білім беру ұйымдарының құрамында лицензияланады. Филиал туралы Ереже мен тіркеу құжаттары лицензиарға табыс етілуге тиіс.

Білім беру қызметін жүргізу құқығына лицензияны (рұқсатты) білім беруді басқаратын мемлекеттік орган (лицензиар):

1) жалпы бастауыш, жалпы негізгі немесе жалпы орта және кәсіптік бастауыш білім беретін заңды тұлғаларға, сондай-ақ мектеп жасына дейінгі және мектептен тыс ұйымдарға - облыстық, республикалық маңызы бар қала мен астананың білім беру басқармалары (департаменттері);

2) кәсіптік орта, кәсіптік жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беретін білім беру ұйымдарына - Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы орталық атқарушы органы;

3) жалпы орта білім беретін халықаралық, шетелдік, мемлекеттік емес, сондай-ақ республика-лық бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік білім беру ұйымдарына Қазақстан Республи-касының білім беру саласындағы орталық атқарушы органы береді.

Халықаралық және шетелдік оқу орындары немесе олардың Қазақстан Республикасының аумағында құрылған филиалдары Қазақстаи Республикасының оқу орындары сияқты шартпен және сондай тәртіппен лицензиялануға тиіс.

Лицензия алу үшін мынадай құжаттар қажет:

1) нысанын Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін белгіленген Үлгідегі арыз;

2) лицензиаттың біліктілік талаптарына сәйкестігін растайтын құжаттар;

3) қызметтің жекелеген түрлерімен шұғылдану құқығы үшін лицензиялық алым төлегенін растайтын құжат;

4) мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің көшірмесі;

5) жұмыс бабындағы оқу жоспарлары;

6) штаттағы оқытушылардың бар екенін растайтын құжат;

7) дербес оқу - материалдық базасының бар екендігін растайтын құжаттар.

Лицензиялар құжаттар тапсырылған күннен бастап екі ай мерзімнен кешіктірілмей беріледі.

Лицензия беруден бас тартылған жағдайда лицензия беру үшін белгіленген мерзім ішінде өті-

ніш берушіге жазбаша түрде дәлелденген жауап қайтарылады.

Кәсіптік мектептердің, кәсіптік лицейлердің, колледждер мен жоғары оқу орындарының білім беру қызметін олар үшін жаңа кәсіптер мен мамандықтар бойынша лицензиялау, оларда лицензиялардың болуына қарамастан, жалпы негіздерде жүргізіледі, Лицензиардың қажет болған жағдайда лицензияны беру, кері қайтарып алу немесе оның қолданылуын тоқтата тұру мәселелерін алқалы түрде және жария қарау үшін консультациялық-кеңесші орган құруға құқығы бар. Лицензиардың білім беру қызметін жүргізу құқығына берілген лицензияны кері қайтарып алуға немесе оның қолданылуын тоқтата тұруға құқығы бар.

Лицензияның қолданылуын алты ай мерзімге дейін тоқтата тұруға: корсеткіштердің білім беру қызметін лицензиялау кезінде қойылатын біліктілік талаптарымен белгіленгеннен төмендеп кетуі; білім беру сапасының мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандарттарына сәйкес кел-меуі негіз болады.

Лицензияны кері қайтарып алуға: лицензиаттың лицензиядағы талаптарды орындамауы; лицензиатқа өзінің жүзеге асыруына лицензиясы бар қызмет түрімен айналысуына соттың тыйым салуы; лицензияның қолданылуын лицензиар тоқтатқан себептердің жойылмауы; лицензиаттың лицензия алу кезінде көрінеу дәйексіз ақпарат беруі негіз болып табылады. Біліктілік талаптары мен білім беру қызметін лицензиялау тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Білім алушылар мен тәрбиеленушілердің құқықтары мен міндеттері осы заңның 36-бабында ашып көрсетілген.

Қазақстан Республикасы азаматтарының, штелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың білім беру ұйымын және қабылдау шарттарына сәйкес білім алу нысандарын таңдауға құқығы бар.

Білім алушылар тілек білдірген жағдайда білім беру ұйымы олармен тараптардың құқықтары мен міндеттері корсетілетін оқу шартын (келісім-шартын) жасасуға міндетті.

Азаматтар ақылы оқуға түскен кезде білім беру ұйымы олармен білім беру қызметін ақылы көрсету шартын жасасуға міндетті.

Білім алатын азаматтар білім алушылар немесе тәрбиеленушілер болып табылады. Білім алу-шыларға оқушылар, студенттер, магистранттар, курсанттар, тыңдаушылар, тағлымдамадан өту-шілер, аспиранттар, адъюнктер және докторанттар жатады. Тәрбиеленушілерге мектепке дейінгі, интернаттық ұйымдарда оқитын және тәрбиеленетін адамдар жатады.

Өтелмелі қызмет көрсету шартында атқарушы болу үшін арнайы дағды, дәрежелі мамандық қажет. Сонымен бірге «арнайы» субъектімен байланысып отырмыз. Егер атқарушы жеткілікті дайындықта болмаса, онда оның шартқа отыруы құқықтық маңызға ие болмайды. Тиісті емес субъектінің қатысуымен жасалған мәміле орын алған нақты жағдайларға қарай сол немесе басқа бір негіздер бойынша жарамсыз деп танылуға тиіс. Мысалы, біреу тапсырысты орындау үшін талап етілетін білімдер, дағдылар және т.б. бар екендігі туралы тапсырысшыны қасақана жаңы-лыстыруы мүмкін, онда мәміле (өтелмелі қызмет көрсету шарты) алдау салдарынан жасалғандық-тан жарамсыз деп танылуға тиіс. Жоғарыда айтқандай өтелмелі қызмет көрсету шарты жаға институт болғандықтан оның субъектілік құрамының өзекті мәселелері әлі жан-жақты ұғынылған жоқ.

Кейбір жағдайларда қызмет көрсету жөніндегі қызмет кәсіпкерлік қызметтің белгілеріне кіріп кетеді, сол себепті атқарушының қатысуы мүмкін болу үшін шартта, оны бекіту сәтінде, оның кәсіпкерлік қызметтің субъектісі болуы талап етіледі.

Кейбір жағдайларда қызмет көрсету жөніндегі қызмет кәсіпкерлік қызметтің белгілеріне іріп кетеді, сол себепті атқарушының қатысуы мүмкін болу үшін шартта, оны бекіту сәтінде, оның кәсіпкерлік қызметтің субъектіеі болуы талап етіледі.

Мысалы, байланыс, соның ішінде телеком муникацияның жергілікті жүйелер, қызметтің МСТ операторлары көрсетуі мүмкін. Оларға өз кезегінде меншік нысанына қарамастан, лицензиясы бар заңды тұлғалар жатады. Білім беру қызметін көрсету мәселесі күрделірек болып табылады. Бұл мәселе білім беру процесінің кім болатындығына байланысты емес. Керісінше, бұған қатыс-ты мұндатолық айқындылық бар. Мәселе білім беру ұйымдарын кәсіпкерлік қызметтің субъекті-леріне жатқызу немесе жатқызбауымызда мүмкін. Заңнама мәнісіне сүйенсек олар ондай болып табылмайды. Сондай-ақ, нотариустармен, адвокаттармен, аудиторлармен, дәрігерлермен және т.с.с. Көрсетілетін қызметке байланысты жағдайлар өзекті болып табылады. Кәсіпкерлік белгіле-рін отбасы дәрігеріне қолдануға болады.

Оның пікірталас тудыруы мүмкін болғанымен; қызмет көрсетудің барлық өзге қырлары мен субъектілері жөнінде де тиісті түрде бағдарланып алу уақыты келген сияқты екенін атап өткіміз келіп отыр. Азаматтық кодексте немесе басқа заңды актіде өтелмелі қызмет көрсету шартына қатысты кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің түсінігін жасап шығарылуға тиіс. Мұндай түсініктің негізгі тәжірибелік маңызы оның қайсыбір субъектінің қандай да бір қатынастарға қатысу мүм-кіндігінің белгілерін негізді түрде қолдануға мүмкіндік беретінімен байланыстыруға тиіс. Кейбір жағдайларға білім, патент туралы дипломды дайындаудың заңға сәйкес куәландырылуының болуы жеткіліксіз болып қалуы мүмкін. Кәсіби субъектінің параметрлері шешілетін міндеттердің күрделілік деңгейіне сүйене отырып түзетілуге тиіс.

Осы тұста өтелмелі қызмет көрсету қатынастарының тағы бір жеке тұлғалық қыры ашылады. Кейбір жағдайларда тапсырысшы тапсырыс аясында жүзеге асырылатын әрекеттер үшін гаиа емес, сонымен бірге атқарушының кәсібилік, тәжірибелік және шеберлік деңгейі үшін де төлеуі мүмкін.

Кәсіби субъекті түсінігін жасап шығарудың тағы бір тәжірибелік маңызы бар сәті - ол қатыса-тын міндеттеменің режимін анықтаумен байланысты. Оған кәсіпкерлік міндеттеме туралы ереже-лерді қолдану орынсыз болар. Бірақ, өтелмелі қызмет көрсету үшін маманның қызметіне жүгі-нетін субъектінің мүдделерін неғұрлым сенімді кепілдендіруге мүмкіндік беретін жеке ойға қонымды параметрлер анықталуға тиіс.

Тапсырысшы ретінде ешқандай шектеулерсіз қандай да бір заңды қызметтерді қажет ететін кез келген тұлға бола алады.

Өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні - шарт бойынша атқарушы жүзеге асыратын қандай да бір әрекеттер. Өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні болып заттандырылған көрініс табылмайды. Қызмет көрсетудің нәтижесін реттеу құқықтық маңызға ие емес. Өтелмелі қызмет көрсету туралы шарттың мердігерлік шарттан түбірлі ерекшелігі осында. Соңғысында белгілі бір шамада мердігер қызметінің нәтижесі ие болады, ол салынған гимараттан, жазылған кітаптан, шаштаразға жүгінгенде сәнді бапталған шаштан және т.с.с. көрінуі мүмкін.

Білім беру қызметін көрсету (басқа да қызметтүрлеріндегідей) туралы шартта қызмет көрсету нәтижесіне кепілдік беру мүмкін емес. Жоғары оқу орны студентті барлық талаптарға сай оқы-туы мүмкін, бірақ студенттің өзі тиісті деңгейде білімді меңгере алмауы да мүмкін. Соған қарамастан жоғары оқу орны білім беру қызметтерін тиісті түрде көрсетті деп танылады. Яғни, кейбір жағдайларда қызмет көрсету нәтижесі тікелей атқарушы қызмет арқылы бағаланады. Егер ол шартқа қалыптасқан әдеттегі талаптарға сай болса, және атқарушы тарапынан қателіктер орын алмаса, онда нәтижеге (жалпы түрде) қол жеткізілді деп есептеледі немесе тапсырысшы белгілі бір нәтижеге қол жеткізу немесе жеткізбеу қаупін өз мойнына алады.

Біз М.В. Кротовтың бір қызмет өтелмелі қызмет көрсету туралы нормалармен және мердігер-лік шарт туралы нормаларынан да реттеле алады деген пікірімен келісе алмаймыз. [5, 96 б.] Ауызша нысанда берілген аудиторлық фирманың кеңесі қызмет

корсету жөніндегі қатынастармен қамтылады, ал сол аудиторлық фирманың жазбаша қорытындысы мердігерлік шарт туралы нор-малармен реттелуге тиіс деген пікір туралы сөз болып отыр. Біріншіден, бұл жерде эртүрлі қатар-дағы ұғымдар салыстырылып отыр. Кеңес беру - бұл қызмет пәні, ал қоры-тынды, аудиторлық фирмамен және қорытынды жасайтын кез келген субъектімен, нәтижеге (бастапқы ақпаратты талдау негізінде шығарылған жалпы түйінге) қол жеткізу жүргізілетін болғандықтан, мердігерлік шарттың пәні екені айқын. Қандай қорытындылар жасалғаны, жүргізілген талдау мен жалпылау деңгейінің қандай екені аса зор маңызға ие және ол мердігер қызметінің соңғы нәтижесі ретінде бекітіледі.

Кеңес берушілік атқарушы қызметінің өнімімен тұрмауы мүмкін, ол тек қолда бар ақпаратты беру ғана болуы мүмкін. Яғни, қарапайым кеңес, қандай нысанда берілгеніне қарамастан, қызмет корсету болып табылады. Жазбаша кеңес беру кезінде ақпаратты тек бекіту туралы сөз болып отыр, оны диктафонның және т.б. көмегімен жазып алуға да болады емес пе? Кеңес беру (қызмет корсету) кезінде берілген ақпараттың мазмұны маңызды емес деуге болмайды. Ақпарат тиісті және тапсырысшының тапсырмасына сәйкес болуға тиіс.

Атқарушы тапсырысшының тапсырмасына, яғни шартжағдайларына сәйкес қызмет көрсету-ге міндетті. Сондай-ақ, қызмет мазмұны заңнамамен, анықталуы қалыптасқан жағдайдан, іскерлік айналым әдетінен туындауы мүмкін, Әдетте, атқарушы қызметті өзі көрсетуге міндетті. Яғни, мұнда мердігерлік шарты бойынша (субмердігерлік қатынастарға қатысты сияқты), қызмет көрсетуді басқа тұлғаға қайта тапсыру мүмкіндігі туралы жалпы шартта атқарушының қызмет көрсетуді басқа тұлғаға жүктеу туралы құқығы көзделуі мүмкін. Мұндай жағдайларда субмердігерлік туралы ережелер қолданылуға тиіс. Бүкіл қызмет көрсету мөлшерін орындауға алғашқы шарт жасаған және басқа тұлғаларды тартқан тұлға бас мердігер деп аталады. Тартылған тұлға қосалқы мердігер болып табылады. Алғашқы мердігер оның алдында тапсырысшы болады. Жалпы тәртіп бойынша қосалқы мердігерлік шартты жасауға тапсырысшының келісімінің керекті жоқ. Бас мердігер тапсырысшының алдында мердігерлік шартының толығымен орындалуына жауапты болады.

Бас мердігердің келісімімен, тапсырысшы жекелеген жұмыстарды орындауға үшінші тұлғалармен шарт жасауға құқылы. Мердігердің келісімі барлық жұмыс орындайтын тұлғалардың іс әрекеттерін үйлестіру қажет болғасын талап етіледі, болмаса бас мердігердің құқықтары мен мүдделері тікелей немесе жанама зиян шегуі мүмкін. Алғашқы мердігер және үшінші тұлға тапсырысшының алдында іс жүзінде ортақ борышкерлер болып келеді, себебі олардың жасаған ақырғы нәтижесі де байланысты болады. Құқықтық мағынада эрине, олар бөлек бір-біріне байланысты емес құқықтық қатынастардың субъектілері, өйткені олардың эрқайсысымен бөлек шарт-тар жасалады. Тапсырысшы ең басында бірнеше тұлғалармен бір шарт жасасуы мүмкін осы жағдайда тұлғалардың көптілігі орын алған бір міндеттемелік құқықтық қатынас пайда болады. Жоғарыда сипатталған және осы жағдайлардың кейбір айырмашылықтары орын алады. Бір мердігердің шартын жасаудың себебі болып міндеттеме затының бөлінбейтіні келуі мүмкін, сондықтан мердігерлік, кәсіпкерлік қызметімен байланысты болуы себебінен бірнеше борышкер тапсырысшының алдында ортақтасқан борышкерлер болып келе алады.

Бірнеше мердігерлер өзара қосымша келісімдер жасауы мүмкін және олардың мәні де төмен емес, өйткені оларсыз жұмыстарды орындау тәртібінде түсініспеушіліктер пайда болуы мүмкін. Басқа жағынан, қосымша келісімдер, олар аталғандай мәселелерді шешуге көмектесетініне қарамастан, өзге тұрғыдағы мәселелердің пайда болуына әкелуі мүмкін.

Ю.Басин мынадай мысал келтіреді: төрелік сот тәжірибесінде үш жеке орындаушы тапсырысшы үшін ортақ төлем ақыны алып бір жұмысты орындауға келіскен соң пайда болған дау орын алды. Алғашқы (негізгі) шартты жасасқан соң мердігерлер алынатын ақыны өзара бөлуге байланысты келісім жасасқан болатын. Көп кешікпей, тапсырысшы мердігерлердің біреуінің қызметінен бас тартқан бірақ сол мердігер басқа мердігерлерден



соманың 35 пайызын құрайтын өз үле-сін беруді талап еткен. Мұны ол ақыны белу туралы мердігерлердің өзара келісіміне сүйеніп жасаған және шарт бойынша төлемақыны белу туралы келісімде сол шарттың біреуге қатысты тоқтатудың салдары қарастырылмағанға сілтенген. [6, 56 б.]

Келтірілген мысалды талдай мұндай талаптарды, олар ақыны белу туралы акцессорлық келі-сімге негізделген соң негізгі шарт тиісті бөлігінде тоқтатылғасын негізді деп тануға болады. Қосымша мердігер өзара келісімдермен тапсырысшының құқықтық жағдайын өзгерте ала алмай-тыны туралы қорытынды жасай аламыз.

Өтелмелі қызмет көрсетуді реттеуде атқарушының қызмет көрсетуден бір жақты түрде бас тарту құқығын шектейтін норманың аса зор маңызы бар. Заңнама тараптардың нақты жай-күйін, олардың құқықтық мүдделерін ескереді. Өйткені қызмет көрсету кезінде, бір жағынан, әдетте кәсіпкерлік қызметтің субъектісі немесе кәсіби субъект (біздің ұсынған түсіндірмемізге сәйкес) шығады, ал екінші жағында, тұтынушы тұрады, сондықтан оның құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігі болады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 686-бабының 2-тармағына сәйкес, атқару-шы тапсырысшының кінәсінен болған жағдайларды қоспағанда, өтелмелі қызмет көрсету шарты бойынша міндеттемелерді орындаудан тапсырысшыға шартты бұзудан келтірілген залалды толық өтегенде ғана бас тартуға құқылы.

Тапсырысшының тапсырмасына сәйкес, қызмет көрсету міндетінің болуы, егер шартты бекіту кезінде, ол жалпы түрде берілсе, соңғысына атқарушының тапсырмасын нақтылау міндеті жүкте-луі мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Тапсырысшының өз міндеттерін орындамауы оның жауапкер-шілігіне және атқарушымен шартты бұзу мүмкіндігіне алып келуге тиіс.

Өтелмелі қызмет көрсетудің ерекшелігі тапсырысшы тапсырмасының көп жағдайда, мердігер-лік шарт бойынша берілетін тапсырысшының тапсырмасына қарағанда, нақтырақ болмауында. Тапсырманы нақтылау дәрежесі атқарушыға өзі жүзеге асыруға тиіс әрекеттерді олардың көлемін бірізділігін және т.с.с. жеке дара анықтауға мүмкіндік беруге тиіс.

Өтелмелі қызмет көрсету шарты бойынша мердігерлік шартында көзделетіндей атқарушының нәтижені тапсырысшыға тапсыру міндеті және тапсырысшының оны сондай күйде қабылдап алу міндеті белгіленбейді. Тапсырысшы атқарушының қызметіне өтелмелі қызмет көрсету шартында кезделген мерзімдер мен тәртіпте ақы төлеуге міндетті. Ақы төлеу нысанының тәсілі мен тәртібі-нің жолдары көп болуы мүмкін. Мәселен, қызмет көрсету шарты бойынша алдын ала қаржылан-дыру, аванстық телемдер және т.б. жүргізу жоққа шығарылмайды.

Жалпы ереже бойынша тапсырысшы көрсетілген (нақты жүзеге асырылған) қызметтерге ақы төлеуге міндетті. Бірқатар жағдайларда өтелмелі қызмет көрсету шарттары тұтынушы шарттар, қосылу шарттары болып табылады. Солар бойынша көзделетін сыйақының мөлшері атқарушы-ның тарифтерінің ставкаларына сәйкес, ал кей жағдайларда, антимонопольды органмен келісілген тарифтер, ставкалар бойынша анықталады. Мемлекеттік қазыналық кәсіпорындармен қызмет көрсе-тілгенде тарифтердің орталықтандырыла белгіленген ставкаларын қолдану да жоққа шығарылмайды.

Өтелмелі қызмет көрсету шартын тапсырысшының кінәсінен орындау мүмкін болмаған жағдайларда егер заң актілерінде немесе шарттың езінде езгеше көзделмесе, көрсетілген қызметке ақы толық көлемінде төленуге жатады. Орындаудың мүмкін болмауы тараптардың ешқайсысы жауап бермейтін мән-жайлар бойынша көзделмесе, тапсырысшы атқарушыға оның іс жүзінде шыққан шығындарын өтейді.

*1. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі 1999 ж. 16 шілде // Юрист анықтама жүйесі*

*2. Брагинский М.И, Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья. - М., 2002. - 897 С.*

3. ҚР лицензиялау туралы 2007 ж. 7 қаңтардағы заңы // Юрист анықтама жүйесі
4. Қазақстан Республикасының білім туралы заңы // Юрист анықтама жүйесі
5. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. ~ Л., 1990. - 96 С.
6. Басин ЮТ. Обязательство по оказанию услуг. - Алматы., 1995. 115. С.

### Резюме

В данной статье рассматривается правовая природа договора возмездного оказания услуг.

### Summary

In given article the legal nature of the contract rendering of services is considered.

## ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАНКТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ-ҚАТЫНАСТАРДЫ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Б.Ж. Сапаров** - азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Құқықтық әдебиеттер мен ғылыми еңбектерге жасалған талдау жұмыстарының нәтижесінде заңгер-ғалымдардың басым көпшілігінің пікірлері бойынша банктік құқық банктік қызметке қатысты, яғни, банктер мен басқа да несиелік мекемелердің құқықтық жағдайларын бекітетін, банктердің жариялы қатынастарын, сондай-ақ, банктердің ез клиенттерімен екіарадағы жеке-құқықтық қатынастарын реттейтін нұсқаулардан тұратын құқық нормаларының жиынтығы ретінде түсіндіріледі. [1, 15]

Сонымен, банктік құқықтың мазмұнын анықтау үшін банктік қызметтің түсінігін анықтап алу қажет. Теориялық тұрғыдан алғанда, банктер тарапынан атқарылатын қызмет түрлерінің барлығының жиынтығын және банктердің қатысуымен туындайтын барлық құқықтық қатынастарды банктік қызмет деп анықтауға, яғни, банктік құқықтың реттеу пәні деп қарастыруға болады. Алайда, бұл банктік қызметтің анықтамасын сипаттауға деген ат-үсті қараушылық болар еді. Банктердің атқаратын қызмет түрі есеп айырысумен немесе несие берумен шектеліп қоймайды, олар өзінің банктік қызметін жүзеге асыру үшін қажетті құрал-жабдықтарды сатып алады, қызметкерлермен еңбек келісім-шарттарын жасайды, өзінің зейнеттік қорларын қалыптастырады, ғимараттар құрылысын жүргізеді немесе сол құрылысқа тапсырыс береді, келік құралдарын сатып алады немесе көлік құралдарын жалға алады және банктің қызметін жүзеге асыру үшін қажетті басқа да шаралар мен қызмет түрлерін іске асырады. Қарап отырсақ, осы жоғарыда аталған қызмет түрлерінің барлығын ортақ белгілері бойынша бір топтастыру мүмкін емес.

Банктік қызметтің анықтамасын осылайша субъектілік белгісіне қарай сипаттау жеткіліксіз секілді. Демек, қажетті дәрежедегі анықтама алу үшін субъектілік белгіден басқа, объектілік немесе басқаша айтқанда, пәндік белгіні де қолданған жөн болар еді. Банктік құқықтың анықта-масын объектілік немесе пәндік белгісі бойынша сипаттау банктік қызметке маңызды ерекшелік береді, оның мәні және мазмұнын ашады.

Банктік қызметтің анықтамасын беру үшін бірінші кезекте банктік құқықтың құқықтық құралдарын қолдану арқылы реттелетін қоғамдық қатынастардың шеңберін түсініп, анықтап алу керек. Бұл жерде банктік қызметті сипаттайтын бірқатар экономикалық белгілерді басшылыққа алу да ақылға сыйымды болар еді.

Әр түрлі елдердің заңнамаларын немесе құқық және экономика саласындағы әдебиеттерге талдау жұмыстарын жүргізу банктер немесе несиелік мекемелер қаржылық құралдармен, айта-лық, ақшамен, бағалы қағаздармен, валюталық құндылықтармен қандай да бір іс әрекеттерді жасау барысында банктік қызмет туралы айтуға

болатындығына негіз болады. Осы аталған объектілердің банктік құқықтың анықтамасы мен мазмұнына ықпалының деңгейін және ерекше-ліктерін ашу үшін оларды нақтырақ қарастырайық.

Банктік қызметтің сипаттамасы, осы банктік қызметті жүзеге асырудың экономикалық және құқықтық қажеттіліктері қаржылық құралдардың айналымы саласындағы құқықтық қатынастар-ды реттейтін нормалар мен институттар жүйесі ретіндегі банктік құқықты алдын ала анықтайды және осы құқық саласының қажеттілігін өзекті мәселеге айналдырады.

Банктік қызметті реттейтін нормативтік құқықтық актілерді талдау заңгер-ғалымдардың ой-тұжырымдарын үш топқа белуге болады негіз береді. Біріншіден, банктік қызметті реттейтін нормалар құқық саласы ретінде қарастырылады. Екіншіден, олар заңнаманың ерекше саласын құрай-ды. Үшіншіден, бұл мәселені мүлдем қарастырмайтын немесе жалпы ережелермен және ескертулермен шектеліп қана қоятынды.

Заңгер-ғалымдардың басым көпшілігінің еңбектерінен авторлардың құқық жүйесіндегі банк-тік қызметті реттейтін нормаларды қарастыра отырып, оны жеке құқық саласы ретінде талдамай-тындығын байқауға болады. Олардың пікірінше, банктік құқық жалпы қоданыста жүрген ұғым (термин) ғана. Банктік қызметті құқықтық реттеудің өзекті мәселелерінің бірі - осы салада жүзе-ге асырылатын қоғамдық қатынастардың, яғни, банктік құқықтық қатынастардың жеке дара құқық саласының реттеу пәні болып табылатындығын негіздеу болып табылады.

Банктік қызметті құқықтық реттеудің өзекті мәселелерін шешу ғалымдардың банктік қызмет мәселелерін зерттеудегі көзқарастарын анықтайды. Демек, банктік қызмет саласында пайда болатын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсыныстардың туындауына негіз болады.

Банктік құқықтың құқық саласына қатыстылығына байланысты М.М. Агарков «банктік құқық негізінен сауда құқығының банктерге арналған арнайы бөлімі болып табылады және банктік құқықпен айналысу азаматтық құқықпен танысуды білдіреді, несие теориясымен және ақша айналымымен мұқият танысып шығуды талап етеді» деп жазады.

И.С. Гуревич «банктік құқық қаржылық құқықтың құрамына кіретін құқық саласы болып табылады» деп есептейді. [2, 16]

Қазақстандық авторлар Л.Давыдова және Д.Раймоновтың ойларына, банктік құқық қаржы-лық, әкімшілік және азаматтық құқықтардың үштасу негізінде қалыптасатын кешенді құқық саласы болып табылады. [3, 211-214]

Л.Г. Ефимованың да ойы осыған ұқсас. Дәлірек айтар болсақ, Л.Г. Ефимова «банктік құқық-пен реттелетін қоғамдық қатынастарды жеке құқық саласының пәнін құрайтындай айрықша деп тануға болмайды. Аталған қоғамдық қатынастар Л.Г. Ефимованың пікірінше, әр түрлі құқық салаларының нормаларымен, негізінен, азаматтық, қаржылық, әкімшілік құқық нормаларымен реттеледі. [4, 288]

МЛ. Коганның ойынша, «банктер қатысатын құқықтық қатынастар шаруашылық-құқықтық қатынастар болып табылады және шаруашылық құқықпен реттеледі».

А.И. Худяковтың пікірінше, банктік құқық кешенді құқықтық институт болып табылады және қаржылық құқық пен азаматтық құқықтың нормаларынан құралады. Мемлекеттік банктер іске асыратын банктік қызмет қаржылық құқықтың пәні болса, жеке банктермен жүзеге асырылатын банктік қызмет азаматтық құқықтың пәні болып табылады. А.И. Худяков банктік құқықтың мем-лекеттің қаржылық қызметінің бір түрі ретіндегі банктік қызметке арналған бөлігін қаржылық-құқықтық деп атауды ұсынады.

А.Деминнің пайымдауынша, «құқықтық жүйедегі төңкеріс түріндегі өзгерістер заң актілерінің санының өсуіне, жаңа құқық салаларының пайда болуына, бұрын кешенді немесе қосалқы мәртебе-сі болған құрылымдардың салалық ғылым ретінде өсуіне, бірқатар құқықтық институттардың, атап айтқанда, қаржылық құқықтың бюджеттік, салықтық, банктік және валюталық құқық институт-тарының күшейе түсуіне әкеледі. Біртұтас құқық саласының ішіндегі жаңа институттар (бюджеттік құқық, салықтық құқық, банктік құқық, валюталық құқық) жарыққа шығуды қалайды. Қазіргі уақыттың өзінде

қаржылық құқық институттарының өзіндік пәні, әдіс-тәсілдері және нормативтік жүйесі бар жеке құқық саласы ретінде бөлініп шығауы байқалады» деп қорытындылайды.

М.В. Карасева банктік жүйенің ішінде туындайтын қатынастардың салалық қатыстылығы туралы мәселені шешуді ұсынады. Мұндай ұсыныстың мәні банктік құқықтың құқықтық феномен ретінде қаржылық құқыққа және қаржылық құқық ғылымына қатысы жоқ. Себебі, қаржылық жүйе мен банктік жүйе біріне-бірі бөлек, мұның өзі Ресей Федерациясы Орталық Банкінің атқарушы билік органдарынан тәуелсіз болуымен және Мемлекеттік Думаға ғана есеп беретіндігімен түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша ҚР Ұлттық Банкі Үкіметтен және басқа да билік органдарынан тәуелсіз және тек Қазақстан Республикасының Президентіне ғана есеп береді. Одан әрі, автор осы құқық саласын азаматтық, әкімшілік және қаржылық құқықтың нормаларынан құралатын кешенді құқықтық институт деп көрсетеді. Осыдан келе, банктік құқықты зерттеу және қалыптастыру әр түрлі құқықтық ғылым өкілдерінің күш қосуын қажет етуі мүмкін деген қорытынды жасайды. Алайда, әрбір құқықтық ғылым саласы өзінің зерттеу шегіне қарай бағдар ала отырып, банктік құқықты зерттеудің өзіне қатысты аясын анықтап алуы керек.

Америкалық заңгерлер: А.М. Поллард, Ж.Г. Пассейк, К.Х. Эллис, Ж.П. Дейли банктік құқықты -коп қырлы термин деп есептейді. Ол банктердің ұйымдастырылуы мен қызметтің жалпы принциптерін ғана емес, қаржылық және онымен байланысты басқа қызмет көрсету тәртібін реттейтін нормалардың жиынтығын қамтиды.

О.М. Олейниктің пікірінше, Ресей Федерациясының банктік құқығы дамуының қазіргі сатысында жариялы-құқықтық және жеке-құқықтық нормалардан құралады және негізінен шаруашылық (кәсіпкерлік) құқығына тартады. Ол банктік жүйені құру барысында туындайтын қоғамдық қатынастарды, сондай-ақ, қаржылай құралдардың айналым, сақтау және тауар ретіндегі қозғалысына қатысты банктердің қатысуымен болатын құқықтық қатынастарды, жалпы және жеке мүдделердің үйлесімділігінің негізінде реттейтін құқықтық нормалар мен институттардың жүйесін білдіреді. Автор, экономикалық негіздемелі сақтай білген жағдайда жақын арада банктік құқық өзгерістерге ұшырай отырып, жеке дара құқық саласына айналады, деп есептейді. Мәні жағынан, бұл - әр түрлі құқық салаларының белгілері мен әдіс-тәсілдерін үйлесімді түрде қамтитын, екінші тәртіптегі құқық саласы болады.

Г.А. Тосунян банктік қызметті реттейтін нормалардың салалық қатыстылығы мәселесін талдай отырып, банктік құқық кейін құқық саласы ретінде қалыптасатын кешенді заңнама саласы болып табылады деген тұжырымға келеді. Аталған заңнама саласы, біріншіден, банктер мен басқа да несиелік ұйымдардың несие-қаржы саласындағы қызметі барысында қалыптасатын тауар-ақша қатынастарын реттейтін азаматтық құқықтық нормалардың, екіншіден, мемлекеттік қаржыларды басқару жөнінде туындайтын қатынастарды реттейтін әкімшілік құқықтық және қаржылық құқықтық нормалардың жиынтығынан құралады.

Г.А. Тосуяның заң және экономикалық жоғарғы оқу орындары үшін арналған «Основы банковского права Российской Федерации» оқу курсы бағдарламасын берген түсіндірме қағазында банктік құқықтық қатынастардың нақты көріністері азаматтық, әкімшілік, қаржылық және шаруашылық құқыққа қатысты құқықтық қатынастардың көріністері болып табылады.

Н.В. Сапожников «банктік құқық» банктік жүйенің қызмет етуі, оның әр түрлі элементтерінің пайда болуы мен дамуы жөнінде қалыптасатын біртекті қоғамдық қатынастарды реттейтін және ерекше дәрежеде оқшауланған құқықтық нормалардың жиынтығын білдіреді деп есептейді.

Банктік құқық әр түрлі құқық салаларының нормаларынан құралады дегенмен, кез келген кешенді құқық саласы секілді банктік құқықтың негізін құрайтын, мәнін сипаттайтын құқықтық нормалары да болады. Банктік жүйенің негізгі элементі және банктік қызметтің негізгі субъектісі коммерциялық банк болып табылады. Банктік

заңнаманың бір бөлігі дәл осы коммерциялық банктердің қызметін, олардың өзара қатынасын реттеуге бағытталған.

Коммерциялық банктер кәсіпкерлік қызметтің субъектісі болғандықтан, олардың қызметі де шаруашылық құқықтың нормаларымен, яғни, кәсіпкерлік қатынастарды және онымен тығыз байланысты коммерциялық емес қатынастарды, сондай-ақ, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында экономиканы мемлекеттік реттеу жөніндегі қатынастарды реттеуі тиіс деген тұжырым жасай отырып, автор банктік қызметті кәсіпкерлік қызметтің анықтамасымен үйлестіреді. Н.В. Сапожниковтың пікірінше, осылайша реттеу коммерциялық банктер мен мемлекет арасындағы вертикальды түрде қалыптасатын және коммерциялық банктер мен олардың клиенттері арасындағы горизонтальды түрде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды да қамтуға қабілетті болады. Коммерциялық банктер кәсіпкерлік және басқа да шаруашылық құқықтық қатынастардың субъектісі болып табылады. Банктік заңнаманың негізі коммерциялық банктердің және коммерциялық емес ұйымдардың шаруашылық қызметін реттеу болғандықтан, банктік құқықтың шаруашылық құқыққа қатыстылығы айқын деген қорытынды туындайды.

Д.К. Абжанов банктік қызметтің шаруашылық қызмет ретіндегі сипаттамасымен толығымен келіседі және банктердің кәсіпкерлік қызметінің томендегідей ерекшеліктерін атап көрсетеді:

1) Банк өзінің ғана емес, сырттан тартылған қаражаттарды да пайдаланады, демек, банктің кәсіпкерлік қызметінің тәуекелі банктің салымшыларына да қатысты болады;

2) Банктік операцияларды іске асыру мемлекеттік ақша-несие саясатын жүзеге асырудағы бір элемент болып табылады. Айталық, заңды тұлғаларға есеп айырысу шоттарын ашу арқылы оның ақша қаражаттарын тарту мемлекет тарапынан бекітілген заңды тұлғалардың ақша қаражаттарын міндетті түрде банктік шоттарда сақтау жөніндегі ережеден туындайды;

3) Банктік қызмет құқықтық реттеудің ерекше режиміне ие болады. Банктік қызметті реттейтін заңнама үшін банктік құқықтық қатынастардың субъектілерінің әрекеті мен жүріс-тұрысын неғұрлым қатал және нақты реттеу тән.

Банктік құқықтың салалық қатыстылығына байланысты Т.Г. Сырбу да осындай ой-тұжырым-дар келтіреді. Оның ойынша, банктік реттеудің негізгі міндеті ерікті бәсекелестікке негізделген нарықтық экономикадағы банктік қызметтің тәуекелдігін шектеу. Банктік жүйенің сенімділігі мен тұрақтылығы банктердің қызметін алуан түрлі әдіс-тәсілдермен реттеу арқылы қамтамасыз етіледі.

Демек, банктік қызметті құқықтық реттеу төмендегідей бағыттарда жүргізіледі: мемлекеттің құқық шығармашылық қызметін белсендіру; әлеуметтік процестерді реттеудің әр түрлі тәсілдерінің жиынтығын кеңейту (реттеу-ықпал ету қызметі).

Дегенмен, банктік құқықтық қатынастарды реттеу мәселесін атаулы қоғамдық қатынастарға мемлекеттік ықпал етудің төмендегідей мән-жайлармен сипатталатындығымен толықтыруға болар еді:

- банктік құқықтық қатынастарға мемлекет тарапынан ықпал ету реттеу сипатында іске асырылады;

- банктік құқықтық қатынастарды мемлекеттік реттеу құқықтық нысанда іске асырылады;

- банктік құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу заң шығармашылық қызметпен және орта-лық банктің қызметімен реттеледі;

- мемлекеттік реттеудің объектісі ретінде бүтіндей банктік жүйе болып табылады.

Осылайша, банктік құқықтық қатынастарды мемлекеттік реттеу банктік жүйенің құрылуы мен

қызмет етуін тәртіпке келтіру, банктік қызмет саласында құқықтық тәртіпті қалыптастыруды және қолдауды мақсатын көздейтін, банктік құқықтық қатынастарға қатысушы субъектілердің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін, осы

салада мемлекеттік реттеу өкілеттігі бар органдардың заң шығармашылық және жеке-билік қызметі деп тұжырымдауға болады.

1. Олейник ОМ. *Основы банковского права: Курс лекций.* - М: Юристъ, 1997. - 424 С.
2. Гуревич И.С. *Очерки советского банковского права.* - Л., 1952.
3. Л. Давыдова, Д. Райманов. *Банковское право Республики Казахстан: Учебное пособие.* - Алматы: ЖетіЖарғы, 2004, - 640 С.
4. Ефимова Л.Г. *Банковское право: Учебное и практическое пособие.* - М: БЕК, 1994. - 360 С.

### **Резюме**

В данной статье рассматриваются некоторые теоретические проблемы государственного и правового регулирования банковской деятельности. Раскрываются понятие банковских правоотношений и банковской деятельности в целом. Отмечены основные направления правового регулирования банковской деятельности.

### **Summary**

This article discusses some theoretical problems of state and legal regulation of banking activities. Expanded the concept of Relationship banking and banking in general. Marked with the main directions of the legal regulation of banking activities.

## **К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОСТАВА ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ОБЪЕКТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ**

**Г.А. Худайбердина** - *ст. преподаватель кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права, КазНУ им. Аль-Фараби*

На сегодняшний день термин «предприятие» используется в различных законодательных актах. Базовые нормы, регулирующие отношения, возникающие по поводу предприятия как объекта гражданских прав на сегодняшний день, содержатся в нормах ст. 119 Гражданского кодекса Республики Казахстан. В Законе РК от 17.01.2002 г. «О торговом мореплавании» п.26 ст. 1 под общим морским предприятием понимается имущество (судно, фрахт, груз), за счет которого подлежат возмещению расходы по общей аварии.

В Законе РК от 01.03.2011 года «О государственном имуществе» также содержится определение предприятия. [1] Сравним, в соответствии с п. 1 ст. 119 ГК РК предприятием как объектом прав, признается имущественный комплекс, используемый для осуществления предпринимательской деятельности. Несколько иное определение предприятия как объекта закрепляется в пункте 1 ст. 136 Закона РК, «О государственном имуществе», в соответствии с которым, «в состав государственного предприятия как имущественного комплекса входят все виды имущества, предназначенного для той деятельности, включая здания, сооружения, оборудование, инвентарь, сырье, продукцию, право на земельный участок, права требования, долги, а также права на обозначения, индивидуализирующие его деятельность (фирменное наименование, товарные знаки), и другие исключительные права».

Данная трактовка неприемлема, так как термин «государственное предприятие» должен использоваться для обозначения субъекта права, а не объекта, ему принадлежащего. Государственное предприятие обладает на праве хозяйственного ведения имущественным комплексом, на базе которого и осуществляется соответствующая уставу деятельность. Также вызывает возражения и определение состава предприятия в части включения

долгов и фирменного наименования как имущества. В состав предприятия как имущественного комплекса входят все виды имущества, предназначенного для его деятельности, включая здания, сооружения, оборудование, инвентарь, сырье, продукцию, право на земельный участок, права требования, долги, а также права на обозначения, индивидуализирующие его деятельность (фирменное наименование, товарные знаки), и другие исключительные права (п. 1 ст. 136 Закона). В соответствии со ст. ст\ 38, 1020 ГК РК фирменное наименование определено как наименование юридического лица, под которым оно выступает в гражданском обороте. То есть это средство индивидуализации субъекта права. Однако законодатель не всегда последователен в таком определении. Согласно ст. 1023 ГК РК отчуждение и переход права на фирменное наименование юридического лица не допускаются, кроме случаев реорганизации юридического лица и отчуждения предприятия в целом. Практически законодатель отождествил ситуации реорганизации субъекта и отчуждения его имущества и допустил возможность индивидуализации предприятия - объекта при помощи фирменного наименования. Такая законодательная двойственность в отношении фирменного наименования юридического лица недопустима, данное противоречие может быть устранено только путем внесения соответствующих поправок и в понятие «предприятие» (ст. 119 ГК РК), и в норму о правилах отчуждения права на фирменное наименование (ст. 1023 ГК РК), а также в норму анализируемого нами закона либо путем изменения самого понятия «фирменное наименование», используемого в связи с определением наименования юридических лиц. Воспользоваться фирменным наименованием государственного предприятия другой субъект может только с перерегистрацией своего наименования; с другой стороны, при оставлении государственного предприятия как субъекта права, к примеру, только при временной передаче его имущественного комплекса в аренду третьему лицу возникает ситуация неправомерности регистрации фирменного наименования одновременно для нескольких субъектов. Так что включение фирменного наименования в состав предприятия возможно только при ликвидации государственного предприятия как субъекта права или при его переименовании. Что касается передачи задолженностей (включения в состав передаваемого по договору предприятия долгов), необходимо отметить, что при этом происходит перемена должника - перевод долга при условии согласия кредиторов, имеющих права требования на погашение этих задолженностей. В связи с недостаточным правовым обеспечением данного вопроса возможно нарушение прав кредиторов по обязательствам, выполняемым на базе предприятия как имущественного комплекса.

Предприятие как правовая категория обозначилось и изучалось одновременно с развитием экономических отношений, с началом промышленного «всплеска» со второй половины девятнадцатого века, с тех времен и до настоящего времени предприятие как явление рассматривалось в отечественной и зарубежной науке неоднозначно. Взгляды правоведов на предприятие разделились на две основные группы:

К первой группе авторов, которые считают что, предприятие как самостоятельный экономически независимый имущественно обособленный участник, субъект предпринимательских отношений; предприятие есть юридическое лицо, вступающее самостоятельно в юридические отношения, относятся И.К. Клейн, В.В. Чубарова, СИ. Климкин и др.

Ко второй группе авторов, которые считают, что предприятие, обособленный имущественный комплекс средство извлечения предпринимательского дохода, объект экономических интересов и гражданских прав, относятся И.В. Амирханова, И.П. Грешников, Р.А. Маметова, В.В. Витрянский и др.

Сегодня термин «предприятие» применяется в законодательстве только в отношении объекта, а применительно обозначению юридического лица этот термин употребляется как исключение в отношении государственных предприятий.

Предприятие как имущественный комплекс не может быть отнесен ни к одному из традиционных видов объектов гражданских прав в силу его особой сложности, комплексности и разнообразности сочетания составляющих элементов.

Предприятие как объект права имеет существенные отличия от простой совокупности объектов недвижимости даже если они все вместе используются в предпринимательской сфере. Предприятие как имущественный комплекс имеет ряд квалификационных признаков, которые закреплены нормативно I (или) признаются таковыми в литературе. В частности, в соответствии с п. 1 ст. 119 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее ГК РК) предприятием, как объектом права, признается имущественный комплекс, используемый для осуществления предпринимательской деятельности. Названная черта является отличительным признаком предприятия как объекта и выделяет его в классификации объектов гражданских прав.

Имущественный комплекс представляет собой совокупность вещей, и если он не задействован в экономическом обороте, то он не может быть признан предприятием. Предприятием имущественный комплекс становится только в том случае, когда посредством его вещного и обязательственного содержания и проявления осуществляется участие субъекта-собственника в гражданском обороте, извлекается стабильный и определенно прогнозируемый доход, появляются материальные блага. [2, с. 91-92]

Следующей, особенностью предприятия как объекта, мы считаем, является возможность определения его как динамического объекта. Динамика предприятия как объекта прослеживается в отличие от других объектов недвижимости по его использованию. Также на динамику предприятия как объекта указывает часть определения предприятия, закрепленного Гражданским кодексом Республики Казахстан, - «...имущественный комплекс, используемый для...», а также предусмотренная возможность отнесения к составу предприятия - прав требования, долгов. Таким образом, предприятие самим ГК РК фактически определяется как действующий, используемый динамический объект. [3, с. 23-27]

Если предприятие перестает быть действующим, то есть теряется критерий динамики, то оно может рассматриваться как иной имущественный комплекс или как недвижимость, но не как предприятие.

Далее подчеркивая своеобразность предприятия как объекта, законодатель применил термин «имущественный комплекс». Это свидетельствует о том, что все элементы, составляющие имущество предприятия должны быть объединены, тесно связаны между собой, подчинены единой цели использования.

Термин «комплекс» подчеркивает внутреннее единство всего имущества предприятия: «комплекс (от лат. *Complexus* - связь, сочетание) - это совокупность предметов или явлений, составляющих одно целое». Определенная целостность, общность элементов имущественного комплекса, таким образом, является одним из отличительных признаков предприятия как объекта гражданских прав. [2, с. 79]

Проявление правовой связанности вещей в пределах крупных имущественных образований - комплексов, как отмечается в литературе, объективно неизбежны и, более того, предопределены необходимостью сохранения цельности таких комплексов при включении таковых в гражданский оборот в качестве объектов гражданских прав. [4, с. 355-370]

Определение состава имущественного комплекса, его границ имеет не только важное значение для теоретического осмысления, но и носит важный практический характер, поскольку отнесение или не отнесение того или иного имущества (вещи или права) к предприятию напрямую влияет на особенности правового режима этого имущества.

В настоящее время по действующему гражданскому законодательству Республики Казахстан (п. 2 ст. 119 ГК РК) в состав предприятия входят все виды имущества, предназначенные для его деятельности, включая здания, сооружения, оборудование, инвентарь, сырье, продукцию, право требования, дол и, а также права на обозначения, индивидуализирующие его деятельность (фирменное наименование, товарные знаки), и другие исключительные права, если иное не предусмотрено законодательными актами или договором.

Текст анализируемой нормы ГК РК своей внутренней логикой, построением, смысловым ударением предполагает разнообразное и свободное построение элементов



имущественного комплекса, наличие одних и отсутствие других, различное их сочетание. Конкретизация состава предприятия (количественного и качественного) определяется исключительно его фактическим содержанием и производственно - хозяйственным назначением, предметом деятельности и занимаемым в системе экономических отношений местом. [2, с. 98-99]

Предприятие в целом как имущественный комплекс, согласно ч. 2 п. 1 ст. 119 ГК РК, признается недвижимостью. Думается, определяющим моментом в этом является наличие в его составе недвижимого имущества. Мы, абсолютно согласны с мнением о том, что «если в отношении другого имущества возможна альтернатива его включения в состав предприятия, то в отношении недвижимости законодательно фактически предусмотрено обязательное включение, путем отнесения его в целом к недвижимости». [5, с. 203]

Статья 119 Г К РК предоставляет сторонам возможность варьирования составляющих, включенных законодателем в состав имущественного комплекса предприятия.

В виду отсутствия закреплённого состава предприятия как имущественного комплекса на практике возникают ситуации, когда без наличия земельного участка (права на землю) делается попытка регистрации предприятия.

Например: Компания «Транстелеком» имеет на балансе линии волоконно-оптической связи, которые имеют дислокацию, как на земле, так и на установленных наземных креплениях, которые не признаются объектами недвижимости по казахстанскому законодательству. В связи с чем, делается попытка зарегистрировать права на объекты-носители, имеющие неразрывную связь с землей, не являющиеся объектами недвижимости, через регистрацию предприятия как имущественного комплекса.

На наш взгляд, необходимо четкое определение состава предприятия с ведением как обязательных составляющих (земельного участка или права на земельный участок) и необязательных составляющих - все остальное имущество.

Более того, законодательное определение обязательности использования предприятия в предпринимательской деятельности (хозяйственной деятельности), т.е. предприятия как действующего, используемого, приносящего доход объекта.

*1. Закон РК от 01.03.2011 г. «О государственном имуществе» // Справочная правовая система Параграф*

*2. Степанов С.А. Имущественные комплексы в российском гражданском праве. - М: Издательство НОРМА, 2002.*

*3. Амирханов ИВ. Предприятие, предпринимательское дело как объекты гражданских прав // Вестник КазГУ. - 2000. - №2(15). - С. 23-27.*

*4. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика. - СПб.: Издательство «Юридический центр пресс», 2002. — С. 355-370.*

*5. Амирханова И.В. Гражданско-правовое обеспечение развития предпринимательства в Республике Казахстан. - Алматы: Казак университет^ 2003.*

## **Түйін**

Осы мақалада гзаматтық куқықтық объектісі ретінде кэсторын анықтамасы зерттеледь

## **Summary**

in given article enterprise definition as objects of the civil rights is made.

## **ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ИНОГО НЕСЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ**

*Г.Г. Нурахметова - к.ю.н., доцент кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права. КазНУим. ать-Фараби*

Под правовыми принципами понимаются основополагающие идеи, начала, положения, выражающие сущность той или иной отрасли права и закрепленные в ее нормах. Нормативное установление является обязательным признаком правового принципа, поскольку существование и обоснование тех или иных идей, положений относительно существа отрасли права без их нормативного закрепления является просто научной абстракцией, мнением ученых или различных слоев населения относительно содержания той или иной отрасли права, и только их отражение в системе источников законодательства отрасли права делает принципы права подлинно основополагающим положением отрасли. Таким образом, система основных принципов отрасли является выражением целостного характера и функциональной самостоятельности отрасли права.

Земельным законодательством Республики Казахстан установлены принципы правового регулирования отношений, связанных с использованием земельных ресурсов.

Рациональное использование каждого земельного участка позволит не только извлекать из него пользу в течение максимально возможного времени, но и повысить качественные показатели. Особо важным это является для земель сельскохозяйственного назначения, об этом свидетельствует и наличие такого принципа, как приоритет земель сельскохозяйственного назначения. Однако это не означает, что земли, назначением которых не является сельское хозяйство, могут использоваться владельцами только по своему усмотрению.

Вопрос об отнесимости земель разных категорий земельного фонда к землям сельскохозяйственного назначения заслуживает отдельного рассмотрения, поэтому мы остановимся на отдельных моментах правового режима земель, относимость которых к землям сельскохозяйственного назначения несомненная - это земли промышленности, транспорта, связи, обороны и иного сельскохозяйственного назначения.

В Земельном кодексе Республики Казахстан землям промышленности, транспорта, связи, обороны и иного сельскохозяйственного назначения посвящена глава 12.

Аспекты правового режима земель из этой категории земельного фонда Республики Казахстан, на которых мы хотели бы остановиться - целевое назначение и возможность нахождения земель данной категории в частной собственности или на праве землепользования.

В соответствии с нормой пункта 2 статьи 1 Земельного кодекса республики Казахстан земли семи категорий, к которым относится и рассматриваемый нами, используются в соответствии с установленным для них целевым назначением. Правовой режим земель определяется исходя из их принадлежности к той или иной категории и разрешенного использования в соответствии с зонированием земель (территории).

Как отмечает А.Х. Хаджиев: «Земля в силу природных, функциональных характеристик имеет весьма обширное целевое назначение, представляет неопределимую материальную, экологическую, культурную, эстетическую ценность». [1,-с. 49] Нельзя не согласиться с этой точкой зрения, поскольку, являясь базисом, земля может использоваться в разных сферах, по разным направлениям. Конкретное целевое назначение каждого земельного участка должно устанавливаться, исходя из наибольшей целесообразности ввиду качественных и количественных характеристик земельного участка.

Некоторые авторы, в частности, российские, предпочитают использовать формулировку «разрешенное использование», например. М.Попов, который наряду с целевым назначением земельного участка использует категорию разрешенного использования [2, с. 116]. В законодательстве Республики Казахстан категория «разрешенного использования» не предусмотрена, но можно допустить, что разрешенное использование предполагает осуществление действий, прямо разрешенных

законодателем. В этом смысле «целевое назначение» несколько уже, нежели «разрешенное использование», поскольку статья 64 Земельного кодекса Республики Казахстан предусматривает, что собственники земельных участков и землепользователи имеют право самостоятельно хозяйствовать на земле, используя ее в целях, вытекающих из назначения земельного участка. Соответственно, помимо обязательного использования земельного участка по целевому назначению владелец может использовать его в целях, не противоречащих основному целевому назначению.

Что касается рассматриваемой нами категории земель земельного фонда, считаем необходимым рассмотреть такие понятия, как «промышленность», «транспорт», «связь», «оборона», а также то, что подразумевается под иным несельскохозяйственным назначением в целях определения особенностей целевого назначения таких земельных участков.

Первая составляющая в данной категории - это земли промышленности. Под землями промышленности законодатель понимает земли, предоставленные для размещения и эксплуатации объектов промышленности, в том числе их санитарно-защитные и иные зоны.

В отличие от нормативных правовых актов, в которых не закреплено понятие промышленности, в экономической литературе представлены следующие определения.

Промышленность - основные отрасли материального производства, связанные с добычей сырья, производством и переработкой материалов и энергии, изготовлением машин, с производством большинства товаров и оказанием услуг. [3, с. 117]

Промышленность - ведущие отрасли материального производства: предприятия, занятые добычей сырья, производством и переработкой материалов и энергии, изготовлением машин. [4, с. 258]

Промышленность - ведущие отрасли материального производства, предприятия, занятые добычей сырья, производством и переработкой материалов и энергии, изготовлением машин. [5, с. 312]

Промышленность - промышленный (индустриальный) сектор экономики включает в себя добывающую промышленность, обрабатывающую промышленность, энергетику, газо- и водоснабжение, строительство. [6] Обобщив представленные определения, можно сделать следующий вывод, промышленность есть материальное производство, связанное с созданием новых объектов.

В целях унификации понимания категории «промышленности» необходимо законодательно закрепить данное понятие, взяв за основу одно из экономических определений.

Что касается промышленности как целевого назначения рассматриваемых земельных участков, то в первую очередь, земельные участки используются для размещения объектов промышленности, в частности, зданий и сооружений, что в свою очередь означает - земельный участок используется по целевому назначению в случае создания на них объектов промышленного производства и их использования по прямому назначению.

Вторая подкатегория - земли транспорта. Землями транспорта признаются земли, предоставленные для обеспечения деятельности и (или) эксплуатации объектов автомобильного, морского, внутреннего водного, железнодорожного, воздушного и иных видов транспорта.

В отличие от понятия промышленности, понятие транспорт предусматривается специальным законодательством.

Закон Республики Казахстан от 21 сентября 1994 года «О транспорте в Республике Казахстан» предусматривает: «Транспорт Республики Казахстан - это зарегистрированный на ее территории железнодорожный, автомобильный, морской, внутренний водный, воздушный, городской электрический, в том числе метрополитен, а также находящийся на территории Республики Казахстан магистральный трубопроводный транспорт». [7]

Особо хотелось бы отметить, что в данном нормативном правовом акте есть специальная статья, посвященная землям транспорта, прямо указывающая какие земли относятся к землям транспорта.

Статья 4 Закона Республики Казахстан «О транспорте в Республике Казахстан» предусматривает, что Землями транспорта в республике признаются:

- земли, отведенные землепользователям под объекты транспорта;
- земли для транспортных дорог и путей, отводимые транспортным, дорожным и другим организациям, осуществляющим их строительство и эксплуатацию.

В целях обеспечения надежной эксплуатации сооружений и других объектов транспорта в районах, подверженных обвалам, оползням, размывам, селям и другим опасным природным воздействиям, устанавливаются охранные зоны.

Помимо названного закона есть следующие нормативные правовые акты: Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2001 года «О железнодорожном транспорте», Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года «Об автомобильном транспорте», Закон Республики Казахстан от 6 июля 2004 года «внутреннем водном транспорте», Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1995 года «Об использовании воздушного пространства и деятельности авиации республики Казахстан», Закон Республики Казахстан от 17 января 2001 года «О торговом мореплавании» и т.д.

В результате анализа специального законодательства, мы приходим к следующему выводу, законом Республики Казахстан «О железнодорожном транспорте» дано определение земель для нужд железнодорожного транспорта, что отсутствует в Земельном кодексе.

Статья 18 данного закона предусматривает: «Землями для нужд железнодорожного транспорта являются земли, предоставленные перевозчику или участнику перевозочного процесса в землепользование или собственность для осуществления возложенных на них задач. Данная формулировка, на наш взгляд, слишком обобщена и не позволяет конкретизировать критерии отграничения земель железнодорожного транспорта. В этих целях законодателем предусмотрен перечень земель, отнесенных к землям железнодорожного транспорта. Здесь необходимо отметить, что Земельный кодекс содержит в себе более расширенный перечень, нежели Закон «О железнодорожном транспорте», что в принципе не вызывает затруднений, поскольку нормы Земельного кодекса имеют приоритет как нормы вышестоящего нормативного правового акта.

Таким образом к землям для нужд железнодорожного транспорта относятся земли, отведенные под железнодорожные пути и технологически связанные с ними строения и сооружения:

1) магистральные пути и технологически связанные с ними строения и сооружения (железно-дорожное полотно, мосты, тоннели, виадуки, сигнальное оборудование, служебно-технические здания);

2) подъездные пути;

3) железнодорожные станции (вокзалы) со зданиями, сооружениями энергетического, локомотивного, вагонного, путевого и грузового хозяйств, водоснабжения и канализации, защитными и укрепительными насаждениями, служебными и иными объектами, имеющими специальное назначение по обслуживанию железнодорожного транспорта;

4) полосы отвода и охранных зон железных дорог;

5) железнодорожные пути и объекты железнодорожного транспорта по договорам концессии.

В охранные зоны железнодорожного транспорта входят: защитные лесные полосы, земельные

участки, необходимые для обеспечения сохранности, прочности и устойчивости сооружений, устройств и других объектов транспорта, а также земельные участки, примыкающие к полосе отвода железнодорожного транспорта, расположенные в селеопасных, оползнеопасных зонах и в местах, подверженных другим опасным воздействиям.

Что касается других видов транспорта, то к землям для нужд автомобильного транспорта относятся земли, отведенные: 1) под автомобильные дороги, их конструктивные элементы и дорожные сооружения и технологически связанные с ними строения и сооружения; 2) для размещения автовокзалов и автостанций, других объектов автомобильного транспорта и объектов дорожного хозяйства, необходимых для эксплуатации, содержания, строительства, реконструкции, ремонта, развития наземных и подземных зданий, строений, сооружений, устройств; 3) для установления полос отвода автомобильных дорог.

К землям для нужд морского и внутреннего водного транспорта относятся земли, отведенные для размещения морских и речных портов, причалов, пристаней, гидротехнических сооружений, других объектов, необходимых для эксплуатации, содержания, строительства, реконструкции, ремонта, развития наземных и подземных зданий, строений, сооружений, устройств и других объектов морского и внутреннего водного транспорта.

К землям для нужд воздушного транспорта относятся земли, отведенные для размещения аэропортов, аэродромов, аэровокзалов, взлетно-посадочных полос и других наземных объектов, необходимых для эксплуатации, содержания, строительства, реконструкции, ремонта, развития наземных и подземных зданий, строений, сооружений, устройств и других объектов воздушного транспорта, а также их охранные зоны.

К землям для нужд трубопроводного транспорта относятся земли, отведенные для размещения водопроводов, газопроводов, нефтепроводов и объектов, необходимых для эксплуатации, содержания, строительства, реконструкции, ремонта, развития наземных и подземных зданий, строений, сооружений, устройств и других объектов трубопроводного транспорта. К указанным землям также относятся охранные зоны магистральных трубопроводов с особыми условиями использования земельных участков, границы которых определяются на основании строительных норм и правил правил охраны магистральных трубопроводов и других нормативных документов, утвержденных в установленном порядке.

В самом общем виде можно сделать вывод о том, что к землям для нужд транспорта относятся земельные участки, на которых возводятся здания, строения и сооружения, необходимые для осуществления деятельности, связанной с эксплуатацией транспорта.

Следовательно, использование земель транспорта, так же, как и земель промышленности, связано с осуществлением строительства и на основе построенных объектов осуществление непосредственно деятельности по эксплуатации транспорта.

Следующей подкатегорией в данной категории являются земли связи энергетики.

В соответствии со статьей 119 Земельного кодекса Республики Казахстан к землям для нужд связи, радиовещания, телевидения, информатики относятся земли, отведенные для размещения объектов соответствующих инфраструктур, кабельных, радиорелейных и воздушных линий связи, в том числе подземных, а также их охранные зоны.

К землям энергетики относятся земельные участки, отведенные для: 1) размещения гидроэлектростанций, атомных станций, тепловых станций и других электростанций, обслуживающих их сооружений и объектов; 2) размещения воздушных линий электропередачи, наземных сооружений кабельных линий электропередачи, подстанций, распределительных пунктов, других сооружений и объектов энергетики.

Землями для нужд обороны признаются земельные участки, предоставленные Правительством Республики Казахстан для размещения и постоянной деятельности войсковых частей, военных полигонов, военно-учебных заведений и иных организаций Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований, их объектов и сооружений, выполняющих задачи в области обороны и безопасности.

Характеризуя особенности использования земельных участков данных подкатегорий рамках их целевого назначения, мы приходим к такому же выводу. Использование таких земельных участков связано со строительством объектов, которые будут использованы в дальнейшей деятельности.

Еще одной особенностью земель данной категории является то, что их целевым назначением являются не непосредственно сами промышленность, транспорт, связь, оборона и т.п., а их нужды, что в свою очередь подтверждает факт необходимости осуществления деятельности по возведению объектов на данных земельных участках.

Таким образом, мы считаем возможным, рассматривать в качестве целевого назначения земель промышленности, транспорта, связи, обороны и иного несельскохозяйственного назначения - строительство объектов, необходимых для осуществления деятельности по данным направлениям.

1. Хаджиев А.Х. Человек, прикоснись к земле // Мысль. - 1995. - №2. - С. 49-53.
2. Попов М. Предоставление земельного участка для строительства: завершение процедуры // Хозяйство и право. - 2006. - №9. - С. 113-119.
3. Бизнес-словарь, 2001 г.
4. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. - М, 2003.

## ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

### МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВА ЖЕНЩИН, КАК ОСНОВНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

**Р.Н. Пашаев** - студент 2-го курса Института экономики и права,  
Научный руководитель: к.ю.н., доцент - **К.С. Кужукеева**

Креативность актуализации нынешней сложившейся проблемы, касающиеся международных прав женщин, как основные права человека, и требующая незамедлительного пристального международного общественного внимания, является долгом каждого человека и каждой организации, деятельность которых направлена на достижения и нахождения соответствующего решения этой проблемы.

Идея защиты прав человека международной организацией зародилась в недрах философских, социальных и политических движений и опиралась на разнообразные юридические учения, возникшие несколько веков назад в различных регионах мира. Однако по различным причинам (в первую очередь из-за противоречий между интересами государств) в течение многих лет принимались лишь простые декларации о намерениях.

Осознание ужасов второй мировой войны и обусловленное этим понимание тесной взаимосвязи между уважением человеческого достоинства и миром способствовали тому, что Устав ООН стал толчком в поощрении прав человека «для всех». Свидетельства такого понимания имеются в документах, непосредственно предшествовавших Уставу ООН, таких, как Атлантическая хартия (14 августа 1941 г.). Декларация Объединенных Наций (1 января 1942 г.) и Думбартон-Окские предложения (сентябрь-октябрь 1944 г.).

Устав Организации Объединенных Наций, подписанный в Сан-Франциско 26 июня 1945 года, является первым международным договором, в котором указано, что его положения основаны на всеобщем уважении прав человека.

Организация Объединенных Наций воплощает вековую мечту о всеобщем сотрудничестве. Сегодня в состав ООН входят 185 государств-членов. Деколонизация резко изменила карту мира. Но благодаря ООН общая структура международных отношений устояла в ходе этой глубочайшей трансформации и даже окрепла.

Организация Объединенных Наций всегда заявляла, что права человека являются основополагающими. В ее документах особо выделялись права человека - женщины, так как они имеют свою специфику. Женщинам необходимо гарантировать полное равноправное участие во всех сферах политической, гражданской, экономической, социальной и культурной жизни, ликвидацию всех форм дискриминации, связанной с половой принадлежностью. Все это является первоочередными задачами международного сообщества. Эта позиция стала основной для инициатив в области улучшения положения женщин.

Научная новизна и актуальность моей работы состоит в комплексном подходе к проблеме международной защиты прав женщин. В работе предметно и многосторонне изучены международные документы по защите прав женщин, рассмотрены существующие универсальные и региональные механизмы обеспечения закрепленных в них прав. Научная новизна работы заключается и в том, что в ней предметно и многосторонне исследовано правовое положение женщин в обществе.

В международных документах признается, что развитие правовых норм, гарантирующих женщинам предоставление основных прав и свобод человека - необходимый, но недостаточный шаг для преодоления их дискриминации. В социологии права существует много доказательств того, что эффективность права в изменении шаблонов поведения не находится в полной зависимости ни от той степени в которой оно соответствует господствующим в обществе установкам, ни от строгости санкции, применяемых для проведения норм права в жизнь. Дело в том, что общество представляет собой не однородное собрание индивидов, а сложную сеть разнообразных интересов,

убеждений и шаблонов поведения. То, что одному из секторов общества представляется необходимым условием эффективного и нравственного функционирования общности, является в глазах других секторов незаконным и обременительным требованием (это впрямую относится к правам человека-женщины). Именно в этой сфере так называемое право обычая часто противоречит законодательному праву.

Теперь мне хотелось бы не много рассудить о международных стандартов по правам женщин, которое обусловлено международными нормативно правовыми актами, которые содержать нормы и принципы прав женщин.

Исторически сложилось так, что женщины остаются в тени, когда речь идет о правах человека. Для большинства групп борцов за права человека моделью «жертвы» обычно является мужчина. При рассмотрении нарушений прав гражданской и политической природы обычно учитывается влияние этих нарушений на мужчин. Какое влияние это оказывает на женщину - этот вопрос склонны или зовсе игнорировать, или рассматривать как нечто «добавочное» и «специфическое». Женщины привлекают к себе сочувствие общества только в том случае, если они терпят мучения и преследования того же рода, что и мужчины.

В нашей стране правоохранительные органы и даже движения за права человека, пока не признают особые способы, при которых женщины лишаются своих прав. Несмотря на перманентное и массовое нарушение прав женщин, в Казахстане еще не было ни одного прецедента судебного разбирательства по обвинению в дискриминации в связи с половой принадлежностью. И это притом, что в последнее время положение женщин ухудшилось во всех сферах общественной жизни. Заметно проявилась незащищенность женщин в сфере общественного производства-наряду с «феминизацией безработицы» происходит «феминизация бедности». Это усугубляется ростом насилия в обществе, в том числе на работе, на улице, в семье, жертвами чего в первую очередь становятся женщины и дети. Параллельно с этими процессами происходит вытеснение женщин из состава представительных органов всех уровней и из руководящего состава исполнительной власти, т.е. из тех сфер, где формируется и осуществляется политика государства.

В нашей стране представление о решении вопроса женского равноправия, стало одним из самых изоциренных и устойчивых социальных мифов, который не подвергается сомнению даже сегодня, когда развенчаны многие ценности прежней жизни. Миф о равноправии и эмансипации женщин оказался настолько живуч, что практически никто не говорит о нарушении прав женщин.

Драматичность ситуации заключается еще и в том, что миф о равноправии постоянно использовался как средство маскировки дискриминации и эксплуатации женщин, что привело к деформации самого понятия эмансипация и равноправия в сознании женщин. Не случайно и сегодня сохраняется отчуждение женщин от правозащитной и политической деятельности, а информация о женщинах и их проблемах весьма ограничена. Большинство людей не видят в низком общественном статусе женщин социальной несправедливости, насилие над женщиной не представляется как нарушение прав человека, и все это в итоге не вызывает протеста в обществе.

Чтобы осознать ситуацию с нарушением прав женщин следует обратиться к международным документам по правам женщин и опыту женского движения.

Женщины всего мира выступают со своими идеями, планами, программами, стремясь изменить свое положение. Благодаря их активным действиям приняты международные документы, внесены изменения в национальное законодательство, созданы структуры, призванные решать проблемы женщин.

Благодаря международному женскому движению, деятельности женских правозащитных групп в последние десятилетия, женский вопрос стал входить в рамки обсуждения проблемы прав человека. И сейчас среди разнообразных по своему содержанию прав и свобод человека и гражданина важное место принадлежит правам женщин, обладающим в силу причин физиологического и социального характера, весьма существенной спецификой.



Безусловно, права женщин следует рассматривать в контексте прав человека, определяя необходимость выделения тендерной специфики.

Как известно, права человека определены и гарантированы в пяти основных правовых документах ООН: во Всеобщей декларации прав человека (1948 г.), в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.), в Международном пакте о гражданских и политических правах (1966 г.) и в двух Факультативных протоколах к последнему.

Декларация прав человека провозглашает право каждого на жизнь, свободу, личную безопасность, на достойный уровень жизни, необходимый для здоровья, равную оплату за равный труд, на образование, свободу от рабства, равную защиту судебных органов. Она представляет собой манифест, главным образом, морального значения. А пакты - это договоры, имеющие обязательную силу для ратифицировавших их государств.

Взятые все вместе, они составляют документ, известный под названием Международный билль о правах человека, который представляет собой нечто большее, чем свод законов. Это система ценностей, которая предполагает действия для обеспечения уважения достоинства и реального признания ценности каждого человека.

В Международном билле о правах человека закреплена совокупность прав, которыми могут пользоваться все люди включая женщин. Права человека закреплены системой международных правовых норм, которые определяют отношения личности и государства, взаимоотношения между людьми. То, что права человека, распространяются на женщин, закреплялось прежде такой формулировкой: «каждый человек имеет право и свободу независимо от пола».

Равенство прав женщин стало одним из основополагающих принципов ООН. Еще в 1946г. Экономическим и Социальным Советом была учреждена Комиссия по положению женщин. Права женщины - это неотъемлемые права человека, то есть права, которые женщина имеет в силу того, что она человек.

В 1952 г. ООН была принята Конвенция о политических правах женщин, в 1957 г. - о гражданстве замужней женщины, а в 1979 г. - Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин.

Почему же был необходим отдельный правовой документ о защите прав женщин?

Оказалось, что многие люди не в состоянии правильно воспринимать требование женщиной равенства в контексте прав человека. А умаление человеческого достоинства женщины способствовало её дискриминации и насилию по отношению к ней: изнасилованиям, экономической эксплуатации, ограничению женской свободы на религиозной и культурной почве, нежеланию правительственных органов заниматься проблемами, связанными с насилием в семье и т.п.

Дополнительные средства защиты прав человека женщин были сочтены необходимыми, поскольку тот факт, что они являются частью «человечества», оказался недостаточным для<sup>1</sup> обеспечения женщинам защиты их прав.

В ноябре 1967 г. Генеральная Ассамблея приняла Декларацию о ликвидации дискриминации в отношении женщин. Комиссия по положению женщин запросила мнения государств-членов относительно формы и содержания возможного международного договора о правах человека женщин. Была создана рабочая группа по разработке такой конвенции. Работе способствовали итоги Всемирной конференции в рамках международного года женщин, которая состоялась в 1975 г.

В преамбуле к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин поясняется, что, несмотря на принятие целого ряда договоров, женщины по-прежнему не имеют равных с мужчинами прав. Во всех странах по-прежнему сохраняется дискриминация в отношении женщин.

Упомянутая конвенция, которую часто называют Женской Конвенцией, была принята Генеральной Ассамблеей в 1979 г. с целью усиления положений существовавших международных договоров, направленных на прекращение практики дискриминации в отношении женщин. В ней определяются конкретные области дискриминации, например, в сфере политических прав, брака и семьи, а также в сфере занятости. В этих и других

областях Конвенция устанавливает конкретные цели и меры, которые надлежит принимать для содействия созданию гармоничного общества, в котором женщины пользуются такими же правами, что и мужчины, и, таким образом, в полной мере осуществляют гарантированные им права человека.

В целях борьбы против дискриминации по признаку пола, Конвенция предписывает государствам-участникам признать важность экономического и социального вклада женщин в благосостояние семьи и в развитие общества в целом. В ней подчеркивается, что дискриминация мешает экономическому росту и повышению благосостояния. В ней также признаётся необходимость изменения сложившихся представлений посредством проведения просветительской работы среди мужчин и женщин. В целях признания равенства прав и обязанностей и преодоления предрассудков и обычаев, основанных на стереотипах. Еще одна важная особенность Конвенции заключается в обязательном признании необходимости достижения не только юридического, но и фактического равенства, а также важности принятия временных специальных мер для достижения этой цели.

Следует отметить, что международное право имеет приоритет над национальным законодательством. Это означает, что даже если какое-то из прав не зафиксировано в законе или конституции страны, то можно обращаться в суд на основании международной конвенции ратифицированной государством. А выполнение обязательств по конвенциям и пактам определяется не только по докладам, предоставляемых самим государством, но и по независимым оценкам, в том числе сделанным неправительственными организациями.

В 1981 г., после того, как были получены первые 20 ратификационных грамот, Конвенция вступила в силу. Был официально учрежден Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин, задача которой заключается в наблюдении за осуществлением положений Конвенции государствами-участниками. Правительства 100 стран подписали «Женскую Конвенцию», в том числе и нашей страны.

Права человека женщины предполагают искоренение практики отношения к женщине как к «низшему существу». Правительства и частные лица должны обращаться с женщиной со всей справедливостью и с полным уважением ее достоинства, не зависимо от ее возраста, национальности, языка на котором она говорит, уровня-образования, социально-экономическому положению, семейного статуса, - это неперемное условие для того, чтобы все женщины пользовались свободой и равенством во всех сферах жизни.

Женщины должны сознавать, что борьба за равенство, составная часть борьбы за права человека.

Принятие Конвенции знаменовало собой рождение третьего (после политических, гражданских и социально-экономических прав) поколения прав человека. Следует сказать, что формулировки прав человека уточнялись в зависимости от исторического развития и приоритетов.

Сегодня делается специальный акцент на выделение проблем, связанных с обеспечением прав человека именно для женщин и используется выражение «права человека женщины».

Всемирная конференция по правам человека в Вене в 1993 г. приняла Венскую Декларацию и Программу Действий, где одним из современных приоритетов были определены равные положения и права человека женщины, а ликвидация дискриминации по признаку пола была признана первоочередной задачей международного сообщества. Там же было отмечено, что насилие по признаку пола и все формы сексуального домогательства и эксплуатации, включая те из них, которые происходят из культурных предрассудков и незаконной международной торговли женщинами, несовместимы с достоинством и ценностью человеческой личности и должны быть искоренены.

На Венской конференции по правам человека вопросы о правовом положении женщин впервые были вынесены на обсуждение в качестве самостоятельных пунктов повестки дня и получили отражение в итоговых документах Конференции. Отныне устранены любые сомнения по вопросу о том, что «права человека — женщин и девочек являются неотъемлемой составной и неделимой частью всеобщих прав человека» Принципиальное

значение имеет и поставленная в этих документах задача представлять в конкретные органы ООН информацию о положении женщин не только *de jure*, но и *de facto*.

IV Всемирная Конференция по положению женщин, которая прошла в Пекине в 1995 г., подвела итоги, выполнения Найробийских стратегий по изменению положения женщин. Ее участниками было установлено, что за истекшие после подписания «Женской Конвенции» годы ни на международном уровне, ни на уровне отдельных ратифицировавших ее государств, в том числе и Беларуси, не разработан механизм обеспечения подлинного равноправия женщин и мужчин и не установлен надлежащий контроль за соблюдением соответствующих международно-правовых и национальных норм. Ведь успешная реализация стратегии на национальном уровне требует наличие сильных институтов и адекватных ресурсов.

Однако, подписанная на Конференции Пекинская декларация, подтвердила решительность правительств, стран-членов ООН, в действиях по предупреждению женской бедности, устранению любых форм насилия в отношении женщин и девочек, ликвидации тендерной асимметрии в политической и общественной жизни.

IV Всемирная Конференция явилась конференцией по принятию обязательств и осуществлению действий, которые изложены в Пекинской Платформе. Пекинская Платформа действий является рекомендательным документом, адресованным в первую очередь правительствам с целью формирования политики в отношении женщин. А для неправительственных организаций - это один из важнейших инструментов в отстаивании прав женщин. Наша страна подписала Пекинскую декларацию, что означает ответственность правительства России за выявление и решение проблем дискриминации. В Пекинской Платформе отмечено, что дискриминация в отношении женщин является одним из препятствий на пути достижения целей развития и мира, а также нарушением прав человека и основных свобод женщин.

В целом законодательство Казахстана о правах женщин соответствует международным стандартам. Вместе с тем формальное соответствие международным правовым документам далеко не всегда означает надлежащее выполнение нашей страной своих международных обязательств в части защиты и соблюдения прав женщин, как, впрочем, и прав человека вообще.

Документы ООН в отношении женщин, подобно большинству других международно-правовых документов о правах человека, не принадлежат к числу самоисполняемых. Это значит, что их применение предполагает наличие или издание соответствующего конкретизирующего акта национального законодательства. Найти такие законы, особенно применительно к правам женщин, не всегда представляется возможным.

Однако общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры страны являются составной частью ее правовой системы. Согласно установившимся нормам понятие «правовая система» шире понятия «законодательство». Отсюда следует, что претворение в жизнь положений международно-правовых актов о правах женщин является задачей не только законодательной, но и исполнительной, а также судебной власти.

Но и в заключении хотелось бы отметить, что Организация Объединенных Наций родилась в последние огненные часы самого опустошительного конфликта, какой знал мир, чтобы «избавить грядущие поколения от бедствий войны» и заложить более прочный фундамент для торжества мира. В последующие пять с лишним десятилетий всемирная Организация стремилась достичь

благородных целей своего Устава во многих областях, таких как разоружение, деколонизация, защита прав человека, уважение международного права человека, уважение международного права и содействие социальному прогрессу и повышению уровня жизни всех граждан мира.

Права человека женщины, отстаиваемые ООН, основаны на достоинстве, присущем всем членам человеческой семьи. Это достоинство и вытекающие из него права на свободу и равенство являются неотчуждаемыми и неотменяемыми. Они имеют преимущество перед всеми полномочиями, включая полномочия государства, которое

может их регулировать, но не отменять. Человеческое достоинство существует и должно признаваться без какого-либо различия. Отсюда следует, что права человека универсальны по своей природе и приобретаются при рождении всеми членами человеческой семьи, независимо от политического, правового или международного статуса страны или территории, к которой человек принадлежит.

Все более широкое признание людьми своего равного достоинства, являющегося их общим наследием, содействует постепенному утверждению «духа братства» в их отношениях.

Следует отметить, что данная работа не является исчерпывающей. Ее конкретная цель - дать общее представление о деятельности Организации Объединенных Наций в области прав женщин. Кроме того, в ней освещается в основном деятельность самой Организации Объединенных Наций, но мало говорится о деятельности специализированных учреждений, которая нередко важна сама по себе и может служить продолжением данной работы.

Права человека женщин и девочек являются неотъемлемой, составной и неделимой частью всеобщих прав человека. Полное и равное участие женщин в политической, гражданской, экономической, общественной и культурной жизни на национальном, региональном и международном уровнях, а также ликвидация всех форм дискриминации по признаку пола являются первоочередными целями международного сообщества. Для расширения прав и возможностей женщин крайне важное значение имеет полное осуществление всех прав человека и основных свобод всех женщин. Осуществление Пекинской Платформы действий 1995 года, в том числе через национальное законодательство и посредством формулирования стратегий, политики, программ и приоритетов в области развития, является суверенной обязанностью каждого государства.

Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин является комплексным международным договором. Вместе с тем, ее нельзя назвать всеобъемлющим документом в области защиты прав женщин, поскольку многие ее положения необходимо рассматривать в свете действующие международно-правовых документов, посвященных регламентации отдельных прав женщин и гарантий их реализации. Наряду с Конвенцией действуют другие универсальные международно-правовые акты по правам человека. Среди них можно выделить общие, т.е. применимые в равной мере, как к мужчинам, так и к женщинам, причем некоторые из них содержат отдельные положения, посвященные женщинам и специальные, касающиеся только женщин.

Осуществление определенных положений Конвенции предполагает совместное их применение со смежными нормами других международно-правовых документов, действующих в отношении данного государства-участника. Особенно остро встает эта проблема применительно к равноправию полов, поскольку вопрос об их роли в обществе тысячелетиями регламентировался и во многом регулируется и поныне религиозными и базирующимися на религии требованиями и нормами. Государства-участники Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин обязались включить принцип равноправия мужчин и женщин в свои национальные конституции или другое соответствующее законодательство, и обеспечить с помощью закона и других соответствующих средств практическое осуществление этого принципа.

Всемирная Конференция по положению женщин (Пекин, 1995 г.) признала необходимым усилить международный механизм защиты прав и интересов женщин; в частности, Комиссия ООН по положению женщин разработала Факультативный протокол к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, устанавливающий право подачи коллективных обращений (петиций) в органы ООН в случае обнаружившихся нарушений Конвенции.

В литературе высказывались критические замечания по поводу увеличения роста договорных органов, на том основании, что они дублируют друг друга; их процедуры, основанные на рассмотрении докладов государств-участников, являются малоэффективными. На основе исследования деятельности Комитета по вопросам

ликвидации дискриминации против женщины и Комиссии по положению женщин л-ая критика воспринимается не совсем обоснованной. Особое значение для защиты прав человека женщин имеет также деятельность Европейского Суда по правам человека, как хорошо отработанного и эффективно действующего механизма обеспечения, выполнения вытекающих из Европейской Конвенции по защите прав человека и основных свобод обязательств государств, ратифицировавших ее. Хотелось бы подчеркнуть, что Страсбургский Суд не может ответить на все вопросы. Истинной же целью Европейской Конвенции должно стать приведение стандартов защиты прав человека в государствах-участниках к общему минимальному стандарту.

*1.Новикова Э. Международная защита прав женщин: история и современность //Преображение. -М., №3. 1995.*

*2.Права человека: изложение фактов: №22. Дискриминация в отношении женщин: конвенция и комитет /ООН. Женева, 1995.*

*3.Права человека: изложение фактов: №23. Опасная традиционная практика, пагубно отражающаяся на здоровье женщин и детей / ООН, Женева 1995.*

*4.Хроника ООН. Февраль 1996. Т. 32, №3.*

*5.Феминистская теория и практика: Восток-Запад. Конференция 09.06- 12.06.95. - СПб, 1996.*

### **Түйін**

Бұл мақалада адам құқықтарын қорғау аясындағы әйел құқықтарын халықаралық құқықтық қорғаудың өзекті мәселелері мен оларды шешу жолдары айкындалған.

### **Summary**

In this article analyzed actual problems and ways of decision of women rights in the contacts of protection of human rights.